

Липнева
ОТРУТА

ВАСИЛЬ
СОФРОНІВ ЛЕВИЦЬКИЙ

ВИБРАНЕ

Василь Софронів Левицький

Про перше видання збірки новель — “Липнева отрута”, (Львів 1934) писали:

“... Оповідання з “Липневої отрути” вміло розгортають свої таємниці перед читачем, деколи справляють йому неочікувані несподіванки. Немає для критика більшої приємності, як стежити за працею письменника, головним чином тоді, коли добачаємо успіхи у його творчих змаганнях...”

Л. Граничка (д-р Лука Луців)
“Літературно-науковий Вісник”,
1935 р.

“... Автор, що визволяється зі своїх особистих переживань і перелетних вражіннь, щоб звернути більшу увагу на цікаві, барвні конфлікти — йде за одною з найважливіших девіз реалістичної, французької школи...” **М. Рудницький**, “Діло”

“... Зацікавлення читача, яке у високій мірі розбуджує перше опо-

THE POISON OF JULY

SELECTED SHORT STORIES

by

W. SOFRONIV LEVYTSKY

ВАСИЛЬ СОФРОНІВ ЛЕВИЦЬКИЙ

ЛИПНЕВА ОТРУТА

ВИБРАНЕ

diasporiana.org.ua

В-ВО «НОВИЙ ШЛЯХ»

Торонто — Вінніпег, Канада 1972

Вступне слово і редакція:

ЮРИИ КЛИНОВИИ

Обгортка:

СВЯТОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ

Library of Congress Catalog Card Number: 79-181812

Всі права застережені автором.

Printed by KIEV PRINTERS LTD. — 680 Richmond St. W., Toronto 140, Ontario

Юрій Клиновий

**ДЕЩО ПРО ПРИЗАБУТОГО МАЙСТРА
УКРАЇНСЬКОЇ НОВЕЛИ**

Під час мого перебування в Торонті три роки тому я зустрів багатьох моїх давніх приятелів і знайомих, в їх числі письменника Василя Софронова Левицького. Понад 25 років минуло з того часу, коли ми базилися, проте ні психічно, ні фізично він не змінився. Стрункий, як колись, з трохи глузливою посмішкою і допасованим до неї терпким словом, він ніби повернув назад найбрутальнішу силу в житті людини. А що я завжди любив цього письменника, ніби питаючись, ніби стверджуючи, я сказав:

— Це правда, що багатьом з нас не пощастило в еміграційному житті, але Ти, Василю, Ти своїм змарнованим талантом побив усі рекорди на Русі-Україні!

Письменник не відповів ні слова на це невдале привітання, тільки сумовито поглянув на мене. Немає сумніву, що моя гіркувата заява небагато розійшлася з правдою. Бо про літературні досягнення Василя Левицького забули сьогодні навіть ті, що тридцять років тому були прихильниками його творчості. Тому їй, як дорогоцінну вазу, що десятки років стояла забута на піддашші, треба видобувати з-під гори порохів, обмітати й обтирати.

Маємо щирю надію, що це поширене видання найкращої збірки письменника, що п. з. «Липнева отрута»

появилася 38 років тому, пригиниться до його повороту в українську літературу та до відновленого знайомства з українською зитацькою громадою, хай і не в Україні сучасною.

I.

Ось коротка творча біографія Василя Софронова Левицького:

Перші друковані режі письменника це декілька віршів у дитязому місязнику «Світ дитини», що виходив у Львові. В 1921 році появилос'я друком перше, як він сам каже, «простеньке оповідання», ні заголовку, ні змісту якого він собі вже не пригадує. Проте воно дістало було на конкурсі львівського тижневика «Будуззина» першу нагороду, — «видно більше оповідань не було», — знов письменникова скептична увага. В тому ж 1921 році появилася друком його перша збірка «Під сміх війни» у видавництві «Русалка», в яку ввійшло дев'ять нарисів і оповідань.

Друга з герги збірка п. з. «Во війна війною» вийшла накладом видавництва «Червона Калина» в 1922 році. Складається вона з восьми оповідань, вона — на яку гетвертину більша розміром, ніж перша. Потім п'ятирічна перерва і поява третьої збірки «Грішник» у 1927 році, в яку ввійшло дев'ять нарисів і оповідань, виданої також накладом «Червоної Калини». А в 1934 році, накладом видавництва «Діло», вийшла ще одна і, на жаль, остання збірка оповідань письменника «Липнева отрута», складена з восьми новель, а саме: «Липнева отрута», «Гість з-під Монте Санто», «Світ такий красний», «Англійська люлька», «П'ять сантиметрів», «На похороні», «Небезпечна жінка» і «Клікуша». Вона й була найвищим літературним досягненням Василя Левицького. З того часу він написав ще кілька новель: «Ксеня» (1934), «Бунт проти влади» (1939), «Мати» і «Будь щасливий, сину!», обидві останні новелі з 1940 року. Так на довгі

роки закінчилося знайомство Левицького - новеліста з українською літературою. Аж 1970 року давно зірвана нитка надтозилася новелею «День уродин», що входить у нашу збірку.

Коли дивитися з перспективи років, розлука Василя Левицького з літературним словом ніколи не стала дійсністю. Правда, він перестав писати новелі і зійшов на писання літературних півжанрів, що не вимагали абсолютної напруги. Передовсім, ще перед появою «Липневої отрути» в 1934 р., він позав досить інтенсивно перекладати з французької і німецької літератур, присвоївши нашому письменству шість творів, зокрема з французької літератури він переклав, між іншим, три оповідання Гі де Мопассана, видані п. з. «Серце людини», декілька оповідань Проспера Меріме, виданих п. з. «Блакитна кімната», та повість Оноре де Бальзака «Чародійна шкура».

Коли ж ідеться про власну літературну діяльність, то тут можна згадати, що за німецької окупації, 1942-1943, Левицький був літературним керівником театру малих форм «Веселий Львів». Для цього театру, а й пізніше, писав він гумористично-сатиричні одноактівки і тексти до пісень. Низка його одноактівок появилася цикльостильовими виданнями в Німеччині і Канаді, між ними «Парка в парку», «Романтична ватра», «Євшан-зілля», — ця остання одержала першу нагороду на конкурсі СФУЖО. Писав він і адаптував теж сценічні твори для дітей: «Свято весни» і «Пезери» вийшли у видавництві «Світ дитини», інші, як «Бабусин козушок», «Королівські шати» (інсценізація), «Снігова царівна» (переклад), «Король-жебрак» (адаптація) і «Князізна на горошині» (переклад), появилися також цикльостильовими виданнями. Для історика українського кінематографу можна згадати, що Левицький був засновником першої в Західній Україні фільмової виробничої ко-

оперативи під назвою «Для добра і краси» та що він, разом з Романом Купчинським, був співавтором першого довгометражного фільму під таким же заголовком, темою якого було кооперативне життя.

Проте найважливішою частиною діяльності Василя Левицького впродовж довгих років, коли він по-малу і вперто віддалявся від української новели, була журналістична праця. Можна без перебільшення сказати, що в боротьбі за талант письменника журналістика вийшла беззастережним переможцем. Тут, можливо, відіграв велику роль факт, що письменника, вже зарання його літературної діяльності, впряжено міцно в журналістичне ярмо.

В 1926 році Василь Левицький позав працювати у видавничому концерні Івана Тиктора, редагуючи літературну бібліотеку і пишучи звіти з політичних процесів на Волині для щоденника «Новий Час». Вряди-годи дописував до щоденника «Діло», а з 1928 року став співредактором «Господарсько-кооперативного Часопису». Впродовж довшого часу він вів у щоденнику «Діло» окремий відділ «З господарсько-кооперативного життя». В 1932 році став головним редактором «Господарсько-кооперативного Часопису» та, з дворіжною перервою під час советської окупації, озолував цю газету до 1943 року. Водночас редагував Левицький воєнно-історичний журнал «Літопис Червоної Калини», від часу його заснування в 1929 році до жовтня 1939 року, коли цей журнал з відомих причин припинив своє існування. Вже на еміграції в Німеччині працював до закінчення другої світової війни в тижневику «Земля», що був призначений для примусових сільсько-господарських робітників з України. Коли ж на початку 1948 року Левицький емігрував з дружиною і сином до Канади, то зразу працював фізичним робітником, — доля багатьох українських інтелектуалістів на новому місці поселення. Аж

у 1956 році він знову впрягся улюблений йому журналістичний візок, зразу як співредактор тижневика «Вільне Слово», в якому працював до половини 1960 року. З того року і досі працює співредактором тижневика «Новий Шлях».

Коли до 1939 року література і журналістика в літературній діяльності Василя Левицького до деякої міри коекзистували, то на цій симбіозі письменник постійно втрагав. Подаючи великі надії, Левицький знітився, розмінювався на дрібні, він наперед пішов на переклади французьких класиків, потім на легші літературні жанри, зокрема на одноактівки, потім на твори для дітей і молоді, а врешті з головою втопився в журналістиці. Журналістичний характер і має його остання книжка «Кланялися вам три України», що в 1970 році появилася накладом «Нового Шляху». Вона, правда, свідчить, що левині пазурі Левицького-письменника не зовсім притупилися.

Коли розмовляти з Василем Левицьким на тему його відходу від літератури, він, з прикметною собі щирістю, шукає винуватця не в обставинах, не в тому, що на його літературну продукцію не було замовлення, а на журналістигну було аж завелике, але в тому, що він не вмів зорганізувати своєї літературної діяльності. Написав він до автора цієї роботи:

«У нас єдиний Самзук і ще Гуменна, яких письменницьке покликання зміло побороти всі обставини. Мое не зміло».

II.

У столицьому місті Алберти Едмонтоні, який з точки зору українознавчих дослідів є глибокою провінцією, таки не можна було прослідкувати за критичними відзивами про літературну діяльність Василя Левицького, писаними по гарячих слідах, коли появилися збірки його оповідань. А й сам письменник не збирав,

на жаль, критичних оглядів та рецензій на свої писання. Тому свіжі, такі часто найавторитетніші відзиви про його новели нам недоступні, за одним невеликим, але важливим винятком. Нам вдалося відгребати рекламне оголошення на збірку «Липнева отрута», що появилось в щоденнику «Діло» за 1934 рік, а в ньому й відзиви на неї зотирьох тодішніх провідних критиків Західної України, Михайла Рудницького, Осипа Боднарівига (О. Дніпровського), Євгена Ю. Пеленського і Миколи Гнатишака. Ось вони:

«Автор, що визволяється з своїх особистих переживань і перелетних вражень, щоб звернути більшу увагу на цікаві барвні конфлікти — йде за одною з найважливіших девіз реалістичної французької школи».

(М. Рудницький: «Діло»)

«Зацікавлення гитага, яке у високій мірі розбуджує перше оповідання («Липнева отрута» — прим. Ю. К.), не слабне через усі сторінки книжки, а кінець останнього оповідання доводить його до найвищої напруги...»

(О. Дніпровський)

«Автор дав тут вісім сюжетних, в найкращому того слова розумінні оповідань».

(Є. Ю. Пеленський — «Новий Час»)

«Книжка повна мистецької культури. Вісім оповідань, написаних з погуттям такту і міри та зі знанням техніки нової мистецької прози».

(М. Г. — «Дзвони»)

Коли згадані вгорі критики з нескриваним ентузіазмом висловилися про новизну прози Левицького, зокрема в ділянці сюжету, то Михайло Рудницький і Микола Гнатишак підкреслили ще й європейськість його

новелі, Рудницький, не без рації, французьку школу, видну на його творах, а Гнатюшак, теж не без рації, — його знання техніки нової мистецької прози і бездоганну композицію його новель. А все таки ця висока оцінка не врятувала письменника від передчасного забуття, до того, без сумніву, пригинилася і друга світова війна, у висліді якої Західна Україна стала одною з незначних провінцій неозорої російської імперії.

І так в «Історії української літератури» Вол. Радзикевица, виданій у Німецькині в 1947 році творчість Василя Левицького найшла високу оцінку хоч би місцем, яке покійний літературознавець віддав письменникові. Написав він таке: «У прозовій творчості відзначилися в останніх роках по цей бік Збруча: Василь Софронів Левицький («Липнева отрута»), і далі визислює Юрія Косага, Галину Журбу, Ірину Вільде і Наталю Королеву, отже літературне товариство зовсім непогане. Проте в Нью-Йоркському виданні цієї ж історії з 1964 року Радзикевиц згадує таких письменників і поетів доби УСС, як Роман Купчинський і Олесь Бабій, згадує теж Юрія Косага і Наталю Королеву, але Василя Левицького в цьому виданні вже нема, ніби його й зовсім не було.

Чи не останню згадку про Левицького в еміграційних виданнях, — в Україні він проскрибований, як і майже вся українська еміграційна література, — находимо в Енциклопедії Українознавства, том 4, стор. 1265, проте і ця згадка аж надто вже скупувата. Передусім Левицького окреслено в ній як «журналіста і письм.», ніби його літературна діяльність поступається журналістичній. А про його новелю, про те нове, що вона вносила в українську прозу, не сказано ні слова, коли не рахувати голого визислення трьох збірок письменника, — насправді він видав зогири.

III.

Розгляд творчости Василя Левицького познемо від його позаткових творів, очевидно, тих, що нам відомі, зміщених у двох перших його збірокках.

Позаткові дві збірки, «Під сміх війни» і «Бо війна війною», видані були в 1921 і 1922 роках, перша, коли Левицький мав ледве 21 рік і коли, а це ще важливіше, ледве повернувся з польського табору полонених, будучи УССтрільцем. Немає сумніву, що ці позаткові нариси були задумані, а, може, навіть написані ще в польському концентраційному таборі, вони і є вислідом безнадійних настроїв, коли на український народ і його армії тяжким громом впала програма війна, бо, за рефреном відомої стрілецької пісні, «встоятись не було сили».

В цих двох перших збірках багато юнацьких трагедій, з 17 нарисів десять описують смерть, але не смерть доцільну, героїчну, але найчастіше смерть безрозумну, випадкову. Майже нема в них ясного промінчика, нема патріотизму, хоч автор їх — сізовий стрілець, зате щерть переповнені вони горним безпросвітнім песимізмом, правда, інколи змішаним із сентименталізуванням невисокої проби. Навіть найбільший поет на світі, пані в горному, що навіки затулює молоді оці, навіть вона не змогла прояснити цих простеньких, але сповнених настрою нарисів. Проте є між ними і такі, що описують також інші події, як відвідини матері в таборі полонених п. з. «Відвідини», що є ембріоном пізніших психологічних новель письменника, зустріч дівчини з своїм милим, що повернувся з війни сліпцем, оповідання про недорозвиненого селянина п. з. «Семань», щось ніби предтезі його знаменитої новелі «Непорогна», та каліку з відірваною стопою в одній нозі та п'ятою в другій, що, не зважаючи на трагічний сюжет, є та не

єдиним оптимістичним оповіданням у позатковій фазі творчості письменника.

Коли порівнювати ці дві позаткові збірки із збірками «Гришник» і «Липнева отрута», то можна ствердити, що позатковий період творчості Василя Левицького аж ніяк не заповідав стрімкого зросту його таланту в майбутньому. В цьому письменник дуже схожий на М. Коцюбинського, талант якого теж зростає досить помалу. З чисто літературного боку ці позаткові нариси дають свідчення про одну рису письменницького таланту, з якою він, можна сказати, вродився, а саме про його майже непомильне позуття композиції. А так його образність, в деяких кінцевих новелях просто багатуща, напозатку убога, до режі порівнянь, того основного виду метафори, в позаткових нарисах треба шукати із свізкою в руках. Це стосується теж до діалогу, який і в найвищому періоді розвитку письменника не віддзеркалював психічних настроїв його героїв, та до психологічної глибини його позаткових нарисів, що в дальшому зростає таки дуже помітно. Проте кінцеві оповідання збірки «Бо війна війною», такі, як «Семань», «Каліка» і «Шпiон», свідчать про натиск на психологічну канву його творів.

А щоб зитазеві дати бодай приблизне уявлення про літературне позатківство Василя Левицького, зачитуємо кілька уступів з його програмового нарису «Пиши!», затримуючи навіть його правопис. Це, до режі, перший нарис у його першій збірці з 1921 року «Під сміх війни».

«Широко отвореними озима дивився кругом себе. Спостерігав усе. Помігав кожну стеблинку гнужкої трави, кожну крапельку везірньої роси на доспільм колосі, кожну стулену до сну голловку лілієвого дзвіночка, кожний легенький рух синього блавату.

Синього як небо.

Як небо його молодій душі...»

А ось автор сидить у тіні старого дуба:

«І ніжно поплила бесіда старого дуба.

Не базив, що зродилася вона в його власній душі, бо був виразно кожне її слово, як спливало зі шелестягих листків і падало в його душу.

— Будь співцем краси! Будь співцем щастя й любови!

Заховав ті слова глибоко в серці, оповив їх серпанком мрій, приголубив рожевим усміхом любови, якої так багато було в його груді.

І вже не приходила більше самовільно до нього.

Він кликав її в години сумерку, радився з нею і снував мрії. Хотів стати співцем краси, любови і щастя».

IV.

Критики, що писали про Василя Левицького, одноголосно підкреслювали цікавий, гасто повний драматизму сюжет його новель, що, на їх думку, був би не найяскравішою ознакою його таланту. Часто погоджуюсь з ними, ми погнемо обговорення його творчости саме з цієї теми.

Коли порівнювати дві перші збірки Левицького з двома останніми, то впаде в оці не тільки розмір його оповідань, — тим пізніші новелі, тим довші, — але й вишуканий, нераз таки дуже штудерний їх сюжет. Звідки взявся він у письменника сюжетно скромних творів, — такими зрештою були дотеперішні традиції україн-

ської новелі, за винятком хіба дуже невелизкої частини Франкової і Мартовичевої новелістичної творчості, — як дійшов він до витончених, нераз, може, аж неправдоподібних сюжетів?

Разом з ростом свого обдарування Левицький мусив, очевидно, шукати свого власного літературного слова. А не треба забувати, що на позатку цього століття в українській новелістиці міцно стояв Іван Франко, що тоді вже були там не лиш Михайло Коцюбинський, але й т. зв. покутська трійця, оповідачі малого жанру з яскраво окресленими талантами і власними літературними шляхами. Коли ж Василь Левицький закінчив позатковий період свого розвитку, правда, досить анемічний, але рішуче не епігонський, він мусив відгути себе птахом у клітці з міцними залізними штабами, він мусив відгути, що в цьому жанрі, при існуванні немалої кількості видатних талантів, найти свою власну, ще неходжену стежку таки зовсім не легко. Тому його око мусило зупинитися на широкому новелістичному шляху Івана Франка, зокрема на останньому його періоді, коли він написав кілька довших новель, а між ними і класично європейську новелю «Сойзине крило», що мала не тільки гострий сюжет, але й психологічну глибину. Варто, може, підкреслити, що ця новеля близько споріднена не лиш з пізніше написаною новелею Стефана Цвайга «Лист незнайомій», але теж із ще пізніше, бо на позатку 30-их років написаною новелею Левицького «Небезпечна жінка». Залишаючи на боці всі психологічні і сюжетні оздобы, а в Левицького вони таки досить далекі і від Франка і від Цвайга, ці три новелі мають одну і ту саму ідею — брак, мовляв, логіки в жінок, докладніше, їх своєрідну, не завжди головікам зрозумілу бухгалтерію.

Проте Іван Франко не був єдиним учителем Василя Левицького. В другій половині 20-их років, саме

тоді, коли його новелістичний талант був у стадії остаточного формування, Левицький побував у Франції, вивозячи звідти не тільки сюжет своєї новелі «П'ять сантиметрів», але й знання французької мови та літератури, зокрема знання класичної новелі Проспера Меріме і Гі де Мопассана, — пізніше він перекладатиме їх на українську мову. Вони й мали на нього великий, чи не найбільший вплив. А втім подібну тенденцію можна спостерігати теж у східно-українській літературі 20-их років, що, за Ігорем Костецьким, дала нашому письменству і бальзаківську повість Валеріяна Підмогильного «Місто» та інші гостросюжетні твори, як «Доктор Серафікус» В. Домонтовича, новелі О. Слісаренка тощо. Ніде правди діти, стилістичні і сюжетні впливи французької літератури в українському письменстві, зокрема впливи Анатолія Франса, можна спостерігати ще й сьогодні, наприклад, у відомому романі О. Ільзенка «Козацькому роду нема переводу» (1958).

V.

Проте чи не найдосконалішим послідовником французької класичної новелі в українській літературі став Василь Софронів Левицький.

З немалим успіхом він, наприклад, використовував старий засіб Проспера Меріме «оповідання в оповіданні» в таких новелях, як «Небезпечна жінка», «Непорозна», «П'ять сантиметрів»; використав цей сюжетний прийом і Франко у своєму «Сойзиному крилі». Порівнюючи обидвох письменників, можна коротко ствердити, що Левицькому, як і Меріме, прикметна певна сухість і об'єктивність викладу, яка зрештою відзначає багатьох письменників, що намагаються втекти від осоружної їм тегії сентименталізму.

Все таки нам здається, що Левицький навіть ближчий до Мопассана, ніж до Меріме. В обох цих письмен-

ників дуже живі натуралістичні нотки, сукупність форм і змісту, яскравість сюжету, оригінальність метафори. В Мопассана і Левицького маємо часто довгі, у Левицького інколи романтичні, зачини, ніби безпосередньо не зв'язані з сюжетом, завданням яких є не так поглиблення його, як створення відповідної атмосфери для дальшої розповіді. Такий довжелезний зачин находимо в одній з найкращих новел Левицького, в його «Клікуші»; тут теж довге, не зовсім новелістичне закінчення твору. Находимо такі довгуваті зачини і в багатьох інших новелях Левицького, в таких, як «Будь щасливий, сину!», «Бунт проти влади» — майже Мартовизівський опис ярмарку, — «З Новоукраїнки до Відня», «Липнева отрута», «Небезпечна жінка», «Непорозна» тощо. Взагалі у своїх новелях Левицький не поспішає, йому передусім ідеться про створення якнайцікавішого сюжету, при чому він не гребує не тільки ситуаційними імponderабіліями, як у новелях «Бунт проти влади» і «Гість з-під Монте Санто», але й психологічними, цими останніми таки досить застенько.

Власне ці психологічні імponderабілії находимо в найкращих новелях Левицького. Послугується він ними залюбки, нерідко із справжньою майстерністю. Чому, наприклад, в новелі «Не та...» її герой вимагає кохання від незнайомої жінки, коли півгодини тому відкидає недвозначне залицяння своєї товаришки-студентки? Чи тільки тому, щоб показати підсвідомі імпульси людини, її нехіть брати те, що дають безкоштовно. Чому мати в оповіданні «Мати і син» робить донос польській владі на свідомих українських селян, в їх зислі і на свого власного сина, — такі випадки, на жаль, траплялися в дійсності? Чи тільки тому, щоб дати авторові можливість написати макабричне оповідання, до режі, чи не найкраще оповідання про пацифікацію в українській літературі. Чому в новелі «Небезпечна жінка» її

героїня Ліна вбиває свого коханця, про якого потім по-стійно говорить і думає і якого ніби безмежно любить? Чому в цій же новелі судовий звітодавець, як не як, інтелігентна людина, одружується з цією, справді небезпечною жінкою, вбиває вона головіка, якого любить? Чому в новелі «Будь щасливий, сину!», що є новелістичним шедевром в українській літературі, мати віддає навіки своє єдине прекрасне дитя, а собі залишає хирляву панську дитину, підмінявши її за свою? Чому в новелі «Англійська люлька», — автор передбазливо зве її «гуморескою», хог насправді це Гротеск, — герой по-збувається всього, навіть власної дружини, тільки ради хай і англійської люльки? Чому порушник Улашин у новелі «Клікуша» дезертирує з німецької армії, наслідок це патріотизму ги жакливої зустрізі з собаками, що порушила його психічну рівновагу?

Очевидно, відповіді, і то непогані, можна найти в кожному випадку, шукаючи мотивації дивовижних взинків ги в божевіллі, ги в емоційному підложжі, ги в звигайній, нераз добре замаскованій корисливості. Так ги інакше, гострота сюжетів Левицького таки гастенько побудована на психологічних дивовижах. А й у Мопасса на теж нерідко находимо новелі, побудовані на таких же психологічних ги ситуаційних дивовижах. І не лиш у нього одного, але й в інших, зокрема і найсузгасніших новелістів і повістярів, твори яких відзнагаються яскравими, гасто несамовитими сюжетами.

Одному цікавому стилістичному спорідненню Василія Левицького і Гі де Мопассаном хоземо присвятити нашу увагу. Це досить широке використання прикметників, як одного з мистецьких засобів. Правда, цей засіб уживається вже широко в Гомерових епосах, зокрема в специфічній складній формі, а й ще раніше, ги не з того гасу, коли людина навгилася відрізнати

кольори ги визнагати розміри. Ось у відомій новелі Мопассана «Пампушка» зитаємо характеристику її героїні:

«Лице її було мов яблуко зервоне, наге пун'яшок нівоній, готовий розквісти; на ньому вирізнялись двоє горних гудових озей, відтіненних довгими густими віями, і гарівний маленький, вогкенький, ніби вмисне для поцілунків, ротик з дрібними блискугими зубками».

(Переклад В. Підмогильного і М. Антоновича).

На 35 слів, що складають повищий опис, маємо 12 прикметників, отже більш, ніж одну третину. А в прозі Левицького використання прикметників не менше, але навіть ще більше поширене. Ось одно реґення з новелі «Не та»:

«Перед ясно освітленою кав'ярнею, на безлюдній Вацлавській площі, стояла висока, в горну довгу керею загорнена паннозка».

На 16 слів цього реґення сім прикметників, отже майже половина. А ось ще одно реґення із нарису Левицького «Пани з міста»:

«Ромзик мав повне, засмалене сонцем облизгя, густі золотисті кугері, мамин рівний, гострий носик і «викапані» батькові карі блискугі озі».

Цим реґенням Левицький ги не побиває всі рекорди, бо на 19 слів, з яких воно складене, налізуємо аж 11 прикметників. Очевидно, ширше використання тої ги тої частини мови не можна інтерпретувати як силу ги слабість письменника. Проте воно гасто визнагає його стиль, динамічний, дієвий, коли він уживає багато дієслів, ги описовий, епізний, коли він буде довгі реґення і вживає багато прикметників. Ми, напри-

клад, вважаємо, що проза Левицького саме тому пливе повільно, обважніло та має всі ознаки епосу, що вона так нашіпкована прикметниками, як добра пегеня зубками заснику.

VI.

Що вражає в найкращих новелях Василя Левицького, таких, як «Клікуша», «Непорозна», «Будь щасливий, сину!», «Липнева отрута», «Небезпозна жінка», «Світ такий красний!» і ще декілька, це рівновага всіх складників літературного твору. І так композиція його новелі, її загин і звизайно несподіване закінчення, розвиток її сюжетної нитки, вимоцування сюжету зовнішніми оздобами і психологією героїв, що зливаються в одно нерозривне плетиво, а врешті втримання діалогів у межах, потрібних авторові, всі ці складники гармонійно входять у її будову, ніщо не вистає, ніщо не вражає нашого естетичного погуття, як зайве, неприродне чи непотрібне.

Можливо, що повище твердження треба б докзати докладним розбором одної чи двох новел письменника. Але ми вважаємо, що гитаз може зробити це без нашої допомоги, прогитавши уважно одну чи більше його новел, визислених у попередньому уступі. Це тому, що справжня величина Левицького-письменника стирається, на нашу думку, на одному мистецькому засобі, яким він користується з найбільшим успіхом, на його образності, докладніше, на його метафоричі.

Саме завдяки метафоричі письменника деякі його новелі роблять враження різаної грубими масивними штрихами різби. Ось позаток новелі «Клікуша» нагадує деякі Толстовські описи з повісти «Війна і мир», така це густа епізна картина армії в поході, що, наже товста гадина, повзе опустілим українським степом. Немає

сумніву, зим досягає письменник великого враження, тут не тільки вмілий підбір деталей, тут, головно і на першому місці, образність його кованого слова. Для прикладу цитуємо другий уступ «Клікуші»:

«Переможці входили у загарований, вимерлий край. Стрігала їх мертва тиша безлюддя. Тільки дрімuzzi ліси шелестіли безупинно свою відвігну зелену мелодію. В ній, немов фатаморгана недавніх днів, блукав ще скрип довгих валок селянських дерев'яних возів. Навантажені мужицькими злиднями, котилися сюди на схід під вістрям московських штиків, що блискотіли на сонці, немов похоронні свічки. За возами йшли люди з тривожними озима і з зацікавленим зойком прокльону на устах».

Ми вмисне підкреслили одне порівняння, московські штики, що «блискотіли на сонці, немов похоронні свічки». На мою думку, це один з могутніх образів в українській літературі. Розклавши його на складові частини, найдемо більше образів і асоціацій. Передусім сонце відбиває рефлекси на сліпузе блискузих штиках; дальший образ: вони палають наге свіжі; асоціація: наге свіжі коло труни; ще одна асоціація: валки селянських возів це похорон. Остатогне завершення образу прийде пізніше, прийде аж при кінці новелі, коли згадає дізнається про самогубство старого діда, що волів смерть, ніж примусову евакуацію у невідоме.

Можна б дуже деталізно аналізувати метафори Василя Левицького, можна б поділяти їх на зорові і слухові, на інтелектуальні і емоційні, на психологічні і фізіологічні тощо. Проте поділи його метафор на такі чи інші для нас другорядні, для нас в першу чергу важлива їх оригінальність, їх свіжість, їх неповторність. Чи метафорики можна було навчитись в Проспера Меріме, в Гі де Мопассана, в Івана Франка, в Стефана Цвайга

зи в інших модерних новелістів, до якої міри можна було взутися в несподівану доторкальність образности Мопассана, їх відважне обрамування, це інша справа. Правда, таки багато зого можна було навзгитися на досвіді попередників, можна було приглядатися, як вони будували свої новелі, проте не можна було навзгитися від них, як, при допомозі якого образу намалювати прокляту долю українського волинського селянина, його примусове виселення з рідної садиби, для нього рівнозначне загинові. Тут, очевидно, вже не наука, тут потрібен таки талант.

От ще одна картина з тієї ж «Клікуші»:

«Довкола, в білому світлі, немов у молоці, сумирно лежав німецький табір.

— Kamerad, schlafen gehen! Schlafen... Schlafen...

Здавалося йому, що звук тих німецьких слів паде в лагоді цієї волинської позі, мов палаючі жаринки на тихе плесо води. Чи...зш...зш... І що ж власне робить він тут, серед цих сіро-зелених гужих істот, цих з'їдаєві мармеляди, що кишать у сутінках на голій землі, позакутувані у свої плащі?»

Нам не здається, щоб ще кому з українських прозаїків вдалося так доторкально передати шорстку фонетику німецької мови та й ще на тлі гарівної волинської природи. Треба ще додати, що Левицький зміє із справжньою майстерністю малювати картини природи в нерозривній сполучі із психічним станом своїх героїв. Ось молода вдова з новелі «Будь щасливий, сину!», що втратила головіка при висаджуванні динамітом скелі, тепер нянька, що годує графового сина:

«Через вікно дитячої кімнати, в якій Марія давала грудь графовому синові, видніла по другому боці дороги гола стрімка гора. Покреслена

лініями лунакових шарів, порисована змійками крутих стежок, підмальована зеленими мазками молоді трави нагадала Марії стару позорнілу ікону Голготи, перед якою кожної неділі гаряже молилася у темному притворі церкви. Гостра самотня скеля Перст височіла в половині узбігзя над дорогою, наге зийсь кулак, пробитий крізь гору з нутра землі».

Це справді кулак, символ якоїсь зловісної сили, що одним ударом розторощила і навіки знищила маленьке щастя вбогої селянської жінки.

Крім великих новель, яких Василь Левицький написав 15, — всі вони входять у склад нашої збірки, він написав, і ще пише, — багато нарисів, поезій у прозі, етюдів, фейлетонів тощо. Вони були перехідним етапом між позатковими нарисами і новелями та ввійшли головним чином у збірку «Грішник». Коли ж Левицький під напором журналістичної праці перестав писати великі новелі, він і далі тримав зв'язок з літературою саме при допомозі цих малих прозових форм. 14 їх входить до нашої збірки, сім з них автор зве «ескізами олівцем», а сім — «ліричними етюдами». Характеризуючи їх як найкоротше, треба сказати, що їм бракує музичного зв'язання, такого потрібного маленьким ліричним формам та й ще з філософським підтекстом. Треба сказати, що Левицькому майже цілком гуже музичне оркестрування нарисів, таке прикметне українській прозі, зокрема Василю Стефаникові і Юрієві Яновському. Зате головна сила його етюдів і ескізів, як і головна сила його новель, у його могутній образності. Ось він описує кохання в «Триптисі любови», зв'язане, як кожне юнацьке кохання, з гарами ногі і місяця:

«Я жду на тебе довгі ногі. Хозу, щоб ти прийшла до мого старого саду тоді, коли білими стежками плистиме у срібних говнах білолиця

казка, коли місяць буде сидіти на найнижчій галузі старої яблуні, мов великий білий півень, що не може зайти на своє сідало. Ми будемо положати його дзвінками наших розмов, будемо кидати в нього камінцями наших мрій, а він підлазитиме з галузки на галузку, все вище і вище, аж із самого вершка злетить опівнозі на біде небо, широко б'юзи своїми білими крилами. Тоді ніг нахилиться низько над садом, і блідолиця казка пропливе повз нас на своїх срібних зовнах».

Немає сумніву, що нарис зворушливий, він свіжістю барв скидає із старих голів білі шапки і встановлює свій єдиний годинник, золотий місяць на срібному небі. А ось ще один нарис «Бабуся», теж утриманий у тоні поезії в прозі, а в ньому така ж могутня, хог і де-що натуралістична метафора:

«Ліс, як під охотою дід, положився горілиць навперек доріг, підніс високо над собою кришталевий пугар повітря і цокався ним із сонцем».

Закінчивши наш короткий огляд образности Василя Левицького, скажемо, що не лише в його великих новелях, але й в його пізніших нарисах вона багатюща, щедра, ніби скриня з скарбами, в якій нема дна.

VII.

Накінець кілька фактів з біографії Василя Софронова Левицького.

Народився він 14 грудня 1899 року в селі Стриганцях Товмацького повіту в сім'ї священника. Дідом його по матері був український письменник, о. Осип Шухевиз (1816 - 1870), перекладач творів Вергілія та німецьких письменників, зокрема Гердера; Іван Франко високо оцінив працю Шухевиза і в 1883 році видав його твори із своєю передмовою. Левицький згадує свого

діда в загині до оповідання «Непорозна». На 17-ому році життя, як учень 8-ої класи клясичної гімназії, він вступив до Легіону УСС та воював до 1920 року. Матурку витримав у 1918 році, у 20-их роках студіював славістику на філософському факультеті тайного Українського університету у Львові та Карлового університету в Празі. Університетські студії закінчив у 1925 році; тоді побував теж у Парижі, де, через брак грошей не міг стати студентом Сорбони, хоч це й було його великим бажанням. В дальшому біографія Левицького зливається з його творчістю, тому нема потреби повторяти вже сказане.

Написав Василь Софронів Левицький до автора цієї роботи:

«Як знаєш, я ще є в силі віку і за цих щонайменше тридцять років (ха! ха! ха!), які мені ще залишилися, я думаю ще щось більше написати. Головно, як мені люди дозволять піти на пенсію і нічого іншого не робити!»

Юрій Клиновий

1. The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions and activities. It emphasizes that this is crucial for ensuring transparency and accountability in the organization's operations.

2. The second part of the document outlines the various methods and tools used to collect and analyze data. It highlights the need for consistent data collection procedures and the use of advanced analytical techniques to derive meaningful insights from the data.

3. The third part of the document focuses on the role of technology in data management and analysis. It discusses how modern software solutions can streamline data collection, storage, and analysis processes, thereby improving efficiency and accuracy.

4. The fourth part of the document addresses the challenges associated with data management, such as data quality, security, and privacy. It provides strategies to mitigate these risks and ensure that the data remains reliable and secure throughout its lifecycle.

5. The fifth part of the document concludes by summarizing the key findings and recommendations. It stresses the importance of ongoing monitoring and evaluation to ensure that the data management processes remain effective and aligned with the organization's goals.

4

1. The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions and activities. It emphasizes that this is crucial for ensuring transparency and accountability in the organization's operations.

2. The second part of the document outlines the various methods and tools used to collect and analyze data. It highlights the need for consistent data collection procedures and the use of advanced analytical techniques to derive meaningful insights from the data.

3. The third part of the document focuses on the role of technology in data management and analysis. It discusses how modern software solutions can streamline data collection, storage, and analysis processes, thereby improving efficiency and accuracy.

4. The fourth part of the document addresses the challenges associated with data management, such as data quality, security, and privacy. It provides strategies to mitigate these risks and ensure that the data remains reliable and secure throughout its lifecycle.

5. The fifth part of the document concludes by summarizing the key findings and recommendations. It stresses the importance of ongoing monitoring and evaluation to ensure that the data management processes remain effective and aligned with the organization's goals.

БАБУСЯ

Я йшов стежкою, полем. Чи ви знаєте ту золоту, розсміяну українську осінь, що мчить полями, охляп на баскому буланому коні?

Її намисто обірвалося подорозі і розсипалося зеренцями усміхів по засмалених обличчях селян, що йдуть дорогами попри свої навантажені вози. Її коси розвіялися в шаленому чвалі, як шуми кукурудзяних нив понад полями, як пасма свіжих, чорних, пахучих скиб.

Терлиці тарахкотять безупинно над селами. Це дрижить у повітрі форкання її дужого буланого коня, а з бабиного літа на ньому шовкова вуздечка.

Здалеку, своїми червоно-жовтими прапорами, святочно закосичився ліс. Я люблю ліс — за його безжурну силу, за те, що він не вірить ще в ніякого людського бога і за те, що часом почуваю сам у собі маленьку забуту смугу дикого незайманого бору.

Ліс, як під охотою дід, положився горілиць навпоперек доріг, підніс високо над собою кришталевий пугар повітря і цокався ним із сонцем. Був у повній величі осінньої краси, а коли простягнув до мене руку, то його голос хвилював повинню теплих золотих переливів листя.

Тоді на лісову поляну вийшла старенька бабуся з мішком на плечах, у руці тримала граблі. Я знаю її, бідну стареньку бабусю. Кинула свій мішок край дороги і взяла граблі до рук.

— Золото хочете згрібати, бабусю? — спитав я.
Засміялася.

— Аякже, золото! Нема чим взимі під худібку постелити. Хай хоч цим золотом! — сміялася своїм беззубим ротом.

Мені жаль стало бабусі. Бабусині полиняли очі були такі спрацьовані, як її поморщені руки. Я взяв у неї граблі і став згрібати золоте листя. Бо так годилося. Мої вчинки були тоді такі смирні та запобігливі й усміхалися до життя такою підлесною усмішкою, як усміхається до білого дня вогник маленького каганця. Я робив тоді те, що годиться.

Коли я оглянувся, передо мною грала потусклим вогнем купа листя, а навколо криваво чорніла гола земля. Свіжа рана на золотих грудях лісу закипала золотою кров'ю.

Бабусю моя! Ти уосіблене людство! Я не буду вже більше згрібати тобі золотого листя лісу на підстилку для твоєї худібки. Хоч так годиться! Пусти мене у ліс, бо тягне мене туди мій кутик дикого незайманого бору в душі. Бо хвилює він мене, як голос матері, що причувається давно украденій дитині.

(«Грішник» 1927)

НЕПОРОЧНА

«На жаль, буденне явище» — думаю собі з докором про мої лінощі, сидячи у глибокому шкуратяному фотелі, в якому сидів ще колись мій дідो. Він, без сумніву, саме в цьому фотелі мозолився колись над своїм перекладом шляхетного Вергіля, вистукуючи сухим пальцем тверді ритми гексаметра на м'якому його поруччі. Інколи впродовж цілих місяців мрію про цю білу кімнату на батьковому приходстві, з вікном у сад, прикрашену старосвітськими картинами з «Тараса Бульби» і кількома неменше старосвітськими фотографіями, про двері, закручені зсередини на закрутку, про цей фотель та низький стіл, при якому по правому боці повинна стояти весна, а по лівому — осінь моєї думки. Але коли вже сиджу ось тут, так як сьогодні, то весна звичайно спізняється, жайворонки рідко коли тріпочуть крильцями по білому папері, а осінь ще й стільки не показується. Не знаю, кому з моїх предків маю подякувати за це моє ледарство.

За відчиненим вікном дивна лихоманка трясє яблунами, аж галуззя гуде та свище. Листя паде на землю з такою самою резигнацією, як мої очі падуть на кінчик мого заболоченого черевика. А сонце! Воно виглядає так, якби цей молоденький лікар-мороз вирвав йому сьогодні вранці здоровісінького зуба.

У приступі незадоволення хапаю з стола надкушене яблуко і з розмахом шпурляю ним через вікно. Влучаю у босу ногу Пріськи, що стоїть оподалік у саді та починає здивовано оглядатися за «шибеником». Це

саме та жінка, про яку вже давно збираюся писати. Святий Вергілію, помагай!

Пріська має понад тридцять років. Її негарне обличчя зав'язане по-молодичому у вилинялу хустку. Вона завжди розтягнене запобігливою, трохи тамуватою усмішкою. Непропорційно збудоване її тіло незграбно коливається на грубих ногах.

Не добачаючи в саду нікого, Пріська воркотить щось під носом. Підіймає яблуко і, об'ївши швидко, кидає качан далеко поза себе. У своїй вдачі має Пріська два контрасти, які часто трапляються в покривджених природою і людьми осіб. Вона влеслива до всіх, але разом з тим, в такій самій мірі, сварлива і злісна. З людьми вона розмовляє рідко, тому розмовляє з усім тим, що виповнює її життя. Із сіном, яке набирає із стіжка на верету, з гноєм, що його викидає із стайні на купу, а найрадіше з коровами, з тими своїми «бинями», «красулями» або «чортовим насінням». Часом у гніві частує їх ще й іншими епітетами, що відносяться до їх корів'ячої генеалогії. Одне слово, поводитьсь з ними як з людьми. А люди не розуміють, що Пріська обдарована таким цінним, таким особливим але ніколи не заспокоєваним прагненням: мати коло себе когось близького, рідного.

Пріська має вже свою славу доброї пастушки. Це її зайняття від дитячих років, вона мало що іншого знає. Від ранньої весни до пізньої осені вона стирчить цілими днями на пасовиську коло «с'гомостевої» худоби, а взимку доглядає ще й свині та кури.

Коли падають літні дощі або почнеться вже осінь, мокра, сіра, з холодними мряками та слотами, тоді Пріська загортається у свій пастуший мішок, немов у пелерину, зробивши з його дна гостроверхий капішон чи чернечий клубок. Виглядає тоді як дзвіниця серед по-

ля, що безнастанно дзвонить одним і тим самим безконечним дзвоном. Бо Пріська невсипущо співає. Рівно та затягливо, із заплющеними очима, розтягаючи й так уже широкого рота. Вона безугаву відрубє коломицький ритм своїх співанок.

Полетіли сірі гуси на Кути, на Кути,

Нема мого миленького, не чути, не чути...

Твердий, дерев'яний її голос, немов праником, плеще та полоще тужливі слова пісні у річках білої осінньої імлі.

Мати Пріськи була жінкою двірського форналя і не мала ні часу ані сили пестити своїх восьмеро дітей. А вже найменше свою, восьму з черги, «дурну Пріську». Батько, з довгими вусами, що нагадували Прісьці закурені сніпки на поді біля кагли, кричав на Пріську:

— Як тобі приступлю одну ногу, то за другу роздеру тебе, як жабу!

Батькову погрозу Пріська брала дослівно. Зашивалася в куток, блимала переляканими очима і думала, яка її чекає доля.

Увечорі, тато приходив з двора і починав з мамою свою екзецирку:

— Казав тебе твій рудий гуменний поцілувати, ти шельмо! Давай вечеряти!

Колись рудий гуменний сам, по-п'яному, сказав своєму форналеві, чому один з його синів вродився рудий. Інші діти не були руді, а гуменний вже давно не дивився на форналеву жінку, але тато за кожною дитиною змушував маму признаватися, що її батьком був теж «рудий Панько». Це справляло йому якусь дивну садистичну приємність, а найменші діти, залишившись вдома без догляду, влаштовували собі найкращу з забав, наслідуючи тата і маму:

— Чий Микола? — питав Грицько тоненьким голоском у Пріськи, а Пріська плаксиво відповідала:

— Лудого зондци! — І тоді діти заходилися сміхом, що Пріська була така добра за маму.

Пізніше, через кільнадцять років, Пріська подібно відповідала на такі самі запитання в селі:

— Чия дитина? Хто твій кавалер?

Пріська відгризалася тоді одним-єдиним словом:

— Нічия!

А потім придумала собі іншу відповідь:

— Від Пана Бога!

І тому село прозвало її «Непорочною».

Пріська мала дванадцять років, коли її віддали до лісничого в сусідньому селі а потім до попа. Помагала наймичці коло кухні, біла багато посуду і скоро її дали до худоби. Відтоді взяла її у свої обійми коров'яча стайня, і теплий гній засав її в себе аж по шию. Називали її дурною Пріською, бо говорила сама до себе, а до людей лише боязко й улесливо усміхалася.

— Коли присилати до тебе старостів, Прісько? — жартували собі з неї парубки, стрічаючи її з худобою на дорозі.

Цими жартами не переставали докучати Прісьці, навіть тоді, коли вона перестала вже бути дівчуром, а стала дівкою.

— І-і! Хто б мене хотів! — відповідала, щирячи зуби. Її уяву ще не тривожило тоді ніяке прочуття.

Лише коли корова приводила на світ теля, був її радісний день, відмінний від інших. Тоді Пріська, у духовному піднесенні, вешталася по стайні, безугаву промовляла пестливі слова то до теляти, то до корови, а потім брала телятко на руки і, як дитину, носила по стайні. Сміялася, коли воно пручалося ніжками та боязко мукало і коли корова відповідала йому протяжним, ніжним материнським муканням.

І ще Великдень кожного року був для Пріськи особливо пам'ятний. На Великдень Пріська носила під

церкву святити паски для челяді. Вона стояла там у ряді статечних господинь, дивилася, як високо вгору злітає панотцеве кропило і чекала на краплі свяченої води, щоб злетіли на її обличчя, на скупо вишиту сорочку із згрібного полотна і на нову, квітчасту заласку.

А так, дні Прісьчиного життя були рівні та одноманітні, як щаблі довгої драбини, за яку вона щоденно закидала коровам хопту та сіно. Аж одного дня, на двадцятому році її життя, зайшла несподівана зміна. Сталося це, як буває у сільському житті, дуже звичайно і просто.

Це було під вечір, узимку. Тьмяно блимав закопчений ліхтар, почеплений на стовпі серед коров'ячої стайні. Освітлював залежані зади кількох коров і телята у клітці. У куті зарисовував кілька в'язок сіна і соломи, а посеред стайні маявся своїм мутним оком за Пріською. Вона, після вечірнього подюю, звичними рухами викидала на тачки гній. Її розгойдані груди бігали за пазухою і билися до згрібної сорочки, як дві голви поросят до стін карника. Двері із скрипом відчинилися і до стайні ввійшов Максим.

Максим це був той новий візник, що найнявся був кілька днів тому на приходство до коней. Він з першої хвилини поводився з Пріською і кухенною наймичкою дуже згорда, виразно зазначаючи, що він вища кляса служби, бо він конюх і дотого раніше служив у дворі коло «цугових» коней.

— Вечір д-добрий Прісько, проказав, входячи до стайні, і, хоч у вимові трохи заїкувався, але промовив ці слова таким тоном, як говорить начальник до свого підвладного.

Те, що сталося потім, заскочило Пріську аж надто несподівано. Максим обережно защепив двері зсередини. Без слова підійшов до ліхтаря, згасив його і тихо, напотемки підійшов до Пріськи. Пріська, обезсилена

наглим прочуттям, поводитися так, як на її місці по-велась би, мабуть, кожна інша сільська дівчина. Вона випустила вила з рук і вперлася руками в його груди, що силою нахилилися до неї. Його віддих залоскотав її понад вухом, дмухнув понад схиленою головою. Тоді Пріська почала боронитися тією єдиною зброєю, що їй залишалася. Вриваним шепотом почала проситися, щоб він пустив її, бо... ще хтось надійде і побачить. Та коли Максим насилу потягнув її в кут на соломі, то і ця остання оборона скорилася.

Максим уже кожного вечора так само певно входив до коров'ячої стайні, коли Пріська доїла корови та викидала гній. Він рідко коли обдаровував її будьяким словом, але Пріська пам'ятала кожне з них, як пам'ятала кожне свято в році. Зате вона, як цукром, обсіпала його своєю солодкою мовою, аж доки Максим не затулював їй рота рукою.

— Мовчи вже!

І Пріська замовкала, хоч слова тиснулися їй на набренілі губи.

Стайня для коней була через стіну із коровником. Одного вечора Пріська довше, ніж звичайно, поралася коло коров. Зраділа, коли почула із кінської стайні голос Максима, що кликав її. Максим лежав горілиць на своїй лежанці, дивився на ліхтарку, що блимала під чорним сволоком і сказав, злегка заїкуючись:

— Ви-ви-вичисть гній з-під коней!

Пріська стояла в дверях і не рухалася з місця. У ній збудився на один момент звичайний людський від-рух спротиву.

— Гній вичисть, кажу!

Пріська сплеснула руками:

— Чому ж ти мені, Максимку, давніше того не сказав? Я би і гній викинула і сіно, як треба, за дра-бину закинула...

Взяла вила до гною, боязко скрадаючися, підступала до неспокійних коней. Максим реготався кожний раз, як Пріська відскакувала, коли кінь шулився і тряс головою. Потім Максим уже не пустив її, і вона аж пізно вночі, крадькома і розхристана, всунулася до темної вже кухні на своє лігвище.

Відтепер Пріська прислугувала Максимові, як могла. І січку, як ніхто не бачив, різала за нього на січкарні, і коней напувала, і згреблом та щіткою їх чистила. А ввечорі скрадалася до кінської стайні викидати гній і чекала, коли він потягне її на свою постіль.

Люди наче вперше помітили Пріську, коли вона навесну вигнала худобу на пасовисько і почала виспівувати якимись інакшими голосами.

— Розспівалася Пріська, нівроку. Щоби собі ще чого не виспівала! — зловорожила с'гомостева сусідка, баба Яковиха. Хоч усі пастухи виспівують по пасовиськах, але людей дратувало те, що й дурна Пріська стала весело вигойкувати.

— Коби лише голосу на перевесло стало вік перев'язати! — відповідала людям Пріська і загадково сміялася.

Одного дня, так раптово, як добрі коні рушають з місця, ціле село заговорило про новину. Пріські не стало проходу вулицею.

— Де ти обручі погубила, Прісько? — питав її кожний стрічний парубок, регочучись на ціле горло.

— А я не казала, — скрипіла із свого подвір'я баба Яковиха — що ти недарма так виспівуєш по зарінках?

— Що це за майстер? — шепотіли між собою дівчата і з сміхом оглядалися за Пріською.

Пріська мовчала, збентежено усміхалася і дивилася в землю.

Якось увечорі ввійшла, як звичайно, до Максимової кінської стайні, підійшла до його лежанки і стала над ним. Максим здивовано підніс голову.

— Максиме, — почала Пріська — Максимку...

— Викидай гній, чого хочеш? — воркнув Максим і відвернувся.

— Я... я буду мати дитину...

Максим дуже повільно підвівся і сів на постелі.

— Від кого?

— Як від кого? Таж від тебе, Максимку!

Злість і гнів відбилися в голосі Максима:

— Ти що? Може хочеш, щоб я з тобою женився? Ти діду світський! Якби ти кому ска-ска-ска... — заїкнувся, і його голос шарпався, як пес на ланцюзі.

Але Пріська його зрозуміла. Побігла назад до своєї стайні і приникла до чорної холодної кам'яної стіни. Максимові слова били її кулаком по голові. «Ти діду світський! Ти діду!» Потім заплакала. Але недовго. Скоро придушила в собі плач і розвернулася потоком прокльонів на голову Максима:

— Смутна година би тебе побила, ти вороже тяжкий, ти нелюде! Щоб ти світу Божого не бачив, голосу людського не чув! Щоб ти так життя скапарив, як я скапарю з тим твоїм бахуром! Щоб тебе черви живцем сточили, щоб тобі пси по дорогах писки лизали!

Панотець, у якого служила Пріська, був високий, сивий, добродушний священник, з костистим обличчям, на якому, мов переломаний дишель, стримів горбатий ніс. В неділю, ідучи з церкви, панотець кликнув на Пріську, що ховалася від його очей за рогом стайні, і казав їй прийти до себе, до канцелярії.

В житті селянина кожний значніший, світлий чи темний момент, від коліски до деревниці, органічно зв'язаний з парафіяльною канцелярією. Всі його смутки і радощі мусять бути там якимсь чином зголошені і за-

писані. Хрестини дітей, шлюб сина чи дочки, похорони найближчих осіб, метрика на виїзд до Америки, картка до суду. Пріська не раз чула з-поза зачинених дверей канцелярії грімкий голос пан-отця і покірні відповіді селян. Вона завжди відчувала дивний острах перед тими дверима до парафіяльної канцелярії.

Полиці, повні старих, запорошених метрикальних книг, стіл, заложений паперами, хрест на стіні, запах плісні, все це обняло Пріську ще більшим трепетом. Панотець сидів за столом над відкритим часописом і, не звертаючи голови до Пріськи, заговорив докірливо, але ласкаво:

— Треба тобі було того, Прісько?

А потім затурбовано став допитуватися: — З ким то ти, Прісю, зайшла собі? Може би ще оженився з тобою? Ще все не пропало. Скажи!

Пріська втупила очі у блискуче перо, що валялося на підлозі.

— Чому не підоймеш? Підойми! — сказав панотець, щоб трохи розвіяти гнітючу мовчанку. — Скажи, хто це? Ще можна зарадити нещастю. Я закличу його до канцелярії.

— З ніким, прошу отця, — шепнула тихо Пріська, винувато посміхаючися.

— Як то з ніким? — підніс панотець голос.

Був «нервус», як казала пані добродійка. Пріська хотіла поцілувати панотця в руку, але панотець задержав її:

— Чекай! Слухай, Прісько! — почав знову спокійно. — Хочу, щоб ти сказала, як на сповіді. Може, від Максима? Не будь дурна! Він мусить оженитися з тобою!

— Ой, не від Максима, не від Максима, отче, на правду не від Максима, — залебеділа Пріська. — Він зо мною нічого не мав... я...

Пріська нараз захлипала і почала втирати сльози в брудну запаску.

— А від кого ж, Прісько? Ну, скажи!

— Я... я не знаю! Від нікого, таки від нікого і вже!

Панотець попав у гнів, кричав, гримав кулаком об стіл, аж папери з стола розліталися. До канцелярії вбігла перелякана пані-імость і витрутила Пріську за двері.

Прийшов час родин. Осіннє сонце, як обличчя страждущого Христа, відбите на хустині білої мряки, заглянуло вранці крізь вікно сільської хатини, в яку прийняла Пріську якась добра душа. Пріська лежала на постелі, вкрита веретою. Її просте, селянське обличчя стало майже гарним і благородним у своєму виразі безконечної втоми. Коло неї, завинене в старі шматки і хустку, квилито новонароджене немовля. Сільська повитуха побігла до панотця просити хресту для дитини, бо вродилося дуже немічне і на порозі смерти.

Двері хати відчинилися. Пріська ворухнулася на постелі. Максим станув біля порога, кинув поглядом на дитину, на жовте безкровне обличчя Пріської і сказав непевним голосом:

— Прісько... чуєш? Як хочеш, то...

Він замовк. Пріська гляділа на нього широко відкритими, здивованими очима.

— Дитину залиши на мене... Може... може, я ще колись оженюся з тобою...

По обличчі Пріської майнуло радісне світло і зникло. Вона на мить закрила очі і знову втомлено їх розплющила. Поклала руку на дитину, якби хотіла оборонити її перед кимось і шепнула сухими губами:

— То не від тебе, Максиме... ти женися, з ким хочеш. То не від тебе!..

Максим стояв, як укопаний. Потім обернувся, плюнув з пересердя і вийшов. Пріська провела його очима, потім перевела погляд на дитину і усміхнулася. Увійшла повитуха і взяла дитину, щоб панотець охрестили.

Син Пріської помер таки того самого дня увечорі. Пріська через кілька днів звелася з постелі, збрала своє шмаття і пішла на інше село. Вона вже довгі роки служить у мого батька, теж коло коров. Все однаково тамувато усміхнена, солодка на мову і щораз більше сварлива і злюща.

— Прісько! Прісько!

Пріська проходить попри моє вікно, вертаючися з саду. Вона, як звичайно, усміхається сама до себе. Чим живе її душа? Та душа, яка каже їй так усміхатися самій до себе і, на самоті, невгомно співати. Буває біль страшний тим, що один на все життя. Бувають маленькі, прості, дорогоцінні душі, у яких вже немає місця на більше болю.

— Прісько, скажи мені правду, від кого був твій син. Від Максима?

— Ой, ні, ні, паничу! Не від Максима! Біг-ме, не від Максима!

Вона живо заперечує головою, сміється і відходить від мого вікна.

Мабуть, так і є, що вона непорочна. Це прізвище «непорочна» прилягло вже до Пріської назавжди. Воно не звучить вже навіть як насміх. Скоріше як герб, як відзнака шляхетности, що лежить у великій правді цього слова.

Василь Софронів.

Під сміх війни.

НАРИСИ Й ОПОВІДАННЯ.

Львів-Київ 1921.

ЛІТЕРАТУРНА БІБЛІОТЕКА „РУСАЛКИ“.
ВИПУСК VII.

З НОВОУКРАЇНКИ ДО ВІДНЯ

Моя військова служба не була ні до схід сонця любистком мита, ні на воротах дьохтем мазана. Служба як служба. Як коровай недопечений. Бурлацька, задьориста, часом весела, часом сороміцька, сіяна крізь сито куль, а розчиняна капральською лайкою.

— «Думаю, думала, думай-думку думала»...

Було в ній щось і таке монотонно-тужливе, як та рекрутська пісня.

Добром згадую. Згадувати про це — це значить так свobodно, широко і ясно посміхатися, як посміхаються при звіті лискучі халяви пана сотника. Вони пригадують собі тоді, скільки прокльонів і слини зужив на них Федько, чура, оферма безталанна. А я посміхаюся так, коли згадую мою військову службу, що дала моїй душі трохи блиску. І чому ж не згадувати добром... навіть такі пригоди, як ця:

Я мав тоді вісімнадцятий рік, моє обличчя було біле та гладке, а очі були молоді і сині. Вісімнадцятий рік людського життя нагадує мені мого молоденького товариша, який, слухаючи жайворонка, закричав йому в сонячну блакить:

— Чудесно, товаришу жайворонок, чудесно!

Наш курінь УСС розташувався постоем по селах під Єлисаветом на Херсонщині. Нас любили.

У моїй кімнаті, на чистій, святочно білій стіні висить ще й тепер знімок в широких різьблених рамах. Я часто стою перед ним і, похитуючи головою, розглядаю одне по одному знайомі обличчя. Дівчата, гарні і погані, сільські парубки, стрільці, підстаршини. Той зги-

нув... той згинув... У мене по війні серце стало незду-
жати: б'ється занадто рівномірно і спокійно, навіть на
згадку про тих, що загинули.

Нераз уночі верталися ми підводами з сусіднього
села з «проби». Степом. М'яка, порошиста дорога легко
трясла драбинами, оксамітна ніч огортала нас тепло,
як і чиїсь очі. Наша пісня ловилася за колеса великого
воза на небозводі, повисала на них і притягала до нас
небо. Заїхали на якийсь баштан, набрали кавунів, а
потім здавалося нам, що хтось біжить за нами, і ми вті-
кали. Скакали наші вози на полях, по межах, і в такт
скавав із нами наш сміх.

Впали дощі, почалася підосіння сльота. Чорне
густе болото присисалося до ніг і чвакало за кожним
кроком, як цілунки солдатської проститутки. Ми зби-
ралися рано на збірку, давали одну чоту на варту, а
потім знову, як жуки, розлазилися по квартирах, тяжкі
та сонні. У білих, підведених синім хатинах курінь
заводився тим хазяйновитим, спокійним життям, до яко-
го змушує негода.

Одного пополудня несподівано впала на наші ха-
ти сотенна кучерява трубка. Так, якби хтось у відчине-
ному вікні поставив на срібній таці склянку чистої про-
зорої води. Збірка! Ми вийшли, але сонце все таки на
збірку не вийшло.

Підхорунжий Ельків наглив і кричав:

— Почорнієте під моєю рукою!

Один куток його уст видовжувався при тім, падав
униз і підскакував так, як люшня, що вихопиться і тяг-
неться за возом. Він мав жовті чоботи, жовті очі, тонень-
кі, в кутках гострі уста та сміх подібний до дрібного
рахкання жаби. Відчислив з сотні нас двадцять людей
і призначив до ескортування транспорту рогатої худо-
би із станції Новоукраїнки до Відня.

Це була дешевою ціною куплена худоба. Село
за десять верств від Новоукраїнки зарізало сімох ма-

дярських вояків. Потім, може, якась сотня австрійських гарматних дукатів упала на село, а худобу ми мали вантажити у вагони.

Вуйко Грива, вістун, був нашим ватагом, мав довгі, рудаві, господарські вуса і шрам від кулі під вухом. В лютневому поході багато ворогів заглядало побілілим оком у дуло його кріса і за те на його мішкватій блюзі приплюскла стрічка великої, срібної медалі. Мав добрячі очі, а коли йшов, то високо підіймав ноги в колінах, так як гуцули. Ми тягнулися за ним, як ключ журавлів, кризь сивий дощ на станцію Єлисавет.

Розсунені двері у вагоні «теплушці» були повні наших облич. На пероні дівчата мокли, дивлячись на нас, і нам було весело. Вуйко Грива пихкав люльку, ми заспівали. Було захисно. А як потяг рушив, ми всі почули якусь інтимну близькість до того вагону, до станції, яку ми покидали, до дівчат на станції, до степу, що розкинувся перед нами.

Німецький підстаршина, дижурний на станції Новоукраїнка, показав нам обору, де в залізних поручнях, як в обручах, товпилося більше як дві сотні рогатої худоби.

— Гей! Тпру, де! Мой! — радісно вигукував вуйко Грива, а потім немов засоромився, і вже мовчки глядів на кип'яток хребтів та рогатих голів.

Над оборою колихався гамір коров'ячих помуквань, ревів та зітхань. Деякі витягали понад залізне поруччя великі, подібні до грецьких амфор голови, і задуманими очима дивилися на десятки вагонів, що сновигали по рейках, та на короткозоре сонце, що брудною хустиною витирало свої, застрілі мрякою окуляри.

Молода, кругла корівка, як подовгаста жовта диня на чотирьох патичках, розставила широко свої чотири точені ноги і розчісувала рожевим язиком задні клуби. Трохи дальше великий сірий віл проткнув кріс-

лату голову поміж залізні поручні та з мукою досягав щипту прив'ялої трави, що проростала між кам'яним бруком. Його язик, як рука балерини загортав за собою повітря і знову ховався в перлове лоно його челюстей.

— На, биню, на! — Грива підійшов до вола із жмутком трави у руці. Віл перелякано потягнув голову назад, але поручні зловили його під бороду і за роги. Тоді він мотнув головою і шарпнув. Круті роги порожно стукнули по залізі, велике тіло підскочило на задніх ногах, потім присіло. Віл закрутив очима і рвонув з цілої сили, обломлюючи оба роги. Підніс голову, мотнув на ній двома обломками рогів, рикнув зойкливо і помчав у гущу корів. Червоною ниткою бігали обломки рогів поміж стадом з одного кінця у другий.

— Тихо, биню тихо! — приговорював до нього крізь вуса вуйко Грива, сорочкою об'язуючи його скривавлені, збиті шишки. Віл жмурих пухкі повіки, по яких ходила шорстка вістунова долоня.

Цілий наступний день ми вантажили цією худобою вагони. Вполудне мені довелося стояти на варті коло обори, заки інші пообідають. Корови лакомо забирали мені з рук жмутки трави та сіна й лизали приклад мого кріса.

— Пане! Пане!

До мене несміливо підступив чоловік у шапці залізнодорожника. Його повіки і ціле обличчя підморгували безустану, як озимина на вітрі. Говорив таким самим підморгуючим голосом.

— Я не хочу дурно... солдатику... я вам потім... — і зробив рух до моєї руки. — Корову, ту білу... бачите? Я дам свою.

Говорив таким невинним голосом, що я навіть не пробував опиратися, а роземіявся до його підморгуючих очей. Він привів свою красу худорляву корівку,

що паслася поблизу, а я нишком, боязко оглядаючися, вигнав йому з обори гладку, мов яблуко, білану, глибоку в клубах і повну в вименах. Коли грошей я за свою крадіжку не взяв, залізничник довгу хвилину дивився на мене здивованими, недовірливими очима.

Через хвилину чоловік і корова віддалялися вузькою вуличкою у пролісок: зад чоловіка, його довгі штани і тонкі ноги в ході весело підморгували, так само, як його очі і голос, а за ним на мотузці поважно та спокійно коливала хребтом корова. Мені хотілося гукнути за тим чоловіком, кинути кріса і піти до його хати. Подивитися на його жінку, напевно розпатлану, огрядну, подібну на старий молитовник від першого причастя, побачити п'ятеро або шестеро його дітей-підростків, замурзаних і дикавих, і бути з ними тоді, коли корова гордо, ласкавою мадонною, увійде на їх подвір'я.

Гамір, глухий стукіт і шум глибоких віддихів носився над довгим рядом вантажних вагонів, вилягався з них, як із дощаних домовин. За машиною був вагон для варті і два стоси прасованого сіна на двох площівницях. Коли потяг рушив, вагони заревіли тужливою музичною фугою і довго не втихомирювалися. Потім принишкли і вже лиш час до часу проривали шум коліс протяжними ревами. Навіть уночі здійсмався часом над вагонами той тривожний гамір мукань.

Ми їхали поволі і довго вистоювали по станціях. Ранками й вечорами цілі години сходили на те, щоб ведрами напоїти усі ті живі вагони, вичистити, нагодувати. Вже на другий день коліна під нами вгиналися від ношення води, а руки обвисали, як витягнені з суглобів. Із свистом та скрипом приотвиралися по черзі широкі двері теплушок, і до нас витягалися рожеві коров'ячі писки. Вуйко Грива знав уже мало не кожну з них. Кожну зокрема пестив і гладив, як свою власну маржину.

У нашій теплушці час почепив собі гойдалку і колисався. Безкрай степ сонно позіхав, показуючи жовті стерні замість зубів. Тоді ми підбивали гойдалку часу ритмом якоїсь сороміцької або тужливої пісні. Часом капраль Грива сотав безконечну казку про дурного Івана. Часом хтось казав байку, плів баляндраси, хтось п'яв когутом, хтось розказував воєнні пригоди. А інколи по вагоні танцювали лянсієра масні вояцькі побрехеньки. Коли потяг знову спинювався на якійсь станції, ми вискакували з нашої теплушки і обходили худобу або залицялися до дівчат на пероні.

Третього дня увечорі ми виїхали з Вапнярки. Була ніч. На паровозі блимав вогник, як у крайній хаті в селі. Іскристий дим лягав намистом на груди ночі, шум коліс біг по рейках попід возами, як біжить вночі по вулиці пес, що зірвався з ланцюга. Вагони спали. І нараз у пустому полі пес зачепився за щось і зупинився.

Потяг раптовним рухом станув. В тій самій хвилині, ще ми не встигли добре проснутися, десь з недалекої віддалі залопотіли скоростріли. Кожному з нас здавалося спросоння, що вслід за скорострілами, тисячі молотів упали на наші голови. Якась сила в один мент розпростерла нас ниць на долівці вагона. Це був один могутній водопад реву. Усе, що може вмістити в собі передсмертний жак німої тварини. Стіни вагонів дудоніли глухим ломотом рогів, ніг і тіл ошалілої від тривоги та болю, каліченої кулями худоби.

Понад нашими головами кулі скоростріла простебнували одну і другу протилежну стіну вагона. Між одним тріскотом дощок і другим ми виразно розрізняли час однієї сотої секунди. Через хвилину кулі ще раз застукали по стінах, вже трохи вище, і замовкли.

Я лежав ниць. Мені здавалося, що ціла вічність, як велетенська машина для вимощування доріг, проко-

чується через мене, а я лежу спокійний, байдужий і безсилий. Несподівано прозвучав у цьому хаосі голос вістуну Гриви. Потім примарно підносилися у темряві вагона наші тіла, витягалися наші руки і никали за крісами, несли кудись ноги. Ми були загіпнотизовані алокаліпсою звуків, що йшла від вагонів. Ми бігли навмання. Всі попали в якусь чуттєву летаргію. Хіба, може, один лиш вістун Грива, що біг попереду нас, розумів, що діється. Він біг, а ми за ним, як одне тіло і одна, передсмертним ревом двох сотень худоби спаралізована думка. І так само як одне тіло ми стріляли в напрямі партизан, що на горизонті місячного сйва — тікали.

Вістун Грива нахилився над пораним партизаном і закликав по матері. Потім, я, мов би рікою, побрив назад до потягу. Там, з іншими, відкидав скирту бервен з-перед паротяга. Слухав, як в останніх судорогах епілепсії ломотять ще вагони безперервним утомленим муканням. Дивився, як через шпари під дверима стікало щось густе і чорне. Дивився, як Грива своїми підогнутими колінами притолочує зв'язаного партизана і примощує його навпоперек на рейках перед паротягом. І все вже тепер видавалося мені в порядку під владою тієї блідої розхристаної ночі, що нахилила над нами своє, зорями веснянкувате обличчя.

І ми поїхали.

Коли над ранком наш потяг заїхав на якусь станцію, ніхто з нас не спав, ніхто не промовив за той час ні слова. Аж вістун Грива прийшов з паротяга і наказав збірку.

Відкрили лиш один вагон. Із гори м'яса перемішаного з кров'ю гляділо кілька пар великих очей — мертвих і ще живих.

Потім ще раз забігали по вагонах вже наші скостріли, і ми повернулися назад у Єлисавет.

ВАСИЛЬ СОФРОНІВ

ВО ВТІННІ ВТІННОЮ

НЕ ТА...

Були холодні мрячні дні пізнього грудня. Прага спеленалася густими, брудно-сірими туманами і обвилася стяжками чорного диму, як повивачами. Мов привид, виринав із мряк градчанський замок, а над ним костьол св. Віта висилав свої мережкові стріли в сіру порожнечу неба. На Карловому мості все однаково ясно блищало велике, золочене Розп'яття, і довгим рядом ішли кам'яні святці у чорну глибінь Старого Міста.

У малій кімнатці першого поверху приплюскло над столом нафтове світло і стомлено вгиналося під вагою густої ночі, що втискалася крізь вікна. В півсумерках сперлися об стіни три широкоплечі брунатні шафи і посміхалися до себе в'ялим блиском гладких животів. Три ліжка, дзеркало й умивальня щільно заповняли решту простору під стінами. Двері і дві чорні плями вікон визирали з-поміж тої обстанови, як три вузькі доріжки до надвірного світу. Двері вели через брудну хазяйчину кухню темними сходами у світ вуличного будня, а дві дороги вікон — до кусника неба, що вдень синьою латкою накривало подвір'я, неначе глибоку штольню.

Два студенти сиділи при столі, застеленім жовтим, пакувальним папером. На столі жужмом лежало кілька розхристаних книжок, приладдя до рисування і скирта зшитків та позаписуваних паперів. Студент архітектури Павло відкинувся на поруччя крісла і, дигригуючи великим цирклем, співав півголосом якусь невизначну арію без слів.

— Це арія з Кармен, знаєш, Радо? Чудова річ!
— Павло співав щораз голосніше, переходив при високих тонах в нечисту фістулу, а руками рук наслідував супровід музики. Арія з «Кармени» розпливалася і не давала ніякого образу.

Студент філософії Радослав повільно зняв очі на свого співжильця і притьмом знову вліпив їх у книжку, легенько порушуючи устами, як при молитві. Руками підпер голову, а двома палюхами скрито затулив вуха. Але разючі, то пискливі, то басові витівки Павлового голосу далі добивалися до його слуху і нервували, як оси над головою. Рухом руки перервав архітекторові спів і відклав свою книжку набік.

— Час вечеряти, Павле!

На лутці вікна стояли від ранку два білі порцелянові горнятка з молоком. З-під жовтавих кожушків, покритих порошинками чорної сажі, вони винувато гляділи на Радослава і, сколихнені його рукою, ніяково заморгали зелено-білим оком.

Студент архітектури Павло це був високий ставний юнак, з міцно закресленими рисами від ніздрів до кутиків рота, з дуже тонкими устами і веселими, життерадісними очима. Зате сухорляве Радославове обличчя належало до того роду облич, які кожному з першого погляду нагадують щось знайоме, але затерте в пам'яті, як сон. Воно було втомлене і прибідлие.

Поволі вливали в себе ковтки холодного молока, закусуючи хлібом. По кімнаті скакав на одній нозі холод, а сумерк звисав із стелі та обтулював стіни, як обшарпані декорації сцену провінціального театру. Білим примарним кружком застиг у повітрі шапчук електричної лампи з чорним видовбаним оком замість жарівки.

— Натяк на молоко — сказав з притиском Радослав і підніс угору руку з горнятком. — Взагалі, у нас самі натяки — додав тихіше.

Павло підніс на нього здивовані очі і декляративно йому заперечив:

— Кажи, що хочеш, — але все таки, не живемо неповним життям! А знаєш чому? — Бо нестача чогось заповнює собою таке саме а може й більше місце у житті, як сама бажана річ!

Радослава часто огортали настрої, які він називав своєю «емігрантською хандрою». Тоді він цілими годинами волочився по вулицях Праги і шукав чогось «радісно-гарного». На думку про це радісно-гарне йому ставало ще сумніше. Він блукав по вузьких провулках Старого Міста, заходив до старовинних костьолів і ховався у їхніх присмерках. Або на ясных, світлом і багатством залитих вулицях допитливим поглядом задивлявся в очі молодих жінок.

— Слухай, Павле! — Радослав оживився. Він уже всоте ставив Павлові питання, на яке цей звичайно мовчав і добродушно посміхався.

— Чому, Павле, я ніяк не можу зустріти таку дівчину, яка б... мені відповідала?

— Слухай, Радо! — перервав йому Павло. — Чи ти вже раз перестанеш ставити мені ці дурні питання?

Спрятуючи окрушини хліба з стола, Павло бурчав далі:

— Що я можу тобі порадити? Я ні філософ, ні поет. Я тільки звичайний студент архітектури, тим подібний до мистця-різьбяра, що визнаю жінок тільки голих. Одне можу порадити тобі: візьми собі проститутку!

— Ідіот! — муркнув під носом Радослав, а потім сказав уголос: — Чи ти не розумієш, що тут ідеться не про фізику а про метафізику кохання?

Оба засміялися, і Радослав знову похилився над книжкою. Час-до-часу випростовувався, і його очі напружено вдивлялись кудись у глибину мізку, а уста, зачуючи якісь тексти, беззвучно шептали. Павло викінчував свої рисунки. Хвилини проходили, і довгий час було тихо на студентській квартирі, де відбувалася свята містерія науки.

Була восьма година, коли увійшов третій мешканець квартири, водій таксі, висока постать з худим, запалим обличчям. Жовтавого відтінку шкіра була пружно напнута на його вистаючих вилицях і гладко обтягала ніс та бороду, зате на тонкій шиї вона складалася у рядочки дрібних морщин. Довгі руки і ноги втомлено сновигали по кімнаті. Скинув заялозену нагортку і сів за стіл писати листа. Не питаючи взяв Радославове перо, відсунув трохи набік книжку і рішучим почерком написав по-чеському: «Моя жено!»

Було щось з віри неофіта в русі його руки, коли писав ті слова і з розмахом давав кличний знак. Цей лист повинен був передати багато магічної сили тій особі, до якої звертався. Хвилину дивився на написане, немов перечитував кілька разів ті два слова, потім кутики його уст широко розійшлися і піднеслися вгору, а між ними заблищали два ряди жовтавих зубів.

Це був його усміх. Нічого більше не змінялося в його обличчі, тільки він сам трохи нахилився вперед і, здавалося, втягав цей усміх в себе, всередину. Голосного сміху в нього не було ніколи, був тільки той один довгий, втягнутий в себе усміх маски. Усміхався завжди однаково, нерозгадано, чи коли вдивлявся в червоні цятки крові, які викашлював на хустину, чи коли писав ці довгі листи з рішучим, самовпевненим заголовком: «Моя жено!» Писав їх майже щодня, а одержував лиш врядигоди кілька слів.

— Платите сьогодні за квартиру? — запитав його Павло.

— «А хай їй чорт! Дайте мені спокій» — сказав із злобою, потім безрадно поглянув на Павла і додав тихше:

— Чим заплачу?

Перебіг очима по заголовку листа і нахилився над столом низько. Потім його перо завзято, скоро забігало по папері.

На другий день вранці зібрав свої речі в клунок і вийшов з квартири.

**
*

У студентській бібліотечній читальні, де було повно похилених голів, шелесту часописних листків і притишених розмов, Радослав кожного дня переглядав пресу. У куті читальні, у глибокому фотелі, сиділа молода студентка. Приходила перед Радославом, брала часопис, якого не читала, і сиділа так довго, поки він не вийшов. Радослав не завважував її погляду, яким проводжала його, коли повільно і змуджено залишав читальню. У кожної людини є своя самота і своя туга за людиною. Але, мабуть, такий вже закон самоти, що кожний ховає її у найскритіший куток своєї істоти і треба вміти відчутти її крик — рятуйте! Коли траплялося Радославові говорити з нею, вони обоє не виходили поза межі звичайних студентських жартів і діалогів, якими звичайно розважають жінок.

Аж прийшов якось Маланчин вечір у Студентському домі. Забава доходила до кінця. Яскрили світла великої залі, трусився в повітрі гострий ритм модерних танців, колисався «аркан» і прибивав та ляскав безконечно підківками. А потім ще бадьоро й голосно в куті залі за столами упав «комар з високости». Було весело декому.

До Радослава підійшла та сама студентка.

— Прошу вас, чи можете підвести мене додому?

Радослав склонився і неохоче пішов за нею до одягальні.

Двері ще раз війнули за ними теплим подихом музики й світла і зачинилися. Чорна вулиця всмоктала їх у себе. Студентка несміливо оперлася на Радославове рам'я. Вона вся тремтіла. Це почалося з нею ще у залі, коли постановила підійти до нього. Ледве втримувалася, щоб не сікти зубами.

Почали уривану розмову, у якій їх думки стикалися тільки своїми поверхнями. Він говорив байдуже, вона плутала слова. Кожна тема кінчилася по кількох фразах. Від того щораз більша ворожість почала бунтуватися в душі Радослава. Похилив голову і йшов далі мовчки.

Вулиця вела під гору, а з боку чорною стіною налягав на неї високий Петршин. Усміхнувся до наглого спомину. Гори, гори! Синяво-білими валами бігли один біля одного. Серед снігових безвістей Карпат їх два утікачі «на зелену границю» і провідник.

Нараз дівчина ціла притулилася до нього і запитала:

— Чи ви любите кого, Радо?

Він пристанув.

— Ні. Нікого.

— А не хочеться вам любити когось? — прошепотіла силуваним, майже нечутним голосом.

Радослав стрепенувся. Вона так просто і щиро сказала те, про що він так часто думав! Але вона не була та! Чого ця дівчина нав'язується йому? Захотілося сказати їй щось образливе, жорстоке. Яке право вона має питати про його найскритіші думки і почування? І він засміявся грубо:

— Якщо ви маєте охоту...

Стояли напроти себе в полутемній пустій вулиці і гляділи одне на одного як вороги. По кам'яному бруку перекликалися здалеку кроки кількох прохожих. Студентка без слова, не подавши Радові руки, відійшла скоро, скоро.

Радослав довго стояв на тому самому місці під високим Петршином. Аж якісь каблуки процокали мимо нього, і він прокинувся. Добре знана хандра знову присалася до його серця. Пішов крок за кроком униз. Перед очима мигнуло знайоме обличчя шофера із застиглим усміхом зубів. Порошив сніг.

Пішов на старе місто, у його вузькі, темні вулички. Був, як стара дерев'яна дзвіниця, в якій великим дзвоном розбивалася пуста. Від неї всі суглоби душі боляче скрипіли.

**
*

Перед ясно освітленою кав'ярнею, на безлюдній Вацлавській площі, стояла висока, в чорну довгу керею загорнена панночка. Випадково не було поблизу таксі, і її приятель пішов шукати за ним на стоянці в сусідній вулиці. Стояла сама і з нудьги плескала підошвою свого лякового черевичка по тонкій верстві півталого снігу. Молодий мужчина у сірому пальто і в сірому капелюсі надійшов хідником, завагався хвилину, а потім рвучко підійшов до панночки і сказав тихим голосом розпуки:

— Поцілуй мене, дівчино! Тільки поцілуй!

Панночка зжахнулася. Глянула на незнайомого переляканим поглядом, немовби побачила свою смерть. Тоді сталося щось з молодим мужчиною у сірому пальто і сірому капелюсі. Він зіщулився, забелькотів якісь незрозумілі їй слова, його рука піднялася вгору, потім розмахнулася і... поволі, безсило опустилася вниз. Дів-

чина крикнула несамовитим вереском. Молодий чоловік у сірому пальто і в сірому капелюсі, одним скоком зник за рогом кав'ярні.

Саме в ту ж мить, з другого боку заїхало перед кав'ярню таксі. Панночка підбігла до елегантного пана, що вийшов з авта, і заголосила, захлистуючись потоком власного крику:

— Напавай мене! Ловить його! Побіг сюди за ріг! Ловить його!

На кінці поперечної вулички розігралася сцена кримінального роману з банальним гепі-ендом. Таксі наздігнало молодого чоловіка в сірому пальто і сірому капелюсі, водій таксі впізнав у ньому студента, з яким мешкав донедавна на одній квартирі і поручився за нього, що він порядна молода людина. Це могло бути хіба тільки через якесь непорозуміння. До речі, ласкава панночка не повинна була стояти сама одна у нічну пору під кав'ярнею.

**

Тихо скрипнули двері студентської квартири. Радослав засвітив світло, кинув своє сіре пальто і сірого капелюха на поручні крісла і стомлено оглянувся по кімнаті. Шафи дрімали під стінами і навіть не блищали, як звичайно. На одному ліжку безвладно розілялося під накривалом огрядне тіло Павла, а віддуті уста прошептали крізь сон якесь незрозуміле слово. На другому ліжку лежав горлиць новий квартирант, поштовий листоноша. З-під перини неясно зарисовувався його живіт, крізь відкриті уста виривалися храпливі звуки, непомільний знак блаженного сну. Радослав поглянув на розклад завтрашніх лекцій, що лежали на столі, скинув одяг і ліг з думкою, що за чотири години треба встати і йти слухати університетських викладів.

ЛИПНЕВА ОТРУТА

Тугий, соковитий липень стояв на замку, мов молодий засмалений циган із скрипкою. Грав золотим смичком гарячі мелодії полудня.

У природі липня є якась грішна отрута, що перегризла б і струсине серце, навіть коли б воно було тверде і незворушне, як його шлунок. На цю отруту складаються: сонце, що розпарює кров, лінощі, що наводять спорзні думки, глибока зелень, що тремтить на спеці у похитливому омліні та душні вечори, що підсилюють жагу, як поцілунки.

На замку, серед липня, уявіть собі: серце панни Емілії — стародівочьке, самотнє, бідне серце панни Емілії.

Для пояснення треба сказати:

Старий одноповерховий замок, з просторим парком і кількадесяти гектарами землі, належав до «Товариства опіки над шкільною молоддю». Панна Емілія була управителькою дівочої вакаційної оселі. Оселя відбувалася в липні — тому й діяла липнева отрута.

До помочі мала панна Емілія ще чотири помічниці, дівчат у віці, в якому дівоча життєва стежка непомітно звужується. Немає нічого легшого для дівчини шістнадцяти років, як, на злість і заздрість усім педагогам, зійти з цієї вузької стежки на любовне бездоріжжя.

Щоб забезпечитися від усяких несподіванок, панна Емілія наказала, ще перед приїздом «оселянок», усу-

нути з замку всіх мужчин включно з чоловічою обслугою.

При таких обставинах цілий місяць вакаційного дозвілля на замку був би напевно проминув без цікавих подій, гідних цього оповідання, якби не те, що на замку все ж таки не обійшлося без мужчини. Був ним управитель замку і цілого маєтку, агроном Стоцький.

«Єдиний мужчина на замку», — так називали його помічниці панни Емілії. Дівчата люблять романтику. Виїздили з нудного міста з вакаційним голодом переживань. До того, ці духм'яні вечори, ці місячні ночі, коли засипляє розум, а серце широко розплющує очі! Управитель був нежонатий, років добре понад сорок, колишній сотник української армії. Правда, не було у нього всіх зубів, мовляв, «шрапнель на війні повибивав», і через те він трохи шепеляв, зате в його бурих очах було стільки старого передвоєнного сентименту і стільки привітливої солодкості, що навіть рясні зморшки збігалися довкола тих двох криничок добродушності, як мурашки довкола двох краплин меду.

Тепер уже можна догадатися, що ситуація на замку була така: Панна Емілія — закохана в управителі, перша помічниця — закохана в управителі, друга помічниця — закохана в управителі, третя помічниця — закохана в управителі, четверта помічниця — закохана в управителі! Ви знаєте, що це значить «бути закоханим» при стільки суперницях: вічна тривога, заздрість, мука.

На вежі замку біла точно восьма година, коли на терасі, як щодня, появилася висока, худа постать панни Емілії. Хвилину зупинилася на підвищенні тераси й уважно подивилася з-поза великих рогових окулярів на небо. Поза алеєю лип палали вогні заходу. Сонце саме пробилосся поміж грубі конари і жартівливо замиготіло рожевим відблиском в окулярах панни Емі-

лії. Вона глибоко втягнула у груди лагідне вечірнє повітря, насичене запахом розпареної землі, і смішно зістрибула на худих ногах з кількох східців тераси.

Кілька незвичайних підскоків панни Емілії по сходах не могло сховатися перед зором п'ятидесяти пар сторожких очей школярок, що двома рядами чекали на парковій доріжці на щоденний вечірній перегляд. Обсмалені личка втягнулися в рамена, здушуючи в собі сміх. Сувора постать панни Емілії випростувалася і твердим кроком попрямувала до трьох помічниць, що стояли по-військовому перед лавою дітей.

— Де ділася панна Ковалівна? — сухо і суворо прозвучав голос панни Емілії. Її окуляри блимнули на одну, на другу і на третю дівчину.

Помічниця Рома (пригадую читачеві: четверта помічниця — теж закохана в управителя), аж захлиснулася від злости і, прижмурюючи свої короткозорі очі, зацокотіла:

— Ковалівна мала сьогодні вільне пополудне, але не хотіла залишитися з нами. Видно, має приємніше товариство! А пан управитель теж поїхав у поле... — додала це з притиском і почервоніла.

Панну Емілію охопив раптом якийсь дивний, мабуть ще віддавна невилікуваний кашель. Бувають інколи теж холодні вечори й у липні! Мусіла прикласти хустину до уст і довго кашляла, аж порум'яніла. Коли промовила, її голос тремтів ще трохи від напруження чи від безсилої злості:

— Заборонюю без мого окремого дозволу виходити поза межі замку. Прощу собі це затамити! Ах, ця Ковалівна! По ній можна сподіватися всього! Чи не має досить місця на проходи в парку?

Увійшла вже у свій звичайний тон виховниці і читала рівно і сухо:

— Чи це лицює молодій дівчині ходити одною по полю? Як можна не мати настільки такту і доброго виховання! За кару панна Ковалівна перейме зараз же опіку над відділом найменших. Ви, панно Ромо, ще сьогодні переберете її відділ і перейдете до її спальні.

«О, так, ця дівчина здібна на все», — роздратовано думала панна Емілія, неуважно вислухуючи дальшого щоденного звіту. — «Ті її повні, червоні уста, ті широко розставлені очі, ті непристойно високі груди, що на їх вид кров ударяє їй до голови з обурення і відрази! Ця дівчина здібна на все!

Панна Емілія була схвильована. Відібрала щоденний звіт, дала розпорядження на завтра, переглянула дітей, але робила це все спішно й розгублено. Скоро відправила дітей та помічниць до спалень на відпочинок і врешті лишилась у парку одна.

Чекала на управителя. Ясно, тому тільки, що мала дати йому деякі доручення на завтра. У вікнах дитячих спалень показалися світла, а управителя не було. Не було теж і панни Ковалівни. Панна Емілія дерла в руках хустину. Ставала щораз сумніша і більше сентиментальна. Хотілося їй плакати. Від алеї старих лип ішов у повітрі тихий шелест, ніби шелест гарячих уст, ніби поцілунки. Солодка знемога падала від того шелесту на землю і на панну Емілію. Дригота пробігала по її худощавому тілі. Високо підіймалися плоскі груди. Хотілося бути щасливою в цей теплий липневий вечір!

Брамою від поля в'їхав нарешті на малім господарським візочку управитель. Коло нього четверта помічниця, панна Ковалівна. З винуватою посмішкою, але з нескриваним почуттям безпеки під опікою управителя, гляділа на панну Емілію. Управитель скочив з візочка, елегантним рухом допоміг своїй дамі зійти із східця і задоволеним кроком підійшов до панни Емілії.

— Прошу вибачити панні Славці, що вона спізналася, панно Мілю. Я зустрів її в полі і взяв на свій візок. А що моя поїздка трохи протягнулася, то вона тому не винна.

Панна Емілія скупим рухом руки показала своїй помічниці найкоротшу дорогу до спальні. Коли помічниця відійшла, панна Емілія сказала сухо:

— Уважаю, що така поїздка невідповідна для молодій дівчини. А... для вас також! — додала з притиском.

Управитель збентежено вклонився. Відчув, що в цьому була загроза втратити посаду.

— Вибачте мені цей раз, панно Мілю — винувато і з обіцянкою поправи прозвучав його голос у сумерку синього вечора.

Панна Емілія піднесла брови. Подумала, що не треба перетягати струни і простягнула до управителя руку. Почула на ній довгий, виразистий поцілунок і колічки необголеної бороди.

— Цим разом вибачаю вам цей нетакт супроти оселі і... супроти мене, — сказала зальотно. — Думаю, що нічого злого там не сталося.

Розсміялася доброзичливо. «Єдиний мужчина на замку» ще раз притиснув до уст її руку. Від його погляду у душі Емілії прояснилося.

— Ах, ви мужчини! Користаєте з нашої недосвідчености і довірливости. Цікава я знати, чи мене ви теж узяли б на візок, якби зустріли в полі?

У мові панни Емілії була зачіпка.

Колишній сотник пригадав собі свій давній тон кінного старшини. Промовив з рукою на серці:

— Панно Мілю! Що дав би я за те, щоб вас зустріти самітну в полі! Я не взяв би вас на візок, я поніс би вас на руках, куди б ви захотіли!

Панна Емілія зацвіла рясним сміхом. Йому услід покотився гучний, задоволений сміх управителя, який узяв панну Емілію під руку і почав шептати їй солодкі речі.

Над недалеким ставом кумкали жаби.

— Чудова ніч, — сказала панна Емілія, прощаючися.

— Такі ночі небезпечні для нас, старих парубків, — зітхнув управитель.

— Чи думаєте, що тільки для вас?... — сказало вголос серце панни Емілії.

Управителька оселі, панна Емілія, не могла заснути. Крізь відчинене вікно її спальні вливалася в кімнату місячна лишнева ніч. Панна Емілія лежала в солодкій знеможі і перекидалася з боку на бік. Мрії спрагненого серця спліталися в душних обіймах з уявою.

Коло півночі, крізь відчинене вікно, вдерся до кімнати тихий свист. Раз, потім ще раз. Бирвана з півсонного маячіння, немов переловлена на гарячому вчинку, панна Емілія притьмом вискочила з ліжка. Звичним рухом наложила на ніс окуляри і притиснула рукою нічну сорочку на грудях, в яких, у дивнім прочутті, тривожно застукало серце. Навшпиньках підбігла до вікна.

Прикритий срібною габою місячної ночі, спав замковий парк. Ніде нікого. Тиша. Чорним, суворим муром бавваніла липова алея. Панна Емілія стягнула брови, як робила завжди, коли картала когось за непристойний жарт, і хотіла вже відійти від вікна. Нараз побачила, як з глибокої тіні лип висунулася на повне світло місяця якась постать. Серце панни Емілії загвалтувало тепер, як алярмовий дзвінок сейфу, коли наближається злодій. Але придушене її рукою, воно надаремне кричало і товклося.

Хтось стояв у парку, залитий потоками місячного світла, і давав якісь знаки. Чи це можливе? Кликав її на долину? Вона ще не охолонула з несподіванки, як постать, не чекаючи на відповідь, скоро відступилася і зникла у глибокій тіні лип.

Панна Емілія тремтіла і горіла як у пропасниці. Це був управитель. Довгу хвилину, як заворожена, не рухалася з місця. Потім раптом зірвалася і забігала, сама не знаючи чого, по кімнаті. Врешті схопила довгий білий шаль, який закинула на плечі, і боса, тихо зачинивши за собою двері, навшпиньках побігла сходами вниз. На замковій терасі спинилася на мить, потім, так само смішно як увечорі, зіскочила по східцях на травник і побігла в напрямі алеї.

Відомо, липові алеї це старі, відвічні зводниці та опікунки таємних зустрічей. Це зрадливі спокусниці на гріх. Притулки кохання. Перехрестя подружньої зради. Всі вони такі, ці липові алеї.

Під крила такої алеї бігла панна Емілія. Світ валився в її душі. Немов підгризений у самих основах, валився він тепер під першим ударом реальності і западався. Земля хиталася і втікала з-під її ніг. Оберталися в нівець довгі, з нудьгою вислухувані колись лекції релігії, моралі, етики, щезали з її пам'яті безкоштовно, нею самою виголошувані до учениць, проповіді про небезпеку спокус, про вищість духа і чеснот над змислами, про злобу і зрадливість мужчин. Все те пропало у безвістях, никло в її душі, лишався лише незнаний досі шум крові, що зливався із шумом старезних лип, лишалося вічне зоряне небо над головою і власне спрагнене серце.

Висока трава біла панну Емілію мокрими листками по ногах і підганяла до більшого поспіху. Тяжко дихаючи, добігла до алеї і нирнула у її темну глибину.

Майже в тій самій хвилині два рамена обхопили міцно її стан і нетерпляче притиснули до костистого тіла старого парубка. Водночас гарячі уста і колюча неголена борода притиснулася до її шиї.

Хвилину у темряві було чути лише задихані переривані віддихи. Нараз рука управителя посунулася по стані панни Емілії, торкнулася грудей і там на мить застигла. Потім пробігла по шиї, по розвіянім волоссі, наткнулася на окуляри і вже поволі опустилася. Панна Емілія взяла ці рухи за пестощі. Притиснулася ще міцніше до управителя, обняла його обома руками за шию і впилася устами в його уста.

Це дало управителеві час для надуми.

Мав якусь таку клятву вдачу, що в таких випадках завжди нетерпеливися і робив дурниці. Чого було йому свистати, коли й так помічниця, з якою домовився, мала сама зійти до нього в липову алею? Але душна липнева ніч, парк у повнім місячнім світлі і довгий ряд вікон старого замку були для колишнього сотника кінноти наче уривок з романтичної повісти давніх літ. Нетерплячий свист — і біла постать з'явилася у вікні. Здавалося, у тім самім, звідки вчора ввечері помічниця, панна Славця, посилала йому поцілунки. Мабуть, мало хто в такій хвилині рахував би вікна замку, щоб не помилитися у їх черзі і мало хто передбачив би, що саме цього вечора суворій управительці може заманутися перенести за кару свою помічницю до спальні на протилежаному боці замку!

Управитель звільнився лагідно з поцілунку панни Емілії і прошелестів крізь вибиті зуби:

— Панно Мілю! В таких хвилинах розум повинен завжди панувати над серцем. Я вам невимовно вдячний, що ви зійшли сюди. Але нас може тут хтось побачити! Мусите йти звідсіля, панно Мілю!

Панна Емілія затривожено оглянулася.

— Куди іти?

— Подумайте, панно Мілю, що було б, якби нас тут хто побачив! — шепотів управитель. — Мусите йти до себе нагору! Йдіть, панно Мілю! Я занадто дбаю про вас, щоб через свій егоїзм стягати на вас нещастя.

Управитель відпустив панну Емілію від себе. Вона розгублено вагалася. Щастя ніколи не треба випускати, коли само йде до рук. Може, більше вже ніколи не вернеться така ніч? Треба бодай раз у житті зважитися на вільний, нестримний лет з замкненими очима — до щастя! Простягнула обі руки в ту сторону, де в темряві ледве зазначувалися обриси постаті управителя. Нечутно подала йому на долонях те слово, яке ще нікому не казала:

— Я чекаю вас...

Потім, як шістнадцятилітня дівчинка, пурхнула з-під тінистої липи. Перебігла травник і навшипиньках дісталася до своєї кімнати. Упала на ліжко і чекала.

Хвилини минали, довші, як кожний з її прожитих років. Тиша... Нестерпна. Серце валить у тісних грудях, якби хотіло своїми ударами вбити всяку розсудливу думку, всяку застанову. Чи він зрозумів її останнє слово? Панна Емілія замкнула очі.

Тихий скрип дверей на тому самому поверсі блиснув нараз у хаосі її думок. Обережні, причасні кроки канули на дно тиші, як камінь крізь прозору, студену воду.

Помічниця Славка Ковалівна вийшла із своєї спальні і старалася якомога тихше перейти попри спальню управительки. Але це не було легко: Двері її спальні скрипнули голосно, нічні виступці шлапали по каміній долівці серед мертвої тиші коридору. Обережно просмикнулася попід самі двері, що вели до спальні панни Емілії, і, сходячи по кілька ступнів, пішла сходами

вниз. Надвірні двері знову скрипнули, немов на злість. Причаїлася. Потім зірвалася, зіскочила східцями на травник і побігла. Глибока тінь липової алеї сховала дівчину в своїх мовчазних обіймах.

У вікні першого поверху стояла панна Емілія.

Високі, суворі брови зійшлися над очима, як два мечі. Піднесла голову і стиснула на грудях п'ястук. Не помилилася. Ця дівчина здібна на все! Завтра першим поїздом вишле її з оселі. Управителеві треба буде при першій нагоді виповісти посаду. Покищо заведе якнайсуворішу контролю над помічницями. Потрібні нічні дижури!

Тверді і непохитні росли пляни нових порядків. Треба загострити дисципліну, треба пильнішого нагляду! Ах, як тяжко втримати в руках ці молоді, недобрі, зіпсовані дівчатиська!

НА ПОХОРОНІ

Всі люди дивувалися, що Петро так плаче за своєю жінкою.

— А дивіть-но, кумо! — шептали нишком жінки, поволі ступаючи за домовиною. — І не жили з собою так добре, а як за нею забанував.

— Е, говоріть не жили! Як там було, так було, а померла — то й плаче! Та й де могли добре жити, ви знаєте...

— А дивіть, і ніби плаче, а навіть не схлипне ні разу! Сльози сами течуть.

— Ет, говоріть, кумо. Вмерла, та й годі.

— Але видно, що йому таки жаль, бо таки щиро плаче.

Петрова сусідка розказувала нишком, наче яку велику тайну:

— Таже він, кажу вам, кумо, за цілих двадцять років слова до неї не промовив! Ні злого, ні доброго. Так, якби її не було коло нього! Тільки, що їв та спав взимі в хаті, а то все надворі та в полі коло роботи. Щоб лише її не бачити!

— Ой, та бо й його доля з нею незавидна була! — співчуваючи, зітхнула вдовиця Марта.

— Дивіть! Йому сорок п'ять років, а виглядає як старий дід!

Сестриці шепталися між собою, злегка нахиляючи до себе голови і коравими, худими долонями заслонювали від вітру воскове світло. Петро йшов, як хмара, а з очей плив ручайок сліз. Навіть як вертали вже з кла-

довища, він ішов сам і не відзивався до нікого ні словом. Часом закусував зуби, і нові сльози плили з очей.

Прийшли додому. Звалився за стіл на лаву, голову схопив у долоні.

Чоловіки і жінки, припрошуючися, засідали за довгий стіл.

— Ей, куме! Та не бануйте так, не бануйте! Та вона, дай їй, Боже, панування, вже не молода була. Вже їй час був.

— Шістдесят вісім років! Коби кожний з нас такого віку дожив!

— Та не побивайтеся, куме! Не тужіть!

Петро підвів голову. Взяв пляшку з горілкою, налив половину порцелянового горнятка і випив.

— Ей, та кишки собі попарите!

Випив і глянув кругом прояснілими очима, мовби засвітив у них вогники похоронних свічок.

— Та не вбивайтеся, куме! Забудьте! — приповідала вдовиця Марта, немов двома вугликами припікаючи його своїми чорними маленькими очіцями.

— Кого забути? Її? Ет, що ви таке? А себе, себе хіба можу забути?

Мов вода прорвалася через греблю. Говорив, ніби хотів виговорити весь свій біль.

Оженився — мав двадцять п'ять років. А вона добре поза сороківку! Але вона була багата вдовиця і така хирлява, що йому здавалося, що вмере за рік, два.

— Та ніби ви не знаєте? Таж не було в цілому селі буйнішого парубка за мене! Але я був бідний. Злакомився. Думав, що похникає рік, два та й умре. Таж кожний чоловік хотів би жити якось по людському, а не марнуватися на заробітках!

Обтер верхом долоні піну на губах і зарив пальці в волосся.

— Аж перед самим весіллям мені щось омкно стало. Але як було завертати? Такі кошти! Йшли до

шлюбу, а мені коло серця: «Не йди! Вернися!» Але я закусив зуби і пішов до престола. І з тою присягою світ мені запався, життя моє запропастилося! — Як вертався додому, то мені чорно було в очах і чорно в душі. А потому я випив пляшку горівки і переспав у коморі ціле весілля. Хіба ви не знаєте? Прийшов я на другий день до хати, подивився на неї, подивився на цю мою жінку, на її губи, на її пазуху, як кінські баламути, тай лиш осунувся на лаву. Я буйний був парубок, а тоді то я гадав, що вмру. Так плачу, так рую, так б'ю об стіл головою, як несповна розуму. Як собі розгадаю, що я зробив, то здається мені, що нема вже для мене життя лиш одна смерть.

А вона до мене:

— Петрику! Петрику! А диви корівки наші, як лані. А диви, які коні. А ходи ж, подивися на нашу нивку. То вже твоє! Все твоє!

— Та й так цілий рік! В день роблю, як той віл, забудуся. А вночі той туск так рве, так ниє, так проситься, як дитина в душегуба: «Пусти, пусти...» Нераз я серед ночі вилітав з хати і біг наперед себе в поле. А потому, то так як та рука від праці затвердне мозолями, так затвердло моє серце від смутку мого великого! Та й я вже нічого не чув. Так якби не жив! Цілих двадцять років, людоньки добрі! Та то не життя, то мука була! Цілих двадцять років! Люди!

— Того я й баную, того сльози потекли тепер! Ой! Нагадав я собі все, та й розтаяла крига, що намерзла на серці. За двадцять років! Волос сивий на мені. А де моє життя? Ні за мною, ні наперед мене. Мені сорок п'ять років, а здається, що сто віків на моїй спині. Та й плачу, люди, плачу...

Схилюся на стіл і заплакав невмілим риданням старого чоловіка.

✠ ДІТОЧА БІБЛІОТЕКА ✠

КНИЖЕЧКА 70.

Василь Софронів

СВЯТО ВЕСНИ

Сценічний образок на дві дії зі співами
та хороводами.

Музика Ігора Лісовика

ЛЬВІВ
НАКЛАДОМ ВИДАВНИЦТВА: «СВІТ ДИТИНИ»
1926.

НЕБЕЗПЕЧНА ЖІНКА

Ми сиділи в мисливській колибі і сушили при ватрі свої одяги та черевики. Наглий зливний дощ зловив нас підвечір серед гір і змочив до нитки. Коли врешті ми віднайшли колибу, з наших одягів стікала струмками вода, і ми, передягнувшись хутко, в що було, крутили наші блюзи, як прачки шмаття над рікою. Шкура наших тяжких подорожніх черевиків напучнявіла, як губка. Вони сушилися тепер рядочком проти ватри і втомлено позіхали своїми халявами. Це були герої сьогоднішнього дня.

— Такий марш під час зливи, ще й у високій гірській траві! Це значить перемокнути! — чванився редактор Нариський.

Так, це значило перемокнути! Це значило відпочивати потім і сушитися в гірській колибі проти ватри! Це була саме одна із тих найбільших приємностей туристики, яка дозволяє туристові почувати себе первісною, примітивною людиною у боротьбі з природою.

Приємне тепло ватри пронизує вас аж до кости, а з вашого, розвішеного на жердках або розпареного на ваших плечах одягу куриться біла пара з особливим запахом мокрого сукна.

Ви втомлені, напів лежите, спершись на ваш наплечник, і припікаєте до вогню босі, вимоклі п'яти. Рукою час від часу сягаєте по бляшане горня з гарячим чаєм. Над вами чорна, задимлена кривля колиби. З порога, через відчинені двері, заглядає в колибу гірська темна ніч. З її глибини стеляться до ваших ніг приглушені зітхання, далекі шуми відвічних борів.

Тоді ви, гурт людей закинутих у далекі гірські недеї, почуваете себе біля цієї ватри єдиними мешканцями землі, а далекий світ і своє минуле бачите як сон. Тоді за найменшою спонукою відкриваються тайники ваших душ, визволяються від узів мовчанки різні скриті переживання, глибокі трагедії та злобні насміхи долі. Тоді людина відчуває в собі силу стати перед іншою людиною нагою у своїй правді, так як стоїть перед природою.

Інженер Охримів, мабуть, відчув саме такий настрій щирости у всіх нас при ватрі, бо звернувся до молодого журналіста Нариського:

— Редакторе, оповіжте нам, як власне скінчився ваш роман з тою дівчиною, що забила свого нареченого, чи пак незаконного чоловіка?

Нариський, це був наш випадковий знайомий з гірського літництва, молодий тридцятькількалітній журналіст, з тих легких, світовий людей, які так дуже уміють подобатися жінкам. Він зовсім не крився з тим, що недавно оженився і що жінку вислав на курорт, щоб на літниці вдавати парубка. Був веселий, товариський, і ми всі три дуже раділи, коли він дозволив вирвати себе з жіночого товариства, в якому на літниці можна було його завжди зустріти, та погодився піти з нами на довшу прогулянку в глибину гір.

Коли тепер інженер поставив йому питання, як скінчився його роман з дівчиною, що забила свого коханця, я і наш четвертий товариш, учитель гімназії, з зацікавленням поглянули на молодого журналіста, сподіваючись почути від нього історію ще одної його любовної пригоди.

Нариський нахилився до ватри і, стріпуючи пальцями, вибирав з вогню малий вуглик до своєї короткої люльки. Здавалося, що він не чув поставленого йому питання. Тоді інженер, щоб розворушити його спомини, почав нагадувати йому дещо з цієї історії.

— Коли я, — сказав він, — кілька років тому познайомився з вами у Львові у веселому товаристві, яке, напевно, добре пам'ятаєте, ми говорили про неї. Пригадую, що вона називалася Ліна Марак. Ви, здається, були ще тоді нежонатим. Тоді саме відбувався її процес перед судом присяжних за вбивство її коханця, і ви запевнювали, що її звільнять. Ви навіть сказали, що ця жінка вам дуже подобалася і що ви мали б велику охоту, після її звільнення, здобути прихильність такої оригінальної жінки, яка кулею в чоло позбавила життя чоловіка, якого любила. Для цього ви ходили на її розправи в суді і писали дуже докладні репортажі з її процесу у вашому щоденнику. Ви заявили тоді, що мусите зробити колись цей парубоцький стрибок для самої оригінальності. Чи вам це вдалося, пане редакторе? Ми відтоді не бачилися, і я не мав змоги запитати вас про те...

— Ах так! — перервав його слова четвертий наш товариш, гімназійний учитель. — У нашому провінційному містечку ми всі сліdkували тоді живо за ходом процесу і всі запримітили, що звіти у вашому часописі писані з нескриваною прихильністю для підсудної. Всі здогадувалися, що редактор мусів хіба в ній закохатися. Як бачу, ми не помилялися.

Нариський потягнув дим з люльки, потер пальцями горбик свого тонкого носа і легковажно скривив уста.

— Ні, ви помилялися, пане професоре, — сказав спокійним голосом. — Я не настільки наївний, щоб своє закохання анонсувати, хоч би й безплатно, у своїй власній газеті. Але признаю, що я нарочком писав звіт домлення з процесу дуже прихильні для тієї жінки. Цим способом я звернув на себе її увагу й заслужив собі на її вдячність.

В голосі редактора забриніла нотка легкого подратування, коли він наглим рухом вийняв з уст люльку і сказав:

— Не можете все таки заперечити, що здобути ласку жінки, яка має за собою таке небуденне минуле, це досить оригінальна спокуса, і що для такої мети можна було багато дечого зробити.

— Я думаю, що це вам вповні вдалося? — піддержав розмову інженер, коли редактор замовк.

По виразі обличчя і по рухах редактора видно було, що він врешті почне говорити. Він усміхнувся легковажно, глибоко потягнув дим з люльки і вдивився задуманими очима в червоне полум'я ватри. Потім обняв руками підкорчені коліна і почав розказувати. Ми всі вмостилися вигідно на своїх місцях і слухали його розповіді, дедалі більше вживаючися в його настрій.

— Так, це правда, — почав редактор Нариський — що я постановив собі здобути симпатію жінки, яка вбила свого коханця і якої процес йшов саме тоді у Львові. Ця думка видавалася мені досить оригінальною, а крім того ця жінка справді подобалася мені, хоч у своїй по статі та обличчі не мала нічого незвичайного. Це була пересічна, струнка, гарно збудована чорнявка, з бронзовими очима і гарними, малими, пухкими устами, такими, які бувають у жінок слабкої волі, але впертих і свовільних. Тільки думка про її минуле додавала їй в моїх очах того чару демонічності, що його я бажав у ній бачити.

Допомогла мені в моїх намірах її чисто жіноча, може, трохи дивна в тих обставинах, психіка. Як ви вже знаєте, я почав від самого початку писати дуже прихильні для неї звіти з процесу. Показалося, що жінка, навіть коли переживає глибоку трагедію, навіть коли, як у цьому випадку, судять її за вбивство іншої людини, ніколи не перестає бути жінкою. Хвилини її великого безпосереднього афекту до свого коханця минули, і тим самим повернулась до неї жіноча маніжливність, охота подобатися кожним рухом і словом. Ви бачите її, як сидить на лаві підсудних, загрожена карою смер-

ти. Її постать у чорній обтислій, високо під шию заплітій сукні, говорить про людську безсилість у боротьбі із стихією гріха, страдальне обличчя, немов губка, намочена в якійсь есенції напруження і смутку, очі, як два чорні рефлектори душевного болю. А проте, цей смуток, це вже неповноцінний півфабрикат. Він занечищений домішкою кокетливості і вічної цікавості, яке враження робить вона на інших своєю особою і своєю трагедією.

Це було цікаве явище. Її допитували. Прокурор, судді, адвокати, всі, без милосердя, заплітали свої грубі руки в найскритіші тайники її серця, висотували її найтайніші думки, почування і вчинки. Вона стояла на позорищі, нага душею і серцем перед збіговищем людей, які судили її за кожний її дрібний вчинок, за кожну думку, за кожне почування. Вона відчувала ці допити як образу і щиро хвилювалася. Але одночасно з тим їй не давала спокою інша скрита, докучлива, жіноча думка: хто з тих незнайомих їй мужчин, що сидять там, у лаві журналістів, видав уже наперед до загального відома той найважливіший для неї присуд? Хто з них публічно висловив свій подив мужчини до неї, як до жінки?

Одного разу, під час перерви, вона покликала до себе свого адвоката. Вони розмовляли довгий час. Я бачив, як адвокат з усміхом повернув голову до мене, ніби показуючи на мене очима. За ними піднялося поволі, мов знехотя, її обличчя, а її очі пробігли з цікавістю по моїй особі. Я вклонився їй і післав їй приязний, спочутливий погляд. Вона перелетним усміхом подякувала мені за співчуття і знову загорнулася у свою святкову кирею смутку і жалоби.

Я певний, що відтоді я став для неї чи не найголовнішою особою на залі, бо я був інтерпретатором її слів і почувань перед тим світом, який цікавився нею. Я робив з неї героїню почувань. Хай вас це не дивує!

Голос кожного журналіста, рецензента, критика і тим подібного професійного запліднювача публічної opinii залежить насправді від усяких можливих обставин: від справності його шлунка, від докучливості його мозолів на ногах, від мігрени його жінки, від справності кравчині його приятельки, навіть від вірності його приятеля дому, але дуже рідко від слухності самої справи. Тим то й я цим разом вибирав з розправи тільки ті свідчення, які найкраще говорили про підсудну, і на другий день вони з відповідними коментарями появлялися в газеті:

«Любов — почування, що підносить нас на вершини ідеалу і спихає в нетрі найогидніших злочинів».

«Любов і ненависть. Хто вгадає, де кінчиться одна і де починається друга?»

«Хто знає, що сильніше говорить інколи про шляхетність почування, чи шепіт самопожертвоної любови, чи тріск револьверового пострілу?»

Зате наступного дня зустрічав я на залі розправ милий, вдячний погляд гарної Ліни, яка пильно читувала в тюремній келії всі часописи, що друкували звіти з її процесу. Вона, як кожна жінка, ставила людську opiniiю і друковане слово, може, навіть вище, ніж вердикт присяжних суддів.

Так дійшов процес до кінця.

— Чи була вона морально винувата в цьому вбивстві, чи ні? Це проблема така сама тяжка для розв'язки і неясна, як проблема позагробного життя чи мешканців на Марсі. Досить того, що, як вам відомо, присяжні судді заперечили її вину. Після проголошення звільняючого присуду, вона кликнула:

— Чому ви мене не засудили? Я винна... Я вбила його!

Потім вона зомліла. Це було ефектовне. Після процесу вона довший час не давала про себе знаку життя. Сильні враження, які мусіла пережити на волі піс-

ля довгих місяців в'язниці і процесу, не сприяли моїм намірам. Я розпитував про неї і довідався, що вона цілими днями пересиджує на могилі свого колишнього коханця.

Аж через якийсь час після процесу я дістав від неї листа з подякою за моє співчуття до неї і з проханням відвідати її будькотрого дня увечорі після шостої години.

Скажу правду, що я почував себе досить ніяково, коли переступав поріг її помешкання. Огорнув мене дивний страх перед зустріччю і розмовою з тою небезпечною жінкою, яку я бачив досі тільки на судовій залі, з деякої віддалі та ще під доглядом в'язничної сторожі. Окрім того, з хвилиною, коли вона опинилася на волі, вона стала для мене менше цікавою. Як я маю поводитися з нею тепер, коли буду з нею сам на сам? Ця думка бентежила мене, але я сподівався, що вона, як жінка, сама найде найкращу форму нашої зустрічі.

Пані Ліна була схвильована. Сама відчинила мені двері і почала виправдувати себе за свою сміливість, коли запросила мене, незнайому людину, до своєї хати.

Завела мене до невеличкої кімнати, обладнаної на зразок невибагливого міщанського сальону.

— Це маленьке помешкання залишилось мені по моїх батьках, — сказала. — Єдиний мій маєток! — додала, усміхаючись ніяковою посмішкою, наче просила вибачення за брак вибагливості. — Ви знаєте, я була поштовим службовцем. Маю надію, що мене приймуть назад...

Двері за портієрами вели до її спальні. На стінах висіло кілька олеодруків та родинних фотографій. В кутку на отомані, накритій взористим килимом, і на підлозі довкола неї лежали порозкидані пухкі турецькі подушки. На одній з них сидів великий, шовковий паяц.

Ми сіли на старомодних фотелях за столиком. Пані Ліна почала знову виправдуватися:

— Я не хотіла б, щоб ви мене зле зрозуміли. Я дуже вдячна вам, що ви прийшли. Я просто... Після того всього, що було, я потребую когось, хто розумів би мене.

Вона розплакалася і, хлипаючи, втулила обличчя у свої дрібні долоні.

Потім ми вже перейшли на довірочну, приятельську розмову. Я, як міг, потішав її, а вона оповідала, оповідала, оповідала...

Різними дрібними фрагментами із свого життя з покійним старалася переконати мене, що він був найкращою і найчеснішою людиною під сонцем, що мав криштално-чистий характер і що над усе любив її. Тепер вона мовби зовсім забула про те, що її милуванець зраджував її, знущався над нею і зневажав її. Тепер він, у її оповіданні, був ідеалом мужчини, якого вона застрелила через мале непорозуміння. Усі події угрупувалися в її пам'яті так, що якнайкраще відповідали її уявленню про дві душі, які люблять одна одну, але чомусь ніколи себе не розуміють. Очевидно, жалоби вона не скине до кінця свого життя.

— Моя любов була моєю виною, а тепер моє життя буде моєю карою, — говорила, зітхаючи і втираючи сльози, коли я прощався і цілував її руку.

— Але зайдіть! — додала, не випускаючи моєї руки. — Я така сама... Ви єдиний, перед ким можу виплакати свій біль.

М'яка рука пані Ліни легко тремтіла в моїй долоні, а її очі були сповиті сумом і глибоким докором до невдячної долі. Я подумав, що це та сама рука, що так недавно тримала револьвер, і ті самі очі, що мітили у голову свого коханця.

— Зайдіть, пане редакторе, зайдіть! От, хоч би післязавтра, — повторила вона із сльозами і проською в голосі. — Бо завтра я, на жаль, зайнята. Ах, чи знаєте, хто завтра має відвідати мене? Один з присяжних

суддів, які судили мене. Написав мені листа, що хотів би особисто побажати мені щастя після тяжких переживань. Яке там у мене може бути щастя? Ранок я пересиджую на його гробі, а пополудні не маю вже сил іти туди. Але думками я там цілий день.

Так почав я відвідувати пані Ліну.

Вітаючися зі мною, вона казала:

— Ви єдиний мій друг у час мого горя, — а я довго затримував її маленьку руку в своїх долонях.

— Що я робила б, якби ще й вас не було, так як його вже нема?

Я почував себе завжди потрохи так, як модель, на якому показують покущям жалобний одяг. Невідкличний смуток і співчуття не сходили з мого обличчя тоді, коли інколи мені хотіло сміятися.

— Пані Ліно, — казав я, — я ніколи не почував себе таким щасливим, як тепер, коли бачу, що моя особа може принести вам бодай краплину потіхи по вашій утраті. Але часом мені здається, що це тільки мій егоїзм тягне мене сюди, і тоді я клянуся не йти більше до вас.

— Ах, редакторе! Які ви безсердечні, нечемні, погані, як ви могли таке подумати! Ви! Ви! — і вона з милим докором гляділа мені в очі.

Майже єдиною нашою темою розмов був її покійний коханець. Вона читала мені його листи, я знав історію майже кожної їх зустрічі, причини їхніх непорозумінь, все те, що створило трагедію цієї жінки. Коли я звертав розмову на що інше, вона все таки верталась до своєї улюбленої теми.

Це могла бути у неї концентрація думок довкола найсильніших життєвих потрясень, так як у тих ветеранів, що в розмовах завжди повертаються до своїх воєнних переживань, або в мисливих, які найрадше оповідають про свої ловецькі пригоди. Але було тут напевно ще й трохи несвідомого кокетування глибиною почувань,

які довели її аж до страшного вчинку, і трохи тієї жіночої запобігливості, яка каже жінці навіть з найглибшої своєї трагедії, навіть з убивства, придбати собі маленький життєвий капітал.

Коли я приносив їй цукерки або чоколаду, то вона говорила:

— Він часто купував мені добрі цукерки. Це було тоді, коли ми переживали часи нашого першого кохання. Пізніше, коли взаємини між нами поспувалися, я сказала йому одного разу: «Колись ти приносив мені цукерки, а тепер забираєш у мене гроші на цукерки для інших». Я не повинна була цього говорити. Я ще більше відтручувала його від себе своєю заздрістю. Але тоді я цього не розуміла.

Я запросив її одного разу на якийсь концерт. Вона погодилася і сказала:

— Я вже кілька років не була на ніякому концерті. Він не любив музики. А втім нічого злого в тому, коли хто не музикальний. Зате він любив ходити на футбольні змагання і до цирку на боротьбу атлетів. Вчора я побачила на вулиці афішу з портретом атлета, якого він обожнював. Я не могла стриматися і розплакалася на вулиці. А ввечорі я пішла на змагання. Я чула, що не буду спокійна, поки не розкажу йому про все.

— Кому? — спитав я здивовано.

— Ви дивуєтеся! Ви не розумієте мене! Він так обожнював цього атлета! Я мусіла розказати йому про моє нещастя. Ну, так... цьому атлетові!

Серед розмов вона часто плакала. Тоді я гладив її чорне волосся і заспокоював її.

Одного разу вона попросила мене, щоб наступного дня я пішов з нею на цвинтар, на його могилу. В першій хвилині я з цілою рішучістю хотів відмовитися, але потім мені навіть подобалася ця думка.

Редактор Нариський засміявся коротким сміхом і, оживлений спомином, оповідав далі:

— О, так! До сто сот чортів! Я ніколи не відчував такої своєрідної розкоші, як тоді, коли йшов, з китицею квітів у руках, побіч тієї чорно одягненої дами в глибокій жалобі — молитися над могилою її коханця, якого вона сама застрелила. Якась очайдушна радість розпирала мої груди, коли я, відділившись думкою від себе самого, стежив за тою парою акторів, що стояли біля могили з виразом зосередження і смутку. Ця жінка, що наперед вбила людину, а тепер так побожно клала на її могилу китицю квітів, сама не бачила, якою далекою була вона вже від своєї ролі. Вона вже давно вилетіла з тієї орбіти думок і почувань, що кружляли колись тільки довкола її нареченого і безвільно летіла тепер у безмежних просторах життєвих можливостей назустріч новому, невідомому, післанцем якого був я. І тут, при цій могилі, я зробив перший крок до моєї мети.

Була тоді весна. В повітрі стояли п'янливі пахощі землі, зелені і сонця. Струнки нарцизи, засаджені на могилках, хитали білими головами. Теплі струми пробігали тілом, як дзвінке срібло, розтоплене на сонці. Вона сиділа на краю могили і заслонила обличчя руками. Тоді я наблизився до неї, взяв її ніжно за рамя і перевів на поблиську лавочку. Вона знову почала говорити крізь плач про щастя, яке втратила навіки, про змарноване життя. Сльози котилися з її приплющених очей попри дрібні, пухкі уста, що судорожно здригалися. Одна сльозина спинилася над кутком уст і впала на мою руку. На лиці, покритім ніжним пушком, залишився за нею мокрий слід. Тоді я поволі нахилився і поцілував її.

Чорнява голова безвладно лежала з закритими очима на моїм плечі. Я приглядався їй і питав себе, де в цій тендітній, безпомічній істоті притасні ті пружини, що казали їй колись взяти в руку револьвер і покарати

смертю свого невірного коханця. Ні одної виразної риси рішучості або енергії в обличчі, ні сліду вузьких затиснутих уст, ніяких сталювих очей, що пронизували б наскрізь. Ні, це була звичайна собі, гарненька жінка, з тих, яких так часто закохані люди називають своїми янголами. Ніякої демонічності, ніяких спонтанних поривів, ніякої незбагненої душі.

«Невже, щоб вбити, треба вміти тільки кивати пальцем?» — думав я. «А все таки ця жінка вбила чоловіка, який лежить тепер ось тут під землею».

Щоб впевнити себе, я знову поцілував її і ждав. По хвилині вона відкрила очі, зітхнула і сказала спокійно, тоном глибокого смутку і довір'я, мовби продовжувала хід своїх попередніх думок.

— Боже мій, коли сиджу так щодня над могилою, час тратить для мене свій біг. Здається мені, що сиджу тут, як столітня бабуся, що нічого вже не має перед собою, тільки смерть. Так само, коли він колись відходив від мене, я затримувала його з усіх сил, бо передо мною не було вже в житті нічого, тільки його відхід.

Я, збентежений, мовчав. У цій хвилині вперше виразно зарисувався в моїй свідомості той чоловік, який лежав тут у могилі і про якого я досі поважно не думав. Він був мертвий. Досі він був для мене лиш героєм старого міту, на основі якого я шукав скритого, легендарного скарбу жіночої оригінальності. Безнастанна розмова про нього не вражала мене досі, радше підбадьорювала. Але тепер я вперше із мимовільною ворожнечею поглянув у сторону могили.

Ми відійшли. Вона цілу дорогу знову говорила тільки про нього.

Нариський перервав на цьому місці і, висуваючи наперед долішню щоку, почав завзято тягнути дим з напів погаслої люльки. Люлька люто шипіла і шкварчала, висмоктувана дужою помпою його грудей. Сивий

дим струйкою раз-по-раз виривався з його уст і стелився рівними смужками над його головою. Настала довга хвилина тиші, переривана тріскотом ватри у колибі і далекою шумлявою лісових зворів.

Гімназійний учитель перервав мовчанку своїм голосом доктора всезнайка:

— Уже догадуєся! Ви справді закохалися в ній, а вона залишилася вірною мертвому нареченому? Чи так?

Редактор ще раз пакнув люльку, потім вийняв її з зубів і поглянув прижмуреними очима на вчителя.

— Ні, пане професоре. Скінчилося воно все трохи інакше, як ви думаєте, — сказав спокійно. — Не так романтично.

Нариський стягнув брови і хвилину завагався. Потім почав, немов наперекір самому собі:

— Коли я погодився оповісти вам цю історію, я не подумав, що, зачинаючи оповідати про пані Ліну, я мусітиму наприкінці оповідати про себе. Це не так легко. Ми, мужчини, занадто розуміємо себе, тому воліємо оповідати про жінок, яких ми звичайно не хочемо розуміти. Що цікавого я міг би розказати вам про себе, якби тут не входила в гру жінка?

Після випадку на цвинтарі я став майже щоденним гостем пані Ліни. Я став врешті її коханцем, але... навіть це інтимне відношення не змінило нічого у її дивній поведінці.

Безустанні зітхання і натяки Ліни на вбитого коханця, навіть під час наших пестоців і любощів, драгували мене дедалі більше. Кожний раз я казав собі, що йду до неї востаннє і кожний раз повертався додому затроєний думкою, що все таки я не заволодів нею вповні, що все таки я не поборов свого мертвого суперника.

Я став заздрісним.

Чи ви знаєте, що таке заздрість? Я знав жінку, яка зумисне не давала своєму коханцеві цілувати своїх

уст, щоб дивитися, як він впадав у божевільний шал заздрости. Ми мужчини не вдоволяємося тим, що здобудемо жінку. Ми хочемо заволодіти нею, заволодіти аж до найтаємніших порухів її душі, аж до найдрібнішої клітини її тіла. А коли чуємо, що це нам не вдається, починаємо ревнувати, чи є чого чи нема.

Нариський замовк, а по хвилині зітхнув і говорив далі.

Думаю, що заздрість більший ворог парубоцького стану, ніж кохання. Те, що називається у нас подружжям з любови, дуже часто можна б назвати подружжям з ревнощів. Навіть без причини, без суперника. Із ревнощів за актора в кіні, яким ця жінка захоплюється; за картину на виставці, яка їй подобається; за спорт, якому вона віддається; врешті за повітря, яким вона дихає, і за сонце, яке вона любить, і за собаку, яку вона гласкає та пестить.

Коли я встоювався перед наслідками того все-сильного почування, яке щораз більше опанувало мене, то не завдяки розумній думці, що одружитися з жінкою, це ще зовсім не значить вповні заволодіти нею, а завдяки звичайній легкодушній надії, що мені все таки за якийсь час вдається побороти мого мертвого суперника силою самого життя.

Редактор махнув рукою.

— О так, наша історія скінчилася звичайніше, ніж ви думаєте, і звичайніше, як я міг сподіватися. Ліна була пересічною пухкенькою brunetкою, — себто знаменитим матеріалом на дружину. Нічого демонічного в ній не було. Не забила — кивнула пальцем. Як військовий ветеран, кружляла завжди своїми думками коло найсильнішого свого переживання. Життя тягнуло її до мене — пішла за тим покликом. Розсудливість казала їй змагати до подружжя. Але від мене не чула ніколи ні одного натяку на одруження.

Одного гарного дня я несподівано застав у себе в редакції листа. Було в ньому написано більш-менш таке:

«Коханий! Не можу! Хто раз любив так, як я любила, тому несила більше кохати нікого. Вибач! Залишусь йому вірною до смерти. Виходжу заміж не з любови, а з розрахунку, за купця, що колись судив мене як присяжний суддя у моєму процесі. Не думай про мене погано! Твоя Ліна».

Редактор Нариський замовк.

Довгу хвилину панувала мовчанка.

Врешті професор підвів голову і спитав непевним голосом, щоб тільки щонебудь сказати:

— А чи та пані також і своєму чоловікові говорить безупинно про свого вбитого коханця? Ви, розуміється, цього не знаєте!

Редактор Нариський знову хвилину завагався. Потім кинув поглядом у чорну пляму відчинених дверей колиби і по хвилині перевів зір на нас. Його очі знову були веселі і певні себе. Він глядів на нас уперто, з дрібкою насмішки і визову. Потім, твердо відрубуючи слова, відповів професорові:

— Знаю, зовсім докладно знаю, пане професоре! Ліна ні одним словом не згадала більше про свого вбитого коханця від хвилини, коли я попросив її, щоб не виходила заміж за купця, а стала моєю дружиною.

Ми всі три ніяково поглянули один на одного. Професор почав поправляти вогонь на паленищі. Ватра затріскотіла і бризнула ясною полумінню. Редактор витряс з люльки попіл, перехилився горілиць на свій наплечник і сказав кудись, у стелю колиби:

— Чорт візьми! То, мабуть, ця ніч серед гір і ця ватра настроюють чоловіка до таких оповідань про свою власну, зрештою зовсім добру і вірну жінку.

ВАСИЛЬ СОФРОНІВ

ГРІШНИК

НАРИСИ

Л Ь В І В — К И Ї В 1927

НАКЛАДНЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“.

СВІТ ТАКИЙ КРАСНИЙ

Стало дивно, аж трохи моторошно слухати, коли нараз замовк той кострубатий пронизливий великодній вереск дрібних дзвонів, що від ранку товкся по селі і оббивався об людські вуха, а з дзвіниці вплив поважний, розгойданий звук великого дзвона — Юрія. Юрій, від якого на Великдень по відправі відчіпали мотуз, щоб його «ті клятї бахуриська» не розбили, ударив раз, другий, третій.

Прорікав те своє «бов» і знову «бов» так поволі, з повагою, як війт своє урядове заголошення коло церкви на весь мир. «Отож то заголошую вам, люди, абисте знали»... Якась привична, вміла рука керувала колиханням дзвона, бо він дзвонив рівно, поважно, сумовито. По хвилині до його гомону долучився у дрібнішому такті менший дзвін, як піддячий до дяка на крилосі. За піддячим, насмілившись, затіпали підголоски і, вже не гваваючи, виводили своє жалібне:

Бам-билю, бам-билю
З гостини додому,
В далеку дорогу...

То паламар дзвонив по душі.

Гаїлка довкола церкви урвалася, дівчата поспішно хрестилися і, збившись в гуртки, перепитували себе, хто помер. Парубки повільними кроками підходили до дзвіниці. Молодиці, що сиділи на могилках з дітьми на колінах, замовкли серед слова і повернули голови в сторону, звідки впало нагло сумовите подзвіння.

По селу, у гостинах, замовкали розмови за столом, ложки зі свяченою стравою зависали в повітрі, потім верталися назад до мисок, а руки, із зложеними пальцями, поспішно хрестилися за помершу душу.

— Боже, будь милостив йому грішному!

Щаслива у Бога душа, що на сам Великдень переставилася, — кивали люди головами, зітхали і відгадували в думках, хто б такий міг у селі померти. Але ніхто вголос не судив, щоб у злу годину не вимовити.

За хвилину, услід за гомоном дзвонів, пішла по селі вістка: помер Петро Пташник, сільський нетяга, непотріб і громадський баляндасник, що його в селі звали всі «філософом».

— Ото-то-то, помер наш «філософ», дай йому Боже царство небесне, на сам Великдень помер! — бідкалася жінота, яка любила старого волокиту за його примітки та безконечні теревені.

— Та ще тому тиждень...

— Та ще вчора...

Питали, що і як, перепитували, згадували минуле. Ціле село повістувало собі новину, що помер сіромаха «філософ».

Петро-філософ ходив поміж люди, а люди його любили, бо приносив з собою сміх і веселість. Це був малий, худощавий чоловічок з великою головою на вузьких плечах, із стрепіхатим волоссям, як розшита довкола лисини стріха, з розстрібною пазухою, з якої виширало худе восково-жовте тіло, у цундравій старосвітській сердачині і в старім, чорнім повстянім капелюсі. Сама його поява викликала усміх у кожного. Жив у людей на ласкавім хлібі. Часом місцевий священик брав його за садівника на літо, часом газдині, що їх чоловіки поїхали до Америки на заробітки, кликали його до себе «за газду»: — «от, най валяється коло хати!» Але він ніде не всидів довго.

Взимі приміщувався на людських запічках та плів жіноті свої баяндраси, вичитував кумедного апостола, правив веселі кондаки та тропарі.

— Кажуть люди, що я гнилий, — говорив з-за печі — а я дивлюся, з котрого боку я надігнив, і біг-ме не бачу.

Діти обсідали його гурмою і він говорив їм байки. Старші кликали його на кожну толоку в селі, на кожні вечорниці, на кожний клак.

— Ану, нанашку, тої вірменської — нагадували йому, обступивши довкола.

«Філософ» заплющував тоді свої зіркаті очі і затягав тонким, козячим голоском:

Ой, їхала ковалиха
Понад кукуляндру,
Савулиги, катгаліги,
Хавдис халахандру.

— Чого ви, нанашку, замикаєте очі, як співаєте?
— питали його парубки.

Петро-філософ складав обличчя у дрібні зморшки дурного сміху, заплющував очі і відповідав:

— Бо тоді мені ліпше розум до голови приходить!..

— Філософ з квасним зубом! — передражнявали його часом на вулиці збиточні діти і кидали за ним грудками.

У літі найрадше брав кусок хліба за пазуху і йшов геть із села. Ходив по полях, поставкував над ними, роздумував. Часом ішов перед себе далеко на чужі села. Топтав далекі дороги своїми босими, худими ногами, мугикаючи якусь безконечну пісеньку.

— Часом вилігувався денебудь на межі, горілиць, проти сонця і неба. Прохожі зачіпали його:

— Над чим так роздумуєте, нанашку?

— А от-так думаю собі, що небо над нами, місяць над нами, зорі над нами, а земля під нами. Чому то так?

Прохожий ішов своєю дорогою і ще довго посміхався, киваючи головою.

— Чекайте, чекайте! — кликав ще за ним Петро. — Чи це неправда, що як би ковбаса крила мала, то була б найкращою птахою на світі?

Петро-філософ ціле життя смішив людей. Навіть і помер у цей Великдень такою смертю, якби хотів нею розвеселити село: просто, після великоднього посту об'ївся свяченої паски — й умер.

Але село перший раз не сміялося з філософа. Коли він приходив, приносив з собою веселі баландраси і сміх. Коли ж відійшов раз-на-завжди, залишив за собою дивний подих смутку. Так, якби ті зіркаті очі, які він завжди закривав приплющеними повіками, лишилися по ньому і говорили тепер за нього про те, чого він, може, сам колись не розумів. Говорили про зов далеких доріг, про лагоду полудневого вітру, про вічну самоту, про сонце і про Анельку.

— Кожний чоловік має свою плянету, — говорив церковний старший брат, гостюючи у кумів. — Хто під якою плянетою вродився, таку має долю. Є щасливі плянети, а є нещасливі. А є одна така, що хто під нею вродиться, то, здається, здоров і нічого йому не хибує, а якийсь не такий, як люди. І до роботи не здібний, і розум якби помучений, бачить те, чого люди не бачать, а сліпий на те, що й мала дитина знає. Такий був і він ще змалку. Бувало, як найде на нього така година, то ніхто би його був не втримав у селі. Нераз від обіду встане, вийде з хати і як піде світами, то вернеться аж за який місяць, або й більше. Обдертий, голодний. Ледви на ногах приволічється.

— Е, говоріть, плянета, — обізвалася кума Васи-
лиха. — Або було його кому замолоду на добру дорогу
напутити? Ми були сусіди з його небіщиком татом. Пе-
тро був мій ровесник. Старий Максим був заможний га-
зда, а його мав одного. Прибагав йому усякого, на дя-
ка хотів його вчити. А як обоє старі відумерли, то ще
й тільки не було кому його доглядати. Ходив по вули-
цях як та сновида, вигалайкував і виспівував по зарін-
ках та вилежувався на сонці. Ще як би був узяв собі
добру жінку, то, може, були би з нього люди.

Дві куми на другому кінці стола штовхнули себе
ліктями. Тож то ціле село знало, що Василица, дівкою,
хотіла віддатися за свого сусіда Петра. Правда, масток
був гарний, нема що казати, а вона була бідна.

— Але дурний він не був, — обізвався хтось з
гурту.

— Лише робив з себе такого, — потвердила Васи-
лиха. — Бувало, скаже: «Адіть-но, людоньки! Світ такий
красний, а люди гей комедіянти!» — та й так тою го-
ловою похитає, що не знаєш, чи сміятися, чи плакати.

Кума Василица втерла сльози і замовкла.

— Не орав, не сіяв, і добре йому з тим було, —
провадив хтось далі людську прощу по Петрові - філо-
софові.

— Ніхто не чув, щоб коли нарікав.

— То правда.

— А Анелька? Пам'ятасте ту його Анельку? —
почала знову Василица, якби хотіла виговорити те, що
її боліло. — Якось питаюся його: «А де твоя Анелька,
Петре?» А він: «Чекай, Доцько, вона ще вернеться до
мене. Будеш видіти, що вернеться.» Але не дочекався, —
зітхнула тяжко. — Такий масток пішов до двох років
на її витребеньки. Та й він сам скапарився так. То во-
на, псявіра, всьому винна, а ви, діду, кажете — плянета.

Старший брат усміхнувся під вусом і замовчав. Він також знав, чоґо Анелька так боліла Василюху, жінку бідного халушника, громадського пастуха.

— Петре, сусідоньку, а ходи, поможеш мені сіно на під виносити, — підкрадався, бувало, солодкий ґолос колишньої Доцьки, а теперішньої баби Василюхи, на сусідове подвір'я.

Сусідів парубок Петро сидів у саді під грушею і пазив очима двох воробців, що завзято висмикували собі пір'я з чубів. Удавав, що не чує, і мовчав.

— Петре, а ходи ж бо, ходи! — ластилася Доцька.

Петро почав муркотіти щось під носом про те, що Доцька й сама годна поносити своє сіно, що він не її наймит, а вкінці, похнюпившись, втікав з саду на вулицю. Вітер їжив жмут Петрового стрепіхатого волосся і надував пазухи його розстібноґої сорочки.

А щоб ти тріс, ти неробо, ти ледацього багацький, — каверзувала за ним розлючена Доцька, якій не так треба було допомі, як шкода було доброї наґоди уймити собі на поді багацького сусіда.

— Петро ходив блудом, а Доцька даремно пасла оком його обійстя. Петро був нечулий на спокуси Доцьки.

Та й до інших дівчат Петро не пхався. Радше втікав від них, бо вони поштуркували ним та підіймали на сміх.

— Навіщо мені женитися? — здвигував ніяково плечима і щоскоріше втікав з очей, коли люди раїли йому ту або іншу. А тата й мами вже не мав, не було кому настоювати.

— Скапарасться старим парубком, — присудили вже люди.

Аж одного дня пішов на свої мандри і привів собі десь з міста свою Анельку.

— Де ти таке чудо найшов? — питали його. — Вона ж нічого не має, та й робити не вміє! Якась така остання з вулиці. Ади, червоним папером собі писки малює! Агі!

Петро стрінув свою Анельку в місті і пішов за нею, як дитина. Пив з нею горілку, пиво, купив їй цукерки. Щось було в ній таке, що мусів її слухати.

— Такий вже «інклюд» мала в очах ледача дівка, — казали люди.

Був би для неї спалив ціле місто, забив когонебудь, або й себе. Казала вести себе до його хати, а Петрові здавалося, що його хата і він сам давно вже на неї чекали, що він саме за нею шукав по світах, по далеких розстайних дорогах.

Панотець не хотів дати шлюбу. Люди сварили та тюкали на Петра, як на навіженого. Парубки не давали Анельці вулиці перейти. Але Петро стояв при своїм. Плакав і на колінах просив Анельку, щоб не лишила його самого, не йшла від нього. І так люди поволі звикли. Вкінці й панотець понук, дав шлюб, щоб не робити згіршення в селі.

Сусідова Доцька посумніла. Нераз ставала увечорі за тином і дивилася, як у вікні Петрової хати мигала маленька, дрібна, немов перестрашена тінь Петра і чорна повільна тінь Анельки. Нераз слухала, як на сусідовім подвір'ї п'яний голос Анельки вигойкував польські сороміцькі співанки, а Петро реготався щасливим сміхом. Кляла свою розлучницю тяжкими проклинами і плакала над своєю гіркою долею. Хто її бідну посватає? Халупничку без кусника поля. Хіба громадський пастух Василь. А могла бути газдинею на тім-от подвір'ї!

Петрів масток ішов як з водою. Що люди на спілку прироблять, що де Петро зарве у жида, чи позичить у місті, все пішло на Анельку. На напитки, на убори. До

двох років Петро продав для неї все поле, стратив на неї хату і ґрунт, прогайнував увесь масток.

Одного дня Петро ніс з міста пляшку горілки і шовкову хустку для Анельки за останні гроші, що лишилися йому з хати. Не думав про те, де приклонить голову завтра. Думав лише, чи Анелька буде задоволена з хустки і чіхав себе в потилицю на думку, що не зможе уже більше нічого їй купити.

Не оглядався на буйні збіжжя, що шелестіли срібним шелестом по обох боках стежки і торкали його своїм колоссям, як давнього, доброго знайомого. Колосся говорило Петрові: «Чому не пізнаєш мене більше, чому не стаєш коло мене серед поля і не гладíš мене рукою, як давніше?» Сонце злісно палило його голі, розхристані груди та обличчя під старим повстяним капелюхом, мовби хотіло звернути на себе його увагу. Але він не чув. Своє серце завинув у шовкову хустину і ніс його для тої, якій нічого більше дати не міг, бо нічого більше не мав.

Люди, що стрічали Петра, оберталися за ним і кивали головами:

— От! Вдурів Петро, та й тільки!

Вже перед селом заступив йому дорогу його сусід і притримав за рукав.

— Чого вам треба від мене, нанашку? — пручався Петро, але сусід тримав його міцно.

— От, візьми, виший ту горівку, що її несеш, та йди положися десь на межу на сонці, щоб тебе дур голови не брався! Зійшов ти чоловіче на пси, та й тільки. А все через ту шельму. Вже ти її не застанеш дома! Побачила, що вже нічого не маєш, зібрала свої манатки і пішла туди, звідки прийшла. А твоя хата і поле пішли за нею.

Сусід кидав на Петрову голову тяжкими словами, аж Петро оперся на свою палицю, щоб не впасти.

І Петро вже більше своєї Анельки не побачив. Знову погодився з полями, із сонцем, з далекими дорогами, з дощевими вітрами і зазнався з людським ласкавим хлібом. Зате приносив людям для їх сміху свої чудацтва, свої невибагливі баландраси і свої зіркаті неспокійні очі.

— Чекай, Доцько, вона ще вернеться до мене, а якже, — повторила ще раз його слова Василиха, мов клала комусь у докір свою і Петрову чорну годину. — А ви кажете — плянета! Обтерла влізливу сльозу, що тиснулася їй на око десь аж з-під забідованого, нуждою запеченого серця, встала з-за стола і пішла до мерця.

Громадський присяжний прийшов зголосити панотцеві про смерть бездомного. Панотець прочитав цидулку від оглядача. Було написано: помер від здуття.

Панотець записав у книгу і назначив похорон.

— Шкода нашого філософа! — сказав панотець. — Він, бувало, стругав мені стежки в городі.

Виглянув крізь вікно у залитий весняним сонцем город, поглянув на дерева, вкриті жовто-зеленими пучками листя й усміхнувся. Нагадалися йому такі прості слова Петра-філософа:

«Світ такий красний, а люди як комедіанти».

ГЮ ДЕ МОПАСАН

**СЕРЦЕ
ЛЮДИНИ**

АНГЛІЙСЬКА ЛЮЛЬКА

Гумореска

Пан Артем Плюта, гімназійний учитель у провінціальному місті в Галичині, довго думав і радився зі своєю молодою жінкою, який дарунок купити приятелеві із шкільної лавки, а тепер членові редакції львівського щоденника, Аркадієві Фейлетоновичеві. Обоє з жінкою погодилися врешті, що дарунок повинен бути такий, щоб Аркадій Фейлетонович з ним ніколи не розстався.

А причину до вдячності для свого приятеля мав професор Артем Плюта велику і безсумнівну. Саме Аркадій Фейлетонович висватав за нього ту добру, милу, божественну Аполлонію, з якою він, Артем Плюта, переживав тепер свій перший і найщасливіший медовий місяць.

Божественна Аполлонія пропонувала купити для Аркадія Фейлетоновича окуляри у роговій оправі і з золотими лапками.

— Все, на що Аркадій Фейлетонович буде дивитися, буде бачити крізь наші окуляри, — переконувала свого чоловіка.

Артем настоював на чорній, елегантній парасолі з кістяною ручкою, впевняючи, що приятелям треба купувати такі речі, яких вони самі ніколи собі не куплять.

Аполлонія збивала проєкт свого мужа таким, зрештою зовсім слухним, аргументом: Аркадій Фейлетонович уже давно жонатий, і за той довгий час, напевне,

хтось з його гостей уже забув у нього свою парасолу; тому ще одній парасолі йому зовсім не треба. Зате проєкт Аполлонії мав те слабе місце, що Аркадій Фейлетонович ніколи в своїм житті окулярів не носив і не потребував.

Врешті, по довгих торгах, обоє погодилися... на люльку. Елегантну англійську люльку в шкіряному футлярі, з ірховим кашуком на тютюн і з фунтом доброго англійського тютюну. Хоча Аркадій Фейлетонович люльки також зроду не курив, лише цигарки, все ж професор Артем Плюта був певний, що його приятель занадто шляхетний, щоб знехтувати скромним, зате сердечним приятельським подарунком.

Задоволені щасливою думкою молоді подруги запакували одного гарного дня люльку з усіма причандалами в елегантне пуделко від свого весільного торта і вислали поштою на адресу Аркадія Фейлетоновича. До пуделка на сам верх поклав пан Артем таке коротке, але вимовне письмо:

«Дорогий Аркадію!

З вдячності за те невимовне щастя, яке дала мені, за Твоїм посередництвом, моя єдина Аполлонія, посилаю тобі на пам'ятку оцю люльку. Прийми її від мене і від моєї дружини. Ми обоє переконані, що не будеш розлучуватися з нею ніколи. Кожний раз, коли її закуриш, вона нагадає Тобі, що ми, в тій хвилині, завдяки Тобі — щасливі.

Твої вдячні

Артем і Аполлонія Плюти».

Аркадій Фейлетонович мало не прослезився з радості та зворушення, коли рано, на своєму письмовому столі в редакції, застав подарунок і прочитав листа від свого приятеля.

«Добре, що щасливі!» — подумав з полегшею. В пам'яті промайнули йому роки шкільної дружби. Притомом подарунком, що мусить почати курити люльку. З цим подарунком, справді, не сміє розлучитися до кінця свого життя. Люлька і так, як кажуть, здоровіша від цигарок!

Заки закурив перший раз, довго насолоджувався смаком твердого грубого пищика в зубах і давав усім співробітникам понюхати, а навіть потримати трохи в руці чубук з довгого ірландського вишневого кореня.

— Яка приємна в зубах, правда? А тютюн! Понюхайте, зовсім пахне медом. Англійський! Що значить добрий приятель із шкільної лавки!

Відтак довго вибирав кишеню, де найліпше було б примістити великий ірховий капшук з тютюном. Щойно потім закурив.

Вложив пищик з боку, у куток рота, стиснув зубами, правою долонею охопив чубук, похилив голову вбік, натягнув обличчя, як справжній англійський лорд, пахнув кілька разів і сказав:

— Ол-райт!

Аж дивно, як лицювало до англійської люльки це слово.

Але перша люлька трохи розчарувала Аркадія Фейлетоновича. Язик задубів як луб, голова крутилася, як карусель на відпусті, а від напруженого смоктання боліли зяви і щелепи. Найгірше було із слиною. Так находила до уст, що від ковтання боліла вже глотка, а хустинка, в яку почав спльовувати, через хвилину була зовсім мокра.

Може, вродженої шляхетности та чемности Аркадія Фейлетоновича й не вистало б було на те, щоб після цієї першої спроби ще вдруге взяти в рот цю пекучу англійську димарку, якби не одно цікаве явище. З хвилиною, коли Аркадій Фейлетонович взяв у зуби англій-

ську люльку і закурив англійський тютюн, почув у собі наглий приплив справжньої, англосаксонської вдачі. Повторив знамените слово «ол-райт» і згідно викривив уста.

«Що зробив би в такому випадку англійський лорд? — запитав себе. — Сказав би: «Людина, яка не цінить дарунку від приятеля і знеохочується першою невдачею, не варта бути паном землі!»

Не падаючи духом, закурив ще одну.

— Чуєте, який приємний запах? — запитував товаришів. Ходив від стола до стола по редакційній кімнаті і завзято висмоктував з люльки синяві струйки диму. — Медом пахне! Англійський тютюн першої сорти! — і щоб переконати своїх колеґ — недовірків, які кепкували собі з нього, тикав кожному під ніс капшук з тютюном.

В тій самій хвилині відчинилися двері сусідньої кімнати і на порозі станув шеф редакції. Хвилину постояв, потім потягнув носом повітря, повів поглядом по кімнаті і невдоволено заскреготів:

— Хто тут був, що так насмердів люлькою? Чому не відчините вікон?

Це був перший початок невдач Аркадія Фейлетоновича і початок його страждань.

— Або я або люлька! — сказала гнівно і безапеляційно його дружина, пані Філомена, коли Аркадій Фейлетонович прийшов додому.

— Подумай Фільцю — виправдувався Аркадій Фейлетонович, — це люлька від мого приятеля з шкільної лавки, подарунок вдячності, а до того ніби символ їх щастя. Як би я не уживав її, щастя мого приятеля могло б розбитися. Я заявляю тобі, що цієї люльки не покину. Мій приятель для мене ще чогось вартий!

— Кури собі люльку у бюрі, кури собі люльку, де хочеш, а хати таки я засмерджувати не дозволю! — вперлася на своєму пані Філомена.

— Та що засмерджувати? Та як засмерджувати? — пробував ще відгризатися Аркадій Фейлетович. — Не чусш, як у хаті пахне мед...

Не докінчив, тільки, як пристало кожному неофітові, підніс очі до неба, спом'янув свого приятеля Артема Плюту, — по-англійському скривив погірдливо уста і пішов курити до лазнички. Подорозі з-пересердя плюнув повною губою слини на підлогу.

Наука курення люльки коштувала багато Аркадіві Фейлетоновичеві.

До редакції приходив тепер блідий, з підсиняченими очима. Губи набриніли від безустаннього смоктання, обличчя стягнулося, а очі підбилися синіми кругами. Правда, обличчя набрало через те якоїсь суворости та натуги. Кривий, погірдливий усміх «справжнього англійця» удомашнювався на його устах. Це підбадьорювало Аркадія Фейлетоновича. Впевняв себе й інших, що нема нічого кращого і приємнішого від люльки. Дарма, що голова була як баня і в роботі Аркадій Фейлетонович зовсім отуманів та занедбався. Обіцяв собі в душі, що це скоро промине, хай він тільки звикне. Тому курив люльку за люлькою.

— Що ви знаєте, ви всі, що курите цигарки! — говорив. — Курення люльки це штука, це мистецтво! Не дурно курять її майже всі англійці.

І втішався покищо самим люльковим «обрядом». Святочно набивав свою «люльку-бурульку», витрушував щохвилини попіл, вишпортував її особливими складаними лопатками, прочищував, закурював. Під час розмови раз-у-раз переривав речення, поправляв пальцем жар у чубуці і мовчки довгу хвилину смоктав, за-

ки починав далі говорити. Так якби це помагало йому думати.

За кілька днів зазриміли співробітники редакції не тільки великі зміни в поведінці Аркадія Фейлетоновича, але і в його одежі. Купив собі англійський картуз, який натягав криво на чоло, і вбирав «пумпи», короткі спортові штани до панчіх. Хоч зроду був балакучий і добряга, тепер старався говорити мало, короткими обриваними фразами. Люльки не випускав з рота.

Жарти і кепкування не помагали, навпаки піддержували Аркадія Фейлетоновича у його впертості. Врешті співробітники почали сердитися. Від його люльки боліла їх усіх голова, і вони не могли працювати. З кожним днем ставало гірше, у справу мусів вмішатися головний редактор, а врешті дирекція видавництва. Усі впевняли, що рівень газети через люльку Аркадія Фейлетоновича понизився і що почали навіть відпадати передплатники. Та Аркадій Фейлетонович був непохитний, як мур.

Дома, Аркадій Фейлетонович також не піддався. Впевняв свою дружину, що без люльки тяжко йому всидіти кілька хвилин. Щойно як пані Філомена виходила до міста, він признавав собі, що хоч як шанує волю свого приятеля, хоч як подивляє англійців, хоч люлька має стільки добрих прикмет, то все таки досить тяжко бути принциповим. Зідхав тоді з полегшею і висолоплював свій спечений та спухлий язик на бороду, ба навіть прикладав його до холодної шиби або до дзеркала. На голову клав зимні обклади.

— А я тобі кажу, що або я або люлька! — репетувала пані Філомена, яка цілий день ходила з обв'язаною головою через мігрень. Вона щораз гостріше заповідала, що довше не видержить і втече від Аркадія Фейлетоновича.

— Тихо, Фільцю! — коротко і безапеляційно успокоював її Аркадій Фейлетонович. Поволі привикнеш. У мене слово є словом. Here you are!

От і все!

Невинна люлька ставала поволі справжнім питанням життя або смерті, і в хаті Аркадія Фейлетоновича і в редакції. Аркадій Фейлетонович нізащо не хотів поступитися.

Одного ранку застав Аркадій Фейлетонович у редакції на своїм бюрку письмо, підписане всіма співробітниками редакції. Якщо він, Аркадій Фейлетонович, не перестане курити люльки, то його товариші не бажають собі більше з ним працювати в одній кімнаті.

Тепер Аркадій Фейлетонович мав нагоду показати, що він варт своєї англійської люльки. Навіть не затремтів. Спокійно прочитав письмо, мовчки набив люльку, закурив і вийшов з редакції. Від якогось часу став відчувати особливу приємність у тім, коли мусів через свою люльку страждати, і находив у цьому дивну насолоду мучеництва. Подорозі додому згадав жінку, яка, від початку історії з люлькою, замість підтримати його, станула явно проти нього, й огорнула його страшна лють на неї. Пригадав собі великі слова Ібзена, що людина найсильніше стоїть тоді, коли стоїть сама. Дома закликав пані Філомену і сказав їй:

— Моя Фільцю, через люльку я покинув посаду. Я спокійно прийняв цей удар. Ол-райт! Приязнь мого друга Артема і внутрішнє переконання про справедливість моєї справи вистачають мені. Коли ти не хочеш підтримати свого чоловіка в його найшляхетніших змаганнях, то я можу залишитися сам. Я маю ще стільки сили і характеру.

І щоб задокументувати невідкличність своїх слів, Аркадій Фейлетонович знову витягнув люльку і цим разом закурив її під самим носом пані Філомени. Погля-

нув у дзеркало і здавалося йому, що над його головою заблисла на хвилину мученича авреоля.

Пані Філомена не сказала ні слова. Спакувала валізку і, не попроцавшись з чоловіком, вийшла з помешкання. Візникові казала відвезти себе на залізничну станцію, звідки відходив поїзд до провінціального містечка Н., де мешкав гімназійний учитель і приятель Аркадія Фейлетоновича, Артем Плюта.

Аркадій Фейлетонович лишився сам із своєю люлькою.

Дні минали за днями. Аркадій Фейлетонович звик уже до люльки; язик відійшов, щелепи не боліли, слина не соталася з уст, бо міг плювати, коли і куди хотів. Тільки поволі не ставало защо купити тютюну. Сходив на щораз гірший сорт, випродував, що було в хаті. З хати майже не виходив, не мав куди і не мав до кого. Цілими днями сидів у кутку шкіряної канапи і пихкав люльку. Думав про вищість приятельської дружби над подружнім коханням і завзято вивчав англійську мову. Щораз більше подобалися йому англіїці. Були йому рідні.

В кімнаті стояв вічний, синявий сумерк від їдкого, задушливого диму.

Одного разу хтось застукав, і в дверях станув професор Артем Плюта. Потягнув носом повітря, чмихнув, задихнувся, і хотів завернути, але в тій самій хвилині почув з глибини кімнати розрадуваний голос Аркадія Фейлетоновича:

— Гав ду ю ду, Тимцю! Слихом слихати... Півроку жду на тебе!

— Бійся Бога, якже ж ти виглядаєш! — сплеснув руками Артем. — Що з тобою? Чи ти, може, хворий? Ти тут як у димарні.

— Хто, я хворий? Теж говориш! Почуваюся знаменито і жду на тебе. Як же там у тебе? Що твоя ко-

хана жіночка? Я кожного дня десятки разів згадую вас. Бачиш, люлька, твій подарунок!

Професор махнув рукою і весело стиснув лікоть свого приятеля:

— Чи ж ти не знаєш? По моїй Аполлонії і слід застиг. Я з моєю Польцею не мав щастя. Покинула мене, пішла за якимсь дурисвітом. О, так, ця жінка не була гідна мене, і ми вже дістали розвід. Як же ти? Чув я, що ти втратив посаду в редакції?

Здавалося, що Аркадій Фейлетонович не дочув цього питання. Артем мусів його повторити:

— Що нового в твоїй редакції?

— В редакції? Ах, так, я тимчасово втратив посаду. Тепер не поплачується бути характерною людиною. Та що там, дурниця! Добре, що ти приїхав, мій друже! — Тут Аркадій Фейлетонович потягнув глибоко свою «англійську» і з гордістю пустив струмок диму під сам ніс приятеля. — Важливіші тверді засади, ніж добрі посади!

Професор Аркадій Плюта похитав головою:

— Знаю про те від твоєї пані, дорогий, від твоєї дружини...

— Від Фільці? Де ж вона? Може приїхала? — закричав врадувано Аркадій Фейлетонович, шарпаючи свого приятеля за рам'я і забуваючи за свій англійський спокій. — Погодилася з моєю люлькою? Вертається до мене?

— Власне кажучи, я в тій справі до тебе приїхав, дорогий Аркадію... — сказав професор, переступаючи з ноги на ногу.

Аркадій Фейлетонович просіяв. Але це тривало лиш одну мить. Міцно стиснув у руці чубук люльки, закусив її в зубах і процідив крізь згірдливо скривлені уста:

— Але я люльки не покину! В мене твоя приязнь ще стільки варта, щоб я обійшовся без недоброї жінки. Люлька це моє — «Ту бі ор нот ту бі», бути або не бути, як кажуть англійці.

Професор ніяково скривився:

— Ти маєш бодай люльку! А я...

— О так! Це правда!

Професор Артем Плюта взяв Аркадія Фейлетоновича за руку та потряс нею міцно і щиро. Потім відступився на один крок, ніби приготовлявся до довгої промови.

— Ти справді шляхетна людина — Аркадію! Я ніколи не розчарувався в тобі, коли вірив у твою велику приязнь. Знаю тебе і саме тому не почуваю себе винним супроти тебе. Ти не візьмеш мені цього за зле, старий випробуваний приятелю. Вона теж стала моїм «бути або не бути» — розумієш? Приїхала до мене по раду щодо тебе. Не мала куди подітися... Моя жінка саме вже перед тим покинула була мене... я був сам... без ніякої опіки, доброго слова... Тепер йдеться тільки про розвід... від тебе.

Аркадій Фейлетонович захитався так, якби нараз зі стелі відірвалася велика цегла й упала йому на голову. Підніс навіть руку, мовби хотів відрухово захистити себе від удару, але подорозі схопив за люльку, яка мало не вилетіла йому з рота. Взяв її у жменю, підніс до очей і довго дивився у її запечене, задимлене горнило. Його обличчя поволі знову набирало холодного, спокійного виразу, а уста скривилися у майже непомітну погірдливу усмішку. Пакнув кілька разів люльку, поправив жар у чобуці і знехотя кинув, не зводячи погляду на свого приятеля Артема Плюту:

— Ол райт!

Сказав це як правдивий англійський джентельмен, намальований на пушці з англійським люльковим тютюном, що так пах медом...

ГІСТЬ З-ПІД МОНТЕ САНТО

— Отже ви думаєте, пане докторе, що це звичайна неврастенія?

Адвокат Бобрецький, який поставив це питання, з досадою порушився у вигідному шкіряному кріслі і нетерпляче махнув рукою. Напроти нього в його елегантно обладнаній вітальні сидів відомий лікар нервових недуг.

— Будьте спокійні, пане меценасе, — повторив з певністю і переконанням лікар. — Це звичайні неврастенічні прояви, які нетяжко усунути. Маєте розстроєні нерви. Забагато працюєте, замало вживаєте спорту. Зрештою всі ми, що перенесли на своїх плечах війну — неврастеніки. Вам треба змінити оточення, виїхати на довший час у гори, не читати часописів, не стикатися з людьми. Добра також легка фізична праця. А покищо я запишу вам деякі ліки.

Меценас Бобрецький стукав пальцями по поручнях крісла.

— Не знаю, як маю переконати вас, пане докторе, що, власне кажучи, почуваюся зовсім здоровим. Мої думки функціонують правильно, нерви реагують справно. Так бодай мені здається, не зважаючи на те, що сказав вам ваш молоток і моє коліно, чи мої пальці, яким ви хвилину тому казали дотикати носа.

Лікар усміхнувся.

— Не перечу, пане меценасе. Зовсім не перечу. Тільки цей ваш невиправданий неспокій, про який ви говорите . . . Це й є ваші нерви, які потребують лікування, спочинку. Ще одне, пане меценасе. Маю враження, що ви весь час скриваєте щось передо мною. Коли

ви почуваетесь здоровим, коли ваші нерви, на вашу думку, реагують справно, то чого ви запросили мене сьогодні до себе? Я, як лікар, ствердив, що ваші нерви недужі. Але я хочу знати щось більше: хочу знати, що саме їх тривожить і розстроює. Тільки усуваючи причини недуги, зможемо усунути саму недугу.

На чолі адвоката Бобрецького зарисувалися борозди зморщок. Дрібна сітка жилок довкола очей виступила помітніше й надавала його обличчю виразу втоми. Він подивився розгубленим зором на лікаря, що сидів проти нього, і ніяково перевів їх на його білі, пухкі руки, що лежали сплетені на круглих колінах, як два колачики з солодкого тіста. Було в цих руках щось за-спокійливого і теплого. Вони ніби додавали меценасові відваги. Він нагло підніс голову і спитав:

— Чи ви вірите в духів, пане докторе?

Хвилину панувала мовчанка. Адвокат Бобрецький налив з боклажки, яка стояла біля нього на вузькій століку, дві чарки й вихилив свою чарку, не чекаючи на лікаря. Потім почав говорити:

— Я, може, висловився занадто тривіально. Чи ви вірите в астральні тіла, в астральну субстанцію, яка не гине разом із смертю людини, а живе далше своїм окремим життям у космічних просторах, може прибирати колишню подобу людини, матеріалізуватися й виконувати всякі конкретні вчинки? Ні? Ви, як лікар, не можете вірити в усі ті окультистичні шарлатанства?

Меценас Бобрецький потер рукою чоло.

— Ні, ви мене не переконуйте, пане докторе, — сказав через хвилину, коли лікар хотів йому дати кілька вияснень. — Тут нема аргументів. Тут може бути тільки віра або брак віри. Випадок, про який хочу вам оповісти, я пережив перед десяти роками. Логічно, науково можна його дуже легко пояснити. Можна врешті сказати, що був це тільки дивний збіг обставин. Я

також пробував себе в цьому переконати. Я вже навіть погодився був з тою розгадкою, яку даєте ви, яку дає здорова матеріалістична логіка дрібного міщанина, який просто волить не вірити в ті т. зв. надприродні явища: волить не вірити тому, щоб думки про різні астральні тіла, флюїди, позамогильне життя і подібні речі не перешкоджали йому в інтересах і не мутили його супокою. Смерть! Що це смерть, пане докторе? Чи взагалі існує смерть, з неї ще отворені дороги до життя? Коли там поза нею існують людські почування: приязни, любови, ненависти, помсти?

Адвокат на мить замовк, потім говорив даліше:

— В гімназії я дружив з одним товаришем, що звався Микола Павлусів. Малі підручки люблять порівнювати себе з клясичними героями, і тому товариші називали нас Кастором і Поллюксом. Ми були нерозлучні. Так як тепер дивлюся на це, то наша тісна дружба мала своє підложжя в наших дуже відмінних вдачах, які себе добре доповнювали. Я подивляв його холодно-кровоність і зрівноваженість, які проявлялися в нього вже в дитячих літах, він любив мене за мою більш м'яку, по-дитячому безпосередню вдачу і за дрібку того поетичного натхнення, яке в мене тоді ще було.

По закінченні гімназії ми разом записалися на право й саме скінчили були перший рік студій, коли вибухла війна. Війна нас розлучила. Миколу занесла на сербський, пізніше на італійський фронт, а мене кидала весь час на східньому фронті, від Перемишля до Риги. Все таки ми досить часто листувалися й мали докладні відомості один про одного. Писалося тоді просто, щоб дати знати приятелеві, що один з нас ще живий. Було багато ситуацій, коли людина не вірила в можливість завтрашнього дня. Ви, пане докторе, кажете — неврастенія. Це ще мало! Ми всі повинні бути божевільні по цій війні. Ми не перенесли її на своїх

плечах, як ви це кажете, — ми перетягли її, як млиновий камінь, на своїх нервах!

Меценас нахмурих брови, якби хотів схопити думку. Потім хитнув головою.

— У травні 1916 року мене ранили відламком гранати в ногу. Як виздоровець, я дістав чотири тижні відпуску, який я постановив провести у Відні, бо Галичину тоді зайняли були москалі. Про свій відпуск я написав Миколі, який воював тоді на італійському фронті, і наказав йому, щоб конечно постарався вирватися бодай на кілька днів з фронту та щоб приїхав також до гарної столиці Австрії. Там ми мали зустрітись. Вже у Відні прийшла від нього відповідь, що дістає відпуск на три дні і що в неділю 21-ого червня нічним поїздом приїде. Просив мене бути в кав'ярні «Аліянс» біля полудневого двірця, куди він приїде просто з поїзду. Поїзд повинен прибути до Відня в 10.25 увечорі.

Назначеного дня о дев'ятій годині я вже був у кав'ярні «Аліянс». Мої милиці, на яких я мусів ще ходити, привертали до мене загальну увагу. З усіх сторін зустрічали мене погляди, повні цікавості та співчуття, тим більше, що по тяжкому пораненні я був вихудлий та виснажений і справді виглядав як примара. Щоб скритися від цікавих поглядів, я засів у відлюдному кутку на м'якій канапі, засунувся глибоко в подушку і, при чорній каві, почав перелистовувати журнали та часописи.

Читання не йшло мені. Я був утомлений. Рана відзивалася млосним ниттям, а світло ламп мерехтіло в очах різнокольоровими колісцятами. Я відсунув часописи, опер голову на м'яку спинку канапи й так чекав.

На приятеля можна часом чекати з більшою нетерпеливістю, як на дівчину. Я в цьому тоді переконався.

Чим більше наближалася година приїзду Миколи, тим більше напруження огортало мене. Тому я не можу повірити в те, щоб я заснув. Очі я мав увесь час відкриті. В голові не було ніяких думок, тільки одна, що ось ще кілька хвилин і відчиняться двері та ввійде Микола.

Годинник напроти мене на стіні показував 15 хвилин до одинадцятої, коли справді відчинилися двері і на порозі станув Микола, у сірім однострою старшини і в гострій уланській шапці на голові. Правда, я не зірвався із свого місця, щоб його привітати. Може, на те забракло мені енергії, а може, й сил. Микола відразу звернувся в мій бік і, не скидаючи шапки, підійшов до мого столика. Йшов так, як люди, які не хочуть дати пізнати по собі того, що вони п'яні або хворі: простим, виміреним, рівним кроком, не похитуючися ні вправо ні вліво. Весь час дивився на мене. Без слова сів напроти мене і перевів погляд на купу часописів, що лежали на столі. Взяв один з них, розгорнув на одну з кінцевих сторінок і, вийнявши з кишені своєї блюзи червоний олівець, закреслив ним якийсь відступ. Ще раз подивився на мене, встав і вийшов таким самим рівним виміреним кроком, як прийшов. Це все тривало, може, одну хвилину.

Я не здавав собі справи з того, як довго я сидів потім з очима вліпленими у двері, за якими зник Микола. Коли я нагло прокинувся з отупіння, було вже поза північ.

Кав'ярняні гості вже розійшлися. Сонний кельнер маячів оподалик на кріслі, як біла пляма на темному тлі неосвітленої залі. Він зрезигновано дивився в мій бік, чекаючи, коли я надумаюся відійти. Я, видно, не робив враження сплячої людини, коли він не важився звернути мені увагу на пізню годину. Єдина лампа на протилежному кінці залі над буфетом, за яким куняла

касірка, і друга над моїм столиком простягали одна до одної бліді руки через пустку округлих столиків і позакладаних крісел.

Я кликнув на кельнера «платити». Заки він видав мені решту з банкноту, мій погляд мимоволі впав на часопис, який лежав передо мною. Це було останнє вечірнє видання «Вінер Тагбляту». Як крізь мряку пригадався мені Микола. Аж тепер прийшло мені на думку питання, чи Микола дійсно приходив до кав'ярні, чи, може, це мені так приснилося. Мені нагадався рух червоного олівця у руді Миколи. Я зацікавлено схопив часопис. Маю його ще й тепер у себе в хаті. Ніякого знаку олівця на ньому не було. Але мій зір відразу впав на те місце, яке зазначив був Микола. Це було останнє, вечірнє видання з великою, звичайною тоді рубрикою: «Полягли на полі слави». Я прочитав між десятками прізвищ відступ: «Микола Павлусів, поручник 30 п. п., нар. 30. IX. 1896 р., поляг 19. VI. 1916 р. в бою за Монте Санто». Микола Павлусів не жив уже цілих два дні тоді, коли я на нього чекав у кав'ярні, — закінчив своє оповідання адвокат Бобрецький. Він зітхнув, тяжко підвівся з крісла й підійшов до вікна. Осінній вітер кидав унизу по вулиці плахтою брудного газетного паперу, а сухі листки, що спадали з дерев, вганяли за нею, як зграї воробців за сполошеною совою.

— Чи те, чим ви тривожитеся тепер, зв'язане з цим дивним випадком з-перед десяти років? — запитав лікар.

Адвокат Бобрецький раптово обернувся до вікна і закричав:

— Так! Це він! Це Микола переслідую мене!

Лікар підбіг до свого пацієнта і взяв його за руку. На чоло адвоката виступив дрібними краплями піт, його обличчя було бліде. Він відтягнув двома пальцями комірець від шиї, ніби не міг зловити повітря. Потім

зітхнув глибоко і подивився безрадним поглядом на лікаря.

— Успокойтеся, пане меценасе! — заговорив лагідно лікар, подаючи йому склянку води. — Сідайте. Розкажіть мені все, що вас тривожить. Це все можна направити.

Майже силою посадив його знову в фотель.

— По війні, — почав по хвилині меценас тихим, втомленим голосом, — коли я докінчив студії і відбув адвокатську практику, я відкрив тут, у Львові, канцелярію, яка, як знаєте, йде мені добре. Два роки тому я оженився. Те, що я взяв собі за жінку колишню наречену Миколи, повинно переконати вас, що я зумів розумово вияснити собі ту мою галюцинацію в кав'ярні і той дивний збіг обставин з газетою. А втім, вічно зайнятий своєю працею, я не мав ні часу, ні охоти думати про такі речі. Чи мав я в'язатися спогадом давньої дружби, коли Микола вже вісім років не жив?

Очі меценаса неспокійно забігали по кімнаті.

— І тоді почалося. Зараз по наших шлюбів. Перед тим ніколи цього не було, розумієте? . . . Перший раз у крамниці. Вертаючись з суду, я звичайно купував у сусідній крамниці цукерки або овочі для моєї дружини. Купець був знайомий мені вже здавна, людина в моїх літах. Здалека вітав мене й кланявся. Того дня я ввійшов до його крамниці, щоб купити кілька помаранчів. З гостей, крім мене, не було нікого. Я з насолодою вибирав великі, пахучі овочі з білого плетеного коша. Ніжний запах тонкими струйками овівав мене, а гарячий оранжовий колір помаранчів привів мені на думку соняшні краєвиди Італії. І тоді огорнув мене нараз дивний неспокій. Я цілою своєю істотою відчув, що хтось станув позаду мене й дотикає мене своїм напруженим холодним зором. Пам'ять записує все докладно в такі хвилини. Я запримітив, що пальці моєї руки побіліли й тремтять разом з помаранчею, яку я тримав у

долоні. У голові стукнула мені думка: «Микола!», хоч передтим я зовсім про нього не думав. Помаранча випала мені з руки назад у кошик. Я притьмом оглянувся. У крамниці крім мене і купця не було нікого. Купець стояв в іншому куті крамниці і здіймав з високої полиці якусь коробку.

— Чи пан меценас вже вибрали помаранчі? Чим можу ще послужити? — склонився услужно, запримітивши мій наглий рух.

— Здавалося мені, що ви говорили щось про Монте Санто! — спитав я. — Про чудові помаранчі в долинах Монте Санто в Італії?

Я поставив це питання, хоч знав, що ніхто не говорив про Монте Санто.

— Ні, пане меценасе, — здивовано заперечив купець. — Але ці помаранчі справді італійські. Палестинські тут у другому кошику.

Меценас опустил руки на коліна і, схиливши голову, прикинув, немов нагадував собі щось болуче і важке.

— З того часу він почав переслідувати мене. Спершу рідко, потім щораз частіше. Зустрічає мене на вулиці, приходять до моєї канцелярії, стає у брамі моєї камениці, коли йду з суду. Тоді я мушу перейти попри нього. Пізнаю його по тім неспокою, що нагло опановує мене в його присутності. Часом показується мені на мить у сутінках бічних, неосвітлених вуличок. З блідим, непорушним обличчям, в гострій австрійській уланській шапці, у військовім однострою, стоїть за вуглом якоїсь камениці й дивиться на мене. Сліпий жах огортає тоді мене, жах, пане докторе, розумієте, що це значить? Ношу його в собі, присипляю, оманкою логікою думки, борюся з ним цілою силою моєї істоти, але він причаюється в мені й нагло, зрадливо, підступно розпружує свої щупальця поліпа.

Меценас забився в куток великого шкіряного фотелю, притиснув скорчені руки до грудей і непевними, недовірчивими очима дивився на лікаря.

— Ви не смієтеся з мене, пане докторе? Ви не смієтеся? Це така нісенітниця. Коли я голосно говорю про це, я бачу, яке воно смішне. Але я — страждаю, пане докторе. І, якщо б ви могли допомогти мені...

Мій знайомий, доктор Н., якого я просив, щоб дав мені якусь тему до новелі із своєї лікарської практики, оповів мені цю історію одного свого пацієнта. Я переказав її у формі оповідання. Коли він скінчив оповідати, на цьому місці, приблизно так, як я це передав, він запитав мене:

— Це один з цікавіших випадків моєї практики. Чи зможете з нього щось зробити?

— Розуміється, пане докторе, — potwierдив я. — Тільки ще закінчення. Яке закінчення цієї історії? Вона обривається без відповіді. Чи це справді був тільки розлад нервів? Було б добре, якби оповідання закінчилося якимсь доказом, що тут дійсно входили в гру надприродні сили. Але ви таких доказів не можете мені дати, бо в ті сили не вірите. А може, цей приятель Миколи не згинув під Монте Санто, може, він справді жив?

Лікар почав сміятися.

— Бачите! Я казав вам заздалегідь, що випадки з моєї практики хоч часом дуже цікаві, для вас не будуть придатні. Вам потрібно якогось закінчення, яке виясняло б інтригу оповідання. Мої випадки занадто правдиві, щоб мати закінчення — поки пацієнт ще живе! А вже майже ніколи вони не мають вияснення, бо вважайте, що це хворі люди, для яких існує окрема логіка фактів, яка не існує для нас. Цей мій випадок закінчився б також на цьому місці, якби не виїнятково несподіване закінчення, завдяки якому я постановив вам його оповісти.

— Я зацікавлений, пане докторе. Але дозвольте ще одне питання, щоб в'яснити причину хвороби, — сказав я. — Виходило б, що ви, пане докторе, не маєте певности, що це були тільки галюцинації нервово хворої людини?

Лікар знизав плечима.

— У науці ми дійшли до того, що вміємо пояснити вже всі факти, не вміємо тільки часом пояснити дивного їх пов'язання. Наприклад, звичайна галюцинація фізично і нервово виснаженого після поранення Бобрецького, яку він мав у кав'ярні, і факт, що на столі лежала водночас газета з оповісткою про смерть його приятеля, поручника Миколи Павлусева. Це не було б таке дивне і, може, справді мало б якийсь зв'язок з останньою напруженою волею умираючого приятеля, якби поручник Павлусів був справді помер.

— Як-то? — схопився я і недовірливо поглянув на лікаря.

— Я вам сказав, що цей випадок мав винятково несподіване закінчення, — усміхнувся лікар. — Коли б не те, що я був при тому присутній і що бачив все на власні очі, я ніколи не повірив би в можливість подібної прецизности у тій великій машинерії, яку називасмо збігом обставин. Раз у житті довелося мені бачити випадок справжнього «деус екс махіна», і якщо ви в нього не повірите, я зовсім не буду вам дивуватися. Але знайте, що в житті мільйонів людей на світі є якась одна могутня, незрозуміла для нас логіка чи нелогічність, яка зводить людей в один несподіваний момент з найдальших кінців світу, а інших розлучує на цілі роки тоді, коли вони всією істотою змагають до того, щоб себе віднайти.

Після того доктор закінчив своє оповідання приблизно так:

— Я заспокоїв меценаса, як міг, і поручив йому виїхати негайно до одної з гірських санаторій. Я саме

писав рецепту на заспокійливий лік, який він повинен був тимчасом заживати, коли хтось застукав до дверей кабінету Бобрецького.

— Прошу! — відізвася я, забуваючи, що нахожуся в чужім домі. Було вже запізно перепрошувати господаря, бо в тій хвилині двері відчинилися і на порозі станув мужчина середніх літ, з вихудлим обличчям, у витертім, старім плащі. Не хочу описувати вам того, що сталося в цій хвилині з мецenasом. Це занадто прикре. Словом — це був поручник Павлусів.

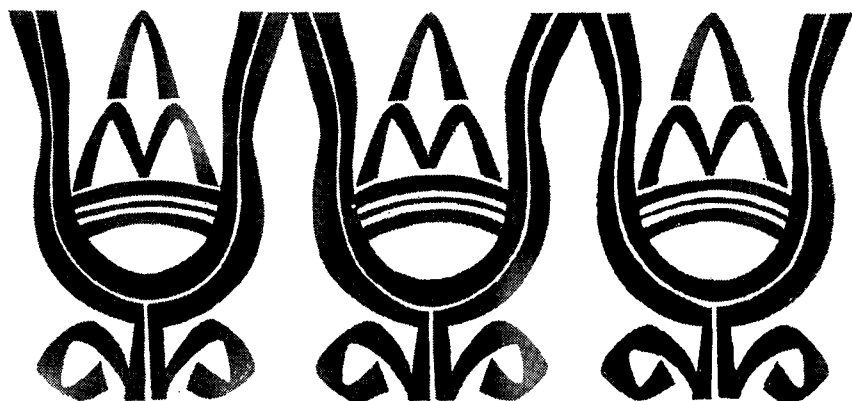
— Неймовірно! — скрикнув я.

— Так, неймовірно! — potwierдив лікар. — Він зовсім не згинув під Монте Санто. Повідомлення у «Вінер Тагблят» було помилкове, так само, як багато інших тодішніх неправдивих звісток про смерть того чи іншого вояка на фронті. В дійсності поручник Павлусів був того дня тяжко поранений у наступі на Монте Санто і попав в італійський полон. Після розвалу Австрії зголосився з табору полонених до противільшовицького легіону добровольців, яких вербувала Антанта в допомогу армії Колчака на Сибір. Перебув цілу кампанію з армією Колчака, попав у більшовицький полон, і, як полонений, п'ять років працював на примусових роботах у копальнях олива на Уралі. Саме того дня, після довгого скитання, приїхав з транспортом поворотців до Львова й опинився в місті без даху над головою. Першою особою, яку постановив відшукати, був, розуміється, колишній його приятель мецenas Бобрецький.

— А мецenas? — спитав я, коли лікар замовк. Доктор знову низав плечима.

— Після нервової атаки, його треба було відвезти до санаторії, де знайде, мабуть, своє остаточне закінчення його неймовірна, але правдива історія.

В.СОФРОНІВ ЛЕВИЦЬКИЙ

КЛАНЯЛИСЯ

ВАМ ТРИ

УКРАЇНИ

70

П'ЯТЬ САНТИМІВ

Це уривок з розмови, яка велася одної чорної, мокрої осінньої ночі при ватрі, у мисливській колибі серед зворів Карпат, між трьома молодими людьми.

— Так, так! — кашляючи від диму, заскрипів голосом лісовий інженер Мирон, що робив геодезійні поміри в цих лісових маєтках. Він скорчив при тому обличчя смішною гримасою і заслонив очі від їдкого диму. Потім обернувся до ватри плечима, і з нього почала куритися пара. — Так-та-ак! Але уважай, що люди зараховують себе тепер не тільки до культурних, але і до цивілізованих, а цивілізація поволі вбиває всякі права й обов'язки гостинності. Гостинності тепер немає. Її місце заступив купецький рахунок. В теперішні часи немає місця на романтику!

— Це правда! — сказав Юрко, наймолодший з трьох нічліжан у мисливській колибі. — Але в французьких Альпах, у місцевості Сен Жан де Морієн, де є кілька готелів, я ночував у незнайомого католицького священика так само, як переночував би в кожного нашого панотця. Під час моїх мандрівок доводилося мені знаходити нічліги далеко частіше в інтелігентних, тобто цивілізованих людей, ніж у селян, залежно від того, на кого я був більше схожий з одягу, на інтелігентного подорожника, чи на звичайного волоцюгу. Не перечу тобі, що цивілізація вбиває почуття гостинності. Та є ще інша мораль, мораль волоцюги, французького кльошара чи американського бома, яка повинна зобов'язувати також кожного лісового чоловіка, такого як ти і твій помічник Чорненко, що сидить біля тебе. Коли я без-

домний мандрівник, то вимагаю у кожного чесного чоловіка нічлігу й захисту, без огляду на те, чи він цивілізований, чи ні! Я тверджу, що гостинність належиться мені так, як належиться при нашому вогнищі навіть дикунові з Полінезійських островів, якщо б він заблукав сюди у наші гори!

Юрко це був високий, кріпкої будови тіла юнак, з круглим, давно неголеним обличчям, зарослим твердою щетиною. Своєю занедбаністю він, зрештою, мало відрізнявся від своїх двох, старших за нього сусідів у колибі, що сиділи разом з ним при ватрі. Їхні червоні, набринілі від вогню обличчя були такі ж зарослі, а грубі одяги такі ж зношені та заболочені. Інженер Мирон та його асистент інженер Чорненко були піонерами лісової культури в одному з диких, незайманих комплексів Карпат. Зайняті при помірах і розподілі вирубу лісів, перебували цілими тижнями по непролазних нетрях, сиглах та дебрах і сновигали по високих, окутаних хмарами верхах, віддалені десятками кілометрів від останньої людської оселі. Ночували будьде, в розваленій колибі або під навислою скелею. Таке кочівниче життя, обмежене до невигод і простої, невибагливої страви, таке наближення до первобуту серед дикої, незайманої природи — відбивалися і в їхніх вим'ятих «мов псові з горла» одягах, і в шорсткому способі мови.

Юрко прилучився до них недавно, зустрівши їх випадково під час своєї мандрівки по диких карпатських грунях. Мало не з першого слова перейшов з ними на «ти», бродив за ними по лісах, часом помагав розпалити ватру чи приспособити нічліг. Вабив знаменито орябки та полював з побережникової рушниці. Але до праці надто не прикладався. Звідтіля й виникла тема їхньої розмови.

Побережник та фігуранти, що носили за інженерами мірниче приладдя, підсміхалися з Юркових ори-

гінальних витівок і називали його «відміною». Підозрівали його навіть, «чи не тримає з нечистим», бо ходив нераз у найстрашнішу бурю кудись на ґруні та на вітроломи і щось там чаклував.

Батра палала високо і розстеляла дим попід дах мисливської колиби, збудованої з чорних, грубих бервен смереки.

— Те, що часом у нас попадає за стіною бурмотить на непрощених гостей — говорив далі Юрко — і що не виходить привітатися, це мало мене обходить! Я чую в собі моральне право на гостинність і маю відвагу його відстоювати! Я так само відчуваю моральне право на любов, бо це є право природи. Я беру від дівчини її любов — без усяких скрупулів і зобов'язань, так як, маючи спрагу, нахиляюся над джерелом у цих горах і п'ю з нього свіжу прозору воду.

Інженер Мирон махнув легковажно рукою, встав і, заслонюючи очі від уїдливого диму, що неохотно висновувався через дірку в даху, вийшов крізь низькі двері колиби. Він пригадав собі, що фігурант Василь повинен вже був повернутися з фірмової станиці.

На галявині, зарослій високою травою й оточеній чорною стіною смерекового бору, вирізувався з темряви шалас з бервен і галуззя, змайстрований умілими руками у формі однобічного дашка. Перед шаласом горіла велика, обложена смерековими колодами ватра, яка кидала непевні червоні блиски в темряву. При ватрі сиділи на бербеницях два верховинці. Побережник з короткою люлькою в зубах і з мосяжною бляхою, що блищала на грудях з-під чорного сердака, і один з фігурантів. Дощ не падав уже, але густа мряка налягала на гори і скапувала з дерев, наповнюючи повітря тихим шелестом.

— Василь прийшов уже? — Голос інженера дивно загомонів серед тиші лісу й гір і зразу загубився в мряці.

— Ні ще, пане!

— Чор-рт! Хочби не заблудив де поночі!

— Е, не дай Боже! Тож недавно тільки стемніло, плай добрий, не такий, як от колись-ту на Петріс!

Побережник кивнув головою на чорну сторону лісу, за якою бовваніла гора Петріс.

— Його от що не видно, пане! Іва, колоти кулешу, Іва! Ади, збігає! Це лише від вогню так темно, — промовив знову до інженера, а потім додав: — Але ж бо ричуть олені, пане інженере, ричуть!

— Ричуть?

Хвилину тому, там-о, на Ілемськім, то-то рикав! Шістнадцятак напевно! Як на трубі! Лише у-у, у-у! А другий коло нього, як теля бевкав. Молодий!

Інженер здригнувся від холоду, постояв хвилину, затер руки, ніби з якоїсь внутрішньої радості, і повернувся в колибу. Юрко сидів тепер, звернений боком до вогню, і говорив до Чорненка, різко відмірюючи слово за словом. Довгим патином, яким поправляв ватру, ударяв по обгорілій колоді, з якої за кожним ударом порскали іскри.

— Людина мусить знати, що вона живе тільки раз! Мусить глядіти людям просто в очі і почувати в собі моральне право на цілий світ! Треба жити з тим переконанням, що світ для мене, не я для світу! Нехай люди дивляться на мене, що я зроблю — не я буду дивитися на те, що вони скажуть про мій вчинок! Тільки віра у твою неповторність підкорює тобі під ноги світ!

— Може, ти й мавш свою слухність, — сказав Чорненко, знизавши плечима. — Кожного з нас сердить формальність людей і сірятина життя. Нераз хочеться збунтуватися проти долі шрубки в годиннику. Хочеться бути білим на чорному, а чорним на білому. Тяжко це висловити . . . А втім, я знаю, що тільки тому, що не маю сили бути тим чорним чи білим, я став лісником.

Мене, як козу на мотузку, тягне щось з-поміж людей у гори, в ліси, а з самоти лісів назад до людей.

— Ми всі романтичні, сантиментальні кози, — вмшався в розмову Мирон, який тільки що ввійшов у колибу.

Юрко нетерпляче махнув рукою.

— Дай спокій, Мироне, із кепкуванням! Хіба ж ти не відчуваєш, що романтизм, сантимент, а навіть телячий захват, це все — життя? Йдеться тільки про їх зміст! Не краса слабого, безпомічного, не краса дводенного гусяти, що, пухкеньке і безсиле, тріпочеться в нас у руках і з якого, все одно, не виросте нічого іншого, як велика сіра гуска, не краса золотої рибки, замкненої у скляній вазі з водою, у вічній тузі за простором, повинна бути змістом життя, а краса спонтанних людських бажань і почувань. Лев теж сантиментальний, коли кружить і повзає довкола львиці. Лев теж романтик, коли лежить на високій скелі, простягнувши перед себе могутні лапи, і глядить у безмежний простір пустині. Чи в цьому є щось смішне?

Юрко замовк, а за хвилину обернувся спиною до ватри і згорблений втрос, з колінами під бородою, відізався вже цілком спокійно:

— Інженере! Чи стрінемо вже врешті завтра ведмедя?

Мирон вмовстився на смерековому чатинні, затагнувся димом цигарки і, підсуваючи ноги близько до вогню, сушив свої черевики.

— Два місяці лажу по цих горах, — говорив далі Юрко, — і не стрінув досі ні одного ведмедя.

— І не скоро побачиш! — буркнув Мирон і поклав голову горілиць на чатинні. — Я служу в цих лісах уже три роки і тільки раз, при помірах, наткнувся на нього. А найкомічніше те, що в перший мент оба ми не знали, що робити з собою. Аж через добру хвилину ми, в най-

чемніший на світі спосіб, розбіглися в дві протилежні сторони. Що? Стріляти? По-перше, не було чим, а по-друге, не вільно! Не для пса ковбаса! А цього літа роздерли вони на тутешніх полонинах одинадцять голів худоби!

У дверях щось зашамотіло, і до колиби ввійшов, чв'якаючи водою в постолах, фігурант Василь. Це був молодий поставний парубок з темнорусявим довгим волоссям.

— От, дорога!

Він трясся від мокрого холоду і, приступивши до ватри, почав нарікати на клятву погоду. Його засипали питаннями про новини серед людей на долах, куди сховався Василь, щоб принести їм сьогодні новий запас кулеші, гусянки і новинок. Чи був у фірмовій канцелярії? Чи був у директора, у надлісничого? Чи приніс яку пошту, часописи? Тільки Юрко сидів спокійно, обернений до ватри спиною.

Василь сягнув рукою під мокрий сердак за пазуху та вийняв кілька зім'ятих часописів і листа.

— Для мене? — спитав інженер.

— Ні, для пана! — і подав листа здивованому Юркові.

Це була кремова, трохи пом'ята коверта, ціла оббита поштовими печатками, з доліпленою на горішньому рубці карткою і з кількома поперекреслюваними адресами, чорнило яких розплилось у яносині плями від мокрої пазухи.

— З Франції! — здивувався Юрко, побачивши французькі марки, і почав читати адреси на коверті: "Paris, Sorbonne, faculte des lettres". Врпі дописка: «Прошу вишукати адресата!» Перекреслено і дописано: Paris 49, rue Denfert-Rocherou, Hotel du Marechal Ney, потім знову "retour Sorbonne". Так! — муркотів Юрко, — я виїхав з того готелю і не подав нової адреси. Лист

повернувся у Сорбонну, у Сорбонні ... розуміється ... в канцелярії вишукали мою адресу вдома, і ось на доліпленій картці спрямування в Галичину, перекреслене і справлене рукою мого батька на адресу вашої фірмової станиці в Карпатах.

Лист був висланий з Ліону, пів року тому. Найдовше лежав у Сорбонні і, мабуть, з того часу була дірка та значок від гвіздка, яким він був, певно, причіплений на таблиці оголошень.

Юрко обережно розпечатував листа.

— Десь у цих нетрях лист з Ліону, з Парижу! Може треба перше поголитися перед розпечатуванням, що?

Мирон доклав до ватри сухого ріща. Юрко держав у руці розпечатаного листа і, глянувши на обох товаришів, говорив трохи схвильовано:

— Лист з Ліону! Цікаво, правда? Цікаво, і приємно, і дивно! Серед цієї пущі? ...

Він схилився, а червоне світло ватри забігало по білому папері, засіяному рядками французьких слів. Пальці Юрія були брудні від обгорілого кийка, яким поправляв ватру, і лишали по собі на шарпаних краях паперу чорняві, овальні відтиски. Фігурант Василь почывкав постоломи до дверей. У короткому, волохатому, мокрому сердаку, в маленькому чорному, гуцульському капелюшку, з довгим волоссям, що чорними смугами поприлипало йому до лица, він у нерівному освітленні ватри виглядав на дивного казкового звіра, що відходив тепер назад туди, у чорні безвісті, у сигли й недеї гір, звідки хвилину тому прийшов.

«Ліон, 14 квітня 1926.

Пане,

Думаю, що ви не забули ще, що на бульварі Сен-Мішель у Парижі Ви дістали від однієї панночки "une

pièce de cinq centimes". Ця дівчина — це я. Я переконана, що ціль, на яку ви взяли від мене цю дрібну монету, була неважлива, або взагалі ніякої цілі у вас не було. Це була Ваша зачіпка. Це вдалося Вам. Я бачила Вас наступного дня увечорі, як Ви йшли в робітничій блузі та в задикувато заломаному на голові картузі, з барвистою хустиною на шиї замість комірця. Ви йшли догори по Сен Мішель, певне з роботи. Хоч я була обурена на себе, що дала заінтригувати себе простому робітникові, однак пішла вслід за Вами, аж під Ваш готель на Данфер Рошєро. За тиждень я була назад у своєму місті Ліоні.

Все таки я не могла забути цієї пригоди з вами. Коли я взимку була знову в Парижі, я пішла до господаря Вашого готелю, де Ви вже не мешкали, щоб довідатися дещо більше про Вас. Ми переглянули книгу з весни, і так я довідалася про Ваше прізвище і про те, що Ви є студентом Сорбонни. Я ніде не могла вже Вас зустрінути. Тому пишу цього листа в Сорбонну. Він напевно віднайде Вас.

Лія Мерсіс,
Ліон, 98 рю Ст. Жак».

Юрко прочитав уголос листа і довгу хвилину глядів мовчки в полум'я ватри, все з тим самим усміхом на устах. Потім, немов упорядкував уже щось у пам'яті, глянув веселим оком по товаришам, склав листа і всунув у нагрудну кишеню своєї вітрівки.

— Отже, панове! — він, усміхаючися, простягнув до обох товаришів свої міцні засмалені руки. — Сьогодні розкажу вам мою пригоду, до якої дала мені притоку дуже прозаїчна обставина: брак п'яти сантимів.

Фігурант Іван вніс у колибу залізний горщик з кулешєю і бербеницю із свіжою гусянкою.

Інженер, Мирон, асистент Чорненко і Юрко їли швидко, із справжнім гірським апетитом — мовчки. Легкий вітер надворі, змагаючись з мрякою, кидав собою в усі боки і завертав дим назад до колиби.

Після вечері Юрко почав оповідати:

— Цей лист від панни Мерсіє, який після шести-місячної блуканини знайшов мене сьогодні у цій мисливській колибі серед карпатських зворів, вже тепер неактуальний. Незабаром після цього, як вона написала його, я проїздив через Ліон і зовсім випадково зустрівся з нею. Не потребує вам додавати, що я пережив тоді один з найкращих епізодів моєї мандрівки по Європі. Але мушу пояснити вам, як дійшло до цього листа. Це буде вам маленька лекція невідповідності життєвих випадків!

Як знаєте, я волочився донедавна по цілій Європі і був якийсь час у Парижі, а навіть записався на літературний факультет у Сорбонні. Але справжнім студентом Сорбонни я не був ніколи, бо звичайно працював на фабриці, а в перервах, в яких, за зароблені гроші, розкошував безділлям, не могло бути й мови про поважні студії. У мене руки міцні, у праці був я неперебірчивий і витривалий, так як у лінивстві, і я ніколи за працею довго не шукав. Саме тоді, по ціломісячному відпочинку, я найшов був роботу у Сентуан і почав їздити туди щоранку із свого Латинського кварталу. Як звичайно, в перших днях роботи було в мене з грішми дуже скрутно. Приходилося заривати малі позички на рахунок найближчої платні у знайомих робітників, щоб пообідати та заплатити трамвай і підземну залізницю додому.

Одного з таких перших тяжких днів я ішов по дев'ятигодинній праці на фабриці із станції підземної залізниці «Одеон» вгору бульваром Сен-Мішель додому. **Вун** холодний кінець лютого. Я скоро шлапав своїми

подертими черевиками , не звертаючи уваги на прохожих, ні на ясно освітлені, багаті крамничні вистави. У синій робітничій заялозеній блюзі, з квітчастою хустиною довкола шиї, у пом'ятому картузі, що залазив мені аж на потилицю, з чорними від мазі і пилу руками і з замузраним обличчям, я був типом нужденного волоцюги серед елегантних прохожих цього кварталу.

Правду кажучи, свідомість цієї моєї формальної недопасованости до оточення справляла мені завжди приємність. Коли я, вертаючись увечорі з роботи, не раз дозволив собі зачепити в підземній залізниці або на вулиці якусь елегантну міднет, я мав нагоду розкошувати її глибоким обуренням. Проте цим разом мене турбувало тільки одне питання, скільки грошей знайду я у кишені мого святкового одягу, який висить у моїй кімнаті на дверях. Випадково вийшло так, що того дня, повертаючись з праці, я не мав уже при собі ні одного сантима, а завтра вранці треба було купити за щось квиток на підземку і трамвай до фабрики. У кишені мого святкового одягу повинно було залишитись ще кілька мідяків з останньої неділі, і мені не давала тепер спокою думка, чи їх вистачить на метро і трамвай на завтра до фабрики, чи ні?

Через двадцять хвилин я був на місці, у своїм готелі «Маршаль Ней» і дістався, за своїм звичаєм, бігом на п'ятий поверх. Задиханий, стояв я у своїй кімнаті і перетрясав кишені недільного одягу. Перелічив найдені кілька мідяків, перешпортав ще раз усі кишені моєї скромної гардероби, але знайшов усього п'ятдесят сантимів. Замість їхати трамваєм з Порт Клінянкур до Сентуан я міг перейти цю дорогу пішки за півгодини доброго ходу, але як дістатися без підземної залізниці на Порт Клінянкур, коли до ціни бракує п'ять сантимів?

Було вже по дев'ятій, коли я, обмитий в потрійній гарячій воді, переодягнений у мій святковий одяг, в чистому комірці, в капелюсі і в досить пристойному пла-

щі, сьорбав у поспіху чай, зварений на моїй спиртовій машинці. Чи лиш застану Галю дома? Не дуже то приємна перспектива не поїхати завтра через дурних п'ять сантиметрів на роботу і втратити щойно здобуте місце! Ця думка прогнала від мене всяку втому і сонність. Через хвилину я посіщав на вулицю Дез Еколь. Мене поривала злість на думку, що можу, після майже півгодинного ходу, прийти і не застати дома моєї добре знайомої землячки. «Що врешті має така панна до роботи?» — думав я. — «Напевно не буде її дома якраз тоді, коли вона, може, раз у житті, придалась би комусь на щось путнє!»

Слава Богу! На моє стукання почулося з-поза дверей тоненьке:

“Qui est la? Entrez!”

Я увійшов у дуже елегантну «шамбр мебле».

— А, це ви? Чому так рідко показуєтеся? — тоненький голосок. — У мене є власне радіо, приходьте частіше слухати! Я саме збираюся до Ротонди. Зараз має прийти до мене Кольберг і Дегomez. Це один еспанський маляр. А Кольберга також не знаєте? Це німець. Його образи тепер на виставці в сальоні незалежних. Може, ви підете з нами? — тут вона подратовано затягнулася димом з папіроски і майже крикнула:

— Ах, Юрку! Ви завжди кладете капелюх на ліжко! Ті наші українці виводять мене з рівноваги! Навчіться вже раз порядку і якогось . . .

— Французького бонтону! — докінчив я.

Юрій прижмурих на вогонь очі і злісно усміхнувся.

— Ось чому я так рідко заходив до цієї нашої динстингової студентки. Не можу перенести тих маленьких душ, тих жіночих типів, яких ціла вартість полягає не в них самих, а в їх визначних приятелях, а ціла ознака світовости у споживанні напівсирого біфштексу, і про свято, устриць, які не лізуть їм у горло. В цій хви-

ліні я подумав собі, що не можу принизити себе аж так, щоб зичити в неї одного франка!

Я взяв капелюха з ліжка і скоро закінчив мою візиту.

«Треба позичити цього франка у готелевого слуги», — думав я, ідучи скорим кроком вгору, в напрямі свого готелю. Але у мене тремтіла вже струна впертості, збуджена розмовою з землячкою, і я змінив свій намір.

Я перейшов на людний бульвар Сен-Мішель і став у світлі якоїсь ясної вистави, щоб виразно бачити всю прожому публіку. Попри мене снувалися пані і панове, групами й поодинці, часом кидав хтось на мене перелетний погляд і поспішав далі, до своєї мети. «Треба тільки відважно, щоб не програти першого моменту», — думав я і шукав очима поміж прохожими.

— Ця! — відіззався в мені голос інстинкту, коли по кількох хвиликах, серединою хідника, почала наближатися згори якась елегантно одягнена, струнка жіноча постать. Ось головка у синьому капелюшку, досі легко нахилена, немов задумана, підвелася, і погляд ясних очей впав на мене. В ту ж мить я підійшов до неї певними скорими кроками.

«Тільки не втратити першого моменту!» — остерегла мене знову думка.

Обличчя в неї було молоде, може двадцятилітнє, правильне, навіть гарне, з ледве помітним зальотним усміхом, що блукав довкола легко накармінованих уст. Очі продовгуваті, ясні, здивовано дивилися на мене, якби хотіли пригадати собі мене.

— Pardon, Madmoiselle!

Говорю це рівним, діловитим, переконливим голосом. Справа в тому, щоб зацікавити її, заки вона встигне обкинути мене згірдливым поглядом і сказати на всю вулицю: «Пане, ідіть собі своєю дорогою, я вас не знаю!» Я впізнав з першого погляду, що вона готова

це зробити. Вона виглядала на певну себе і те, що називається — резолютну дівчину.

— Вибачте, панночко! . . . Я зле говорю по-французькому, бо я чужинець. Але будьте хвилинку терпеливі. Бачу у вас мимовільний рух оборони — він зовсім непотрібний. Побачите, коли скажу вам, про що мені йдеться.

Я, мабуть, непотрібно стільки вияснював. На обличчі панночки появилася нетерплячка. «Скоро! Скоро!» — алярмувала думка.

— Моя панночко, це зовсім невинна справа. Мушу дістати від вас une piéce de cinq centimes, монету п'ять сантимів, один су! От і все!

На обличчі панночки змалювалося розчарування, а навіть дрібка страху. Вона скоро перебігла очима по моєму одязі, немов хотіла ще раз переконатися, що він виглядає навіть елегантно, і з ще більшою недовірливістю поглянула мені в очі. Я витримав її погляд.

— Ви здивовані? Не думайте, що вони потрібні мені на те, щоб купити собі за них хліба! Знаєте, що за п'ять сантимів можна купити хіба мікроскопійний шматок, а мені потрібна від вас тільки ця монета. Мені дуже залежить на тому, щоб її від вас дістати.

Тепер панночка заспокоїлася, а її рука піднеслася, щоб поправити хутряний ковнір плаща. В очах знову мигнув зальотний блиск.

— Це все, може, трохи дивно для вас, — з притиском говорив я далі, — але . . . я мушу дістати від вас цих п'ять сантимів! Мені на тому дуже залежить.

Вона з визивним усміхом закинула голову назад і вперше обізвалася своїм матовим голоском:

— А якщо я вам їх не дам?

— Ні, ви дасте мені їх! — сказав я твердо.

— Я дам вам одного франка!

— Я не візьму, мені потрібно від вас тільки п'ять сантимів!

— Але ж пане, чого ви хочете від мене? Ідіть собі своєю дорогою! — скрикнула вона нараз. Проте було вже запізно. Вона ковтнула мій гачок, була заінтригована. Ніхто з нас не відходив, ні я, ні вона..

— Une pièce de cinq centimes це ж така дрібниця, панночко!

— Чи справді вам їх так потрібно? — Вона засміялася. Потім заговорила крізь сміх, дивлячись мені в очі: — Це лиш досить незвичайний спосіб познайомитися зі мною. Чи не так?

Вона зробила рух, якби хотіла іти далі, байдуже, чи зі мною, чи без. Я заступив їй дорогу.

— Панночко! — сказав я поважно, — запевняю вас, що я хочу дістати тільки те, що я вам сказав. Я ніколи досі не бачив вас; коли дістану моїх п'ять сантимів, піду собі від вас. Напастувати більше вас не буду, а коли б я й стрінувся ще випадково з вами, то... можете заперечити наше знайомство.

Я бачив, що вона ще не вірить цілій цій пригоді і що їй здається дуже диким давати якомусь стрічному добре одягненому незнайомому п'ять сантимів у руку. Вона оглянулася довкруги, чи не стоять де поблизу мої товариші і не сміються із спільно, наперед запланованої комедії. Але вулиця текла повз нас своїм звичайним рухом мінливої гадюки і ніхто не звертав на нас уваги.

— Це серйозно?

— Найсерйозніше в світі!

— Що зробите з ними?

— Мені потрібно їх від вас — більше не можу вам сказати.

— Ви зачинаєте бути нудні! — сказала панночка і сміючися скривила уста. Маю тільки цілий франк — підіть до цього "Safe-Tabac" і змінійте!

Я не рухався з місця.

— Мені дуже прикро, що мушу бути таким нечемним. Я можу взяти з вашої руки тільки одну монету — п'ять сантимів. Якщо ви бажаєте виконати моє прохання, то . . .

— Я зовсім не бажаю виконувати ваше бажання!
— обурилася вона.

— Але я вас прошу.

Панночка постояла хвилину, надумуючися.

— Скажіть, що насправді у вас на думці?

Не чекаючи відповіді, вона пішла до крамниці.

—Voilà, — сказала, виходячи з дверей. Я стояв на тому самому місці.

Вона підійшла до мене.

— Отже?

Вона тепер дорешти збентежилася, коли я взяв з її руки п'ять сантимів. Вона завважила, як я схилив голову. Ні, це не було так легко взяти цей гріш від незнайомої жінки. Було глупо! Хвилину ми ніяково мовчали, а тоді я вклонився їй капелюхом і спішно відійшов.

Я ледве допав свого п'ятого поверха і, навіть не роздягнувшись добре, заснув кам'яним сном. На другий день я, як звичайно, перед півшостою вранці, стояв при зачиненій ще брамі підземної залізниці, щоб купити квиток і поїхати першим потягом на роботу. Дуже не хотілося мені видавати тих п'ять сантимів, але іншої ради не було.

Думка про гарну французьку часто поверталася до мене, а навіть не давала мені спокою. Все таки я не хотів зустріти її знову на вулиці. Я обминав вулицю Сен Мішель. Скоро потім я переселився у робітничий квартал на околиці міста і зчасом забув про цей епізод так, як забуваємо всякі дрібні пригоди, що трапляються в житті.

Аж одного разу . . . а було це так: Я покидав Францію скорим потягом в напрямі Альп та італійського кордону. На станції в Ліоні наш потяг затримався на десять хвилин, і я, вихилившись через вікно, приглядався чужим обличчям. Було ясно, соняшно й тепло, і всі ті, що їхали зі мною у потязі туди, на південь, мали радісні, задоволені обличчя. Вони весело визирали з вікон і щось кричали, говорили, махали руками, хоч їм, здавалося, ніхто не відповідав.

Попід вікна мого вагону перейшла якась панночка і здалася мені, з першого погляду, знайомою. Я вихилився за нею через вікно: постать, хід, русяве волосся . . . Ах! невже “une pièce de cinq centimes”? Я втішився думкою, що це вона. Через хвилину, коли вона знову проходила попри моє вікно, її головка в синім капелюшку підвелася до мене, але тоді я побачив, що риси моєї парижанки, мабуть, затерлися вже в моїй пам'яті. Я завагався, тим більше, що панночка байдуже поглянула на мене і спокійно перейшла далі. Коли вона проходила втретє, я витягнув п'ять сантимів з кишені і кинув на перон. Панночка здивовано слідувала за монетою, яка з дзенькотом покотилася перед нею по асфальті, потім підвела на мене очі.

Очі були чужі, байдужі. Моє обличчя не нагадувало їй нічого. Потім вона нараз глянула ще раз на п'ять сантимів на помості перону і легко скрикнула. Так, якби пізнала цю монету, саме цю монету, а не мене. В тій самій хвилині мій потяг рушив з місця. Засміялася, щось крикнула, навіть витягнула руку, щоб зі мною привітатися чи попрощатися. В її очах був цілий зміст того листа, якого я дістав аж сьогодні.

Мені коштувало кільканадцять франків кари за стрибок з потягу під час їзди. Але це був один із стрибків, які двічі в житті не повторяються.

КЛІКУША

Був теплий тихий вечір у серпні 1915 року. Чотири довгі колони німецької піхоти посувалися поспішним маршем по широкім, порошнім шляху Волині. Запасний курінь сотника Бурггардта доганяв лінію своїх фронтових частин, які, в погоні за втікаючими російськими військами, загналися далеко вперед і втратили зв'язок з резервами. Воєнним завданням німецької та австрійської армії на цьому відтинку було безупину, якнайзавзятіше переслідувати ворога, щоб не допустити до повної евакуації території. Однак російський відступ гнався на схід, як під вітер невблаганна пожежа прерій. Загортав за собою все, що жило при його шляхах. Лишав для переможців тільки пусті, безлюдні села, сліди спалених полукіпків збіжжя, білу спеку розпалених порошних доріг, що в одну хвилину, після нечайного дощу, розкисали в густі непроїзdnі болота.

Переможці входили у зачарований вимерлий край. Стрічала їх мертва тиша безлюддя. Тільки дрімучі ліси шелестіли безупинно свою відвічну зелену мелодію. В ній, немов фатаморгана недавніх днів, блукав ще скрип довгих валок селянських дерев'яних возів. Навантажені мужицькими злиднями, котилися сюди на схід під вістрям московських штиків, що блискотіли на сонці, немов похоронні свічки. За возами йшли люди з тривожними очима і заанімілим зойком прокльону на устах.

Байдужі сірі залізні колони німецького куреня, мов привиди, пересувалися крізь мертві села. А мертві села говорили. Кожне віконце білої, обсадженої високими мальвами хати, кожна грядка зіркатого чорнобрив-

цю, кожна стежечка в густий садок голосили минулу казку про життя, що ще кілька днів тому текло тут своїм звичайним, спокійним пливлом. Буденні турботи і втіхи, злидні та радощі, дівочькі усміхи та парубоцькі жарти, каверзи вередливої свекрухи, і перше слово немовляти, і перший поцілунок, украдений на воротах у дівчини, і слова похоронної прощі, що злітали стільки разів на ці подвір'я із уст бородатих пан-отців, все те ніби визирало з-поза кожного тину. Навіть залишений кимсь слід босої ноги на вуличній пилюзі містив у собі заховану в ньому історію якогось людського життя.

Старшини з цікавості шукали у своїх мапах за назвами тих пустих придорожніх сіл. Так, з цікавості, намагалися вишукати і прочитати напис на хресті самотньої забутої могили. Інколи важко було повірити в те страшне безлюддя. В повітрі неначе витав ще образ людських сліз, гомін поспіху і салдатських криків. Хотілося часом розсилати вояків, щоб ішли в село і шукали: ануж заховалося там бодай одно людське обличчя! Але тільки здичілі собаки, поспускані з ланцюгів, бродили з наїженою шерстю по пустих обійстях, городах та вулицях. Інколи перебігав вулицею худий ожикілий кіт і, вистрибнувши на поблизьке дерево, приглядався відділам війська.

Сотник Бурггардт їхав попри свій відділ на втомленому коні. Вечірнє сонце, немов червоний когут на тині, сплескувало над обрієм золотистими крилами. Безлюдні поля, глухі ліси і мертві села пригноблювали старшин. Вояки були втомлені цілоденними походами. З-під ніг клубами здіймалася курява, осідала чорною верствою на спітнілих обличчях, вкривала сірою поволокою зелені німецькі мундири, набивалася в очі і не давала дихати. Сотник під'їхав дрібним трюхцем до старшини, що йшов стежкою попри дорогу. Був це єдиний у його відділі старшина австрійської армії, українець, по-

ручник Улашин, приділений австрійською командою до цього німецького куреня як українсько-німецький перекладач для зв'язків з місцевим населенням.

— Маю щораз більшу охоту казати палити по черзі кожне таке мертве село, — сказав до нього сотник, немов докоряючи йому за ту пустку, яка починала вже виводити німецького старшину з рівноваги.

— Пане сотнику, — відповів поручник, — це все діє погано теж на мене, але не так на нерви, як на серце. Боюся, що все одно мої земляки, якщо повернуться сюди, не застануть і сліду із цих своїх сіл.

У кутиках уст сотника промайнув злорадський усміх:

— Так їм і треба!

Сотник стиснув коня острогами та почвалував далеко перед колону свого куреня.

Оподалік від шляху, під горбком, розкинулося я-кесь велике, таке ж мертве як інші, село. Очі вояків жадібно зверталися в сторону білих хат, мріючи про вигідний відпочинок. Однак сотник минув на своєму коні до-ріжку, що звертала із шляху в село, і їхав далі. Поручник Улашин вдивлявся в панораму села. Лежало роз-кинене на пагорбі, як на долоні, зеленіючи інтенсивною літньою зеленню садків, та спалахуючи рожевою білизною стін і золотою пурпурою вікон, у яких відбивалася заграва заходу.

Ішли ще який кілометр, коли шлях вийшов на розлогу толоку. Поміж чорними кущами, розкиненими то тут, то там, немов великі купи кротовиння, гралося вже несміливе біле світло місяця з останками прощальних фіолетів сонця.

— Постій куреня! . . . — залунав грімкий голос сотника.

По сотнях немов би перейшла електрична іскра. Ряди вирівнялися, ноги набрали знов сталеві пружно-

сти. Слова команди падали поміж утомлені ряди сотень, як краплі дощу на висохлі скиби. Раз - р - раз... ударили ритмічно вояцькі кроки по м'якій пилуці дороги, що густою хмарою підбилася вгору. Потім сотні звернули на оболоння, і там їх кроки перемінилися в приглушене травою дудніння.

Курінь розбив табір. На оболоння заїхали сотенні кухні, і рівним виміреним каре уставилися обозні вози. Із синьої півкулі неба виступав дедалі сильніший рефлексор місяця, підкреслюючи чорну стіну недалекого лісу. Поручник Улашин з електричною лампкою у руці завзято вишукував на малі назву села. Це було село Маличі.

При вечері, за похідним старшинським столом, велася розмова про евакуацію населення цих околиць і зійшла на покинутих, охижілих, виголоднілих собак. Команда армії видала була наказ убивати всіх собак на евакуйованій території, щоб забезпечитися від масового сказу, який почав уже був прокидатися в деяких околицях. Сотник Бурггардт оповідав у зв'язку з цим один дрібний випадок із свого життя. Ішов одного разу досить пізно вночі якоюсь малолюдною вулицею Берліну, коли нараз приступив до нього незнайомий молодий чоловік і з спазматичною тривогою в голосі попросив, щоб сотник дозволив йому йти разом з ним.

— Прошу, — сказав сотник, — але скажіть, яка причина цієї дивної тривоги, яку помічаю у вас.

— Я боюся собак, — була відповідь, — боюся собак!

Опісля розказав, що малою дитиною покусала його ланцюгова собака. Відтоді він носить у собі непогамований нервовий страх перед собаками. Ще й тепер, коли випадково мусить пройти безлюдною вулицею міста, одна думка про собаку доводить його до панічного

страху, і він часто мусить звертатися за охороною до незнайомих прохожих. Ніякі зусилля його волі не помагають, а кінчається ще більшою панікою.

Коли всі висказали свою думку і згодилися на те, що собак бояться нераз дуже відважні люди, один із старшин звернув увагу на дивно несамовите враження, яке робить на людей виття собак.

— В одному оповіданні Меріме, — говорив цей старшина, — є цікава згадка про збірне божевілля, яке відоме в Московщині. Воно проявляється таким способом, що несподівано якийсь чоловік чи жінка в селі починає вити як собака, за ним вслід починає вити його сусід чи сусідка так, що за кілька днів вис ціле село і то незгірше від тічні собак. На всякий випадок цікаве явище і варто побачити таку картину.

— Ах, це т. зв. «клікуша», — потвердив його слова курінний лікар. — Так називають росіяни людей, навіщених тою недугою. Вона досить поширена, головню в північно-західних землях Росії. Є це звичайні гістерики або т. зв. «біснуваті», які у приступі цієї недуги кричать найрізнішими несамовитими голосами. Найбільше поширена, і то не тільки в Росії, була ця недуга в 17 і 18 столітті. «Клікуш» обвинувачували тоді у зв'язках з дияволом, який буцімто говорив та кричав їх устами, тому й переслідувала їх церква та громадські суди. Їх допитували на тортурах, а пізніше, у 18 столітті, російські громадські суди карали їх буками або 6-9 місячною тюрмою. З однієї громади обвинуватили одного разу близько 250 клікуш, з того було около 100 чоловіків, а решта жінки. Це й було найбільше число клікуш з однієї місцевости, записане в медичній статистиці.

Після слів лікаря запанував при столі поміж старшинами гамір, сміх та загальне наслідкування собачого

гавкоту і виття. Лікар докінчував своє пояснення про причини цієї недуги вже тільки кільком найближчим сусідам.

— Головний підклад цієї недуги, — говорив він, — це гістерія. Однак безпосереднім товчком, який спричинює ці нервові занедужання, є звичайно якесь сильне психічне потрясення. Тому серед народу причиною клікуші вважається нещасливе кохання, смерть милого, подружжя з нелюбом, любовну зраду і тим подібне. Дальшим збудником клікуші є сугестія або автосугестія, передумовою якої є, очевидно, теж пригоже нервове підложжя.

— Позір, панове! Ніяких любощів тут на Волині! — крикнув весело поручник Улашин, — інакше ви всі готові повернутися додому на шворках! Що сказали б на те ваші Гретхен?

— Народна лікарська мудрість, — викладав далі лікар, — пояснює цю недугу також насланням злої людини, відьми або чарівника. А проте цікаве ще одне народне пояснення цієї недуги, яке має деяке відношення до ваших, пане поручнику Кремер, попередніх слів про несамовите враження, яке робить на людину собаче виття. Оповідав мені про це один московський студент у Берліні, якого я зумисне розпитував про подробиці цієї рідкісної вже на заході недуги. Отож серед російського народу має бути вірування, що коли жінка, головно вагітна, збудиться в ясну місячну ніч і почує знадвору виття собаки та необережно підбіжить до освітленого місячним промінням вікна, то вона негайно стає клікушею, бо «нечистий», втілений у собаці, переходить дорогою місячного світла в її тіло. Саме такі жінки-клікуші є справжніми "hurleuse", як їх називає Меріме, бо саме вони виють як собаки.

— Зверніть також увагу, — заговорив знову поручник Кремер — на ту обставину, що людям мабуть найлегше наслідувати із звірячих голосів — голос собаки. Чимало людей вміє наслідувати їх просто помистецькому, а ми всі зазнали самі перед хвилиною тої дивної приємності, яку знаходимо в імітуванні собачого гавкання і виття. Здавалось би, що в нас відзиваються тоді голоси забутого звірячого «я». Голосова скаля собак досить широка, а емісія голосу трохи подібна до людської. Само ж виття собак електризує нас своєю сумовитою, переливною вібрацією і своїм зловіщим виразом нагадує нам біль та смерть. Дозвольте, що розкажу вам такий випадок . . .

Почалася низка оповідань про зловіщі знаки, подавані виттям собак, при чому чарка вина додавала старшинам більшої фантазії. Розмова не відривалася вже від раз вибраної теми, і справді, того вечора говорили надиво тільки про собак.

Було після десятої години, коли старшини куреня розійшлися по своїх шатрах на супочинок. Поручник Улашин не хотів ще кластися спати. Низьке польове шатро непривітно дивилося на нього своїм чорним відслоненим отвором, поза яким ждало його вузьке, тверде, схоже на мари похідне ліжко. Нічна година тихо спливала на землю, і якась солодка туга лоскотала серце після кількох чарок випитого вина. Приємно було йому стояти так мовчки, непорушно, серед приземних тіней рівнини, знявши з носа «цвікер» у чорній оправі, і дивитися в срібно-біле обличчя місяця, що так смішно колесував-двоївся перед його короткозорими очима.

Довкола, в білому світлі, немов у молоці, сумирно лежав німецький табір.

— Kamerad, schlafen gehen! Schlafen . . . schlafen.

Здавалося йому, що звук тих німецьких слів паде у лагоду цієї волинської ночі мов розжарені вуглики на

тихе плесо води. Чш... чш... чш... І що власне робить він тут серед тих сіро-зелених чужих істот, цих з'їдачів мармеляду, що кишать у сутінках по голій землі, позакутувані у свої плащі? Став неспокійний. Кров бриніла в його живчиках, а нерви тихо лепетили. Від останньої гранати, що його присипала, не все було в порядку з його нервами. Пішов поміж сплячих вояків і аж за табором на дорозі в село трохи запанував над собою.

Ніхто не знав, що поручникові Улашинові заманулося в цю місячну ніч прогулятися в напрямі безлюдного села Маличі. Він ішов, зовсім не думаючи про те, що наражується на будьяку небезпеку. Кортіло його звійти в те село, заглянути до пустих хат, до пустих комор, відчути колишній ритм його завмерлого серця, збагнути таємну книгу життя, записану невидними словами на дверях кожної хатини. Чого то не затіває інколи випите вино і місячна ніч?

Звернув на доріжку, що з широкого шляху провадила в село. По правому боці перед селом стояла, немов передня чата, самотня хатина. Ворота були зачинені, навіть суканою мотузкою зав'язані. Двоє хатніх вікон і мала шибка в стайні відбивали в собі світло місяця і кидали із своєї чорної глибини мутний блиск таємничості, якою проймають вікна пустих хат у місячну ніч.

Поручник сперся ліктями на воротах. Збуджена його уявою станула на порозі хатини тінь колишнього господаря, а в вікні майнуло дівоче обличчя. Думки снувалися з голови поручника немов павутиння, що чіпається до кожного стрічного предмету. Солдатський дірявий чайник на гноївні... поламаний костур, припертий під хатою... оббитий, немов вишліфований праник серед подвір'я...

Пішов даліше в напрямку села, посміхаючися до місяця, до піль, до темної плями села, що маячіло недалеко.

Перша хатина, якою починалося село, стояла по правому боці близько біля дороги. Вузьке подвір'я перед єдиним вікном хатини не мало тину, тільки два похилені стовпи замість воріт. Напіврозвалений курник стояв у куті подвір'я на широко розставлених стовпчиках, немов щеня на слабосилих ніжках. У межу з цією хатиною, відгороджена рівним, плетеним грабовим тинном від вулиці і від обшарпаного сусіда, серед просторого подвір'я німіла своїми замкненими дверима багацька хата з новою стриженою стріхою. Вгорі на дошці високої брами виднів до місяця синькою намальований трираменний хрест, а на фіртці, завішена на цвяху висіла почорніла ікона Пречистої. Поручник Улашин посміхнувся. Такі ікони висіли в цих покинутих селах майже на кожних воротах. Їм останні слізні погляди селян лишали під опіку свою святу землю.

Поручник простягнув руку, щоб зняти ікону і приглянутися їй ближче, коли нараз почув поза собою шелест. Обернувся нагло, немов ударений у спину електричною іскрою, і побачив, на яких десять кроків від себе, причасну велику буру собаку. Її тулуб майже сидів на підкорчених під запалий живіт задніх ногах, а передніми собака, дрібно ступаючи, скрадалася до нього. З гострокінчастої кудлатої пащі шкiрилися ікласті зуби, з-поза яких видобувався спершу тихий, а далі щораз голосніший гаркіт.

Положення поручника стало неприємне. Не мав з собою ні револьвера, ні навіть офіцерського багнета, необачно залишивши їх перед вечерею у своєму шатрі. Поки стояв, не рухаючись, спертий плечима проти хвіртки, собака посувалася тільки незначно вперед і знову незначно відступала. Але коли наглим рухом пере-

кинув праву руку понад хвіртку, щоб розщепити зсередини заціпку, в тій самій хвилині почув з роззявленої собачої гортанки короткий виск і на витягнену в обороні ногу поручника впало з розгоном м'яке кудлате тіло. Хто будьколи переживав таку мить, в якій відчував своє тіло, хочби навіть ногу в грубому, безпечному військовому черевіці, в пащеці роз'юшеної собаки, той знає цей нервовий струс, що перебігає тоді тіло від стіп десь аж до найглибших сувоїв мозку. Одна мить. Лютий гаркіт собаки, шарпання грубої шкіри військового черевика і сильний поштовх ноги перед себе. Собака заточилася, заскавучала, метнулася вбік і в скажених присядах, гавкаючи та в'їдаючи, почала наново прискакувати до поручника.

Хвіртка була висока, і заціпки годі було з другого боку досягти. Поручник Улашин стояв, притиснувшись плечима до хвіртки, немов цирковий кльовн, якого штукар обкидає ножами. Він раз-у-раз викидав перед себе то праву, то ліву ногу, відбиваючись від наскоків собаки, а рукою притримував на носі свій «цвікер». Почав здавати собі справу з трагічності й комічності свого положення, коли нараз справжній жах вколов його ледяною колючкою в серце. Від села почувся далекий галас собачої гавкітні та скавуління. Буря собачих голосів наближалася з села і росла в повітрі, немов дев'ятий вал на розбурханому морі.

Думки поручника Улашина, мов зграя сполоханих горобців, спурхнули нараз і розлетілися у різних напрямках, мигаючи в його голові калейдоскопом образів: високий тин, полковий обоз, вечірня розмова за столом, тічня здичавілих собак, відхилені двері до необгородженої сусідньої хатини, бура собака, що звернулася тепер у сторону собачих голосів і дрібним гавкотом наглила їх до поспіху. Разом з тим ікона Богоматері на хвіртці, тонке сукно його штанів-галифе і чийсь глумли-

ві слова «заїли собаки». Потім усі ці розгублені думки збіглися, як розсипані з подолка горіхи, в один струм і покотилися в одному напрямку: «Добігти до відхилених дверей сусідньої незагородженої хатини...»

Поручник Улашин не був боягузом. Мав за собою на війні навіть хвилини і вчинки, що їх люди називають подвигами відваги. За них і дістав медалі хоробрости. Був кілька разів поранений, а зовсім недавно був поражений гарматним стрільном. Але коли б у цю хвилину стояв перед поручником російський солдат із націленим крісом, поручник перелякався б, мабуть, менше, а у всякому разі інакше, не таким тваринним, не таким ницим і безпорадним страхом. Аж у хвилину найбільшого напруження нервів і волі блиснула Улашинові спасенна думка. Коли почав відступати попри тин у напрямі сусідньої хати і знову почув біля своєї ноги вискалені зуби кудлатої bestії, сягнув притьмом рукою до кишені блюзи, витягнув електричний ліхтарик і засвітив ним в очі собаці. Собака, нагло осліплена снопом яркого колючого світла, кинулася вбік і, підгорнувши під себе хвіст, шугнула з-під світляного струму ліхтарика, немов з-під струму холодної води. У ту хвилину поручник, кидаючи назад себе світло ліхтарика, рванувся попри тин на сусіднє подвір'я, допав до відхилених дверей хатини і рвучко зачинив їх за собою.

Тремкими руками засунув дерев'яну засуву. Мусів опертися на хвилину плечем об двері, щоб перевести дух. Знадвору добивався до дверей кудлатий собацюра. Водночас щораз ближче підкочувалася до його захисту гавкітня собачої тіччі, аж врешті, як водопад об скелю, розбилася довкола хати голосами десяток оскаженілих звірят.

Поручник Улашин стояв у малих, закиданих сміттям і хворостом сінках, з яких навстіж відчинені низькі двері вели в таку саму низьку світлицю. Коліна ще

трохи вгиналися під поручником, коли переступав поріг. Зробив крок і в тій хвилині почув, що вдихає в себе не повітря, а якусь смердючу гущу. Треба було якнайшвидше добитися до вікна і відчинити його. З витягненим перед себе електричним ліхтариком поручник підходив до вікна, схилившись, щоб не вдарити головою об сволок. Світло лампки, звернене на долівку показало йому калюжу засохлої вже крові і біля постелі трупа старого, сивого мужика. На сорочці застигла чорна течійка сукровиці. В широко відкритому роті жовтіло кілька зубних пеньків, а глибоко завернені очі немов шукали чогось під лисим, опуклим лобом.

Поручник звик до таких картин. Він тільки задихнувся ще більше їдким сопухом, що йшов від трупа, і, майже задурманений, впав на лаву під вікном. З трудом відчинив кватирку. До нутра хати вдерся подув чистого повітря. Віддихнув глибоко і, якби під доторком цілющої внутрішньої купелі, його змисли ожили, щоб піддатися новим враженням.

Мале, залите блідим місячним світлом подвір'я клубилося собачими спинами, клекотіло собачими головами. Тічня собак брехала, скавучала, гаркотіла, жерлася і дряпалася до стін. Несамовитий галас цих голосів вдирався у вікно. Зяючі пащеки з вискаленими гострими іклами, здавалося, видихують з себе отруйні міязми шалу.

Сидів на лаві, звернений обличчям до вікна, з якого плив до нього животворний струм нічного повітря і разом дика оргія звірячої люті. Час ішов. Думки знову починали відмовляти поручникові послуху. Здавалося йому, що це не тічня собак справляє за вікном свою Вальпургієву ніч, а якесь пекельне полум'я палахкотить і тягнеться до нього своїми червоними язиками.

Нагла думка про вихід із цієї ситуації трохи протверезила його. З нутра хати знову почав підходити до

його свідомости і торкатися його змислів сопух трупа, що лежав на долівці. Здригнувся від огиди. Вихилив голову через кватирку, назустріч пащекам, що почали підскакувати і дертися до вікна. Нестерпний труп'ячий сопух було чути щораз гостріше. Появився шум в ухах і почало його млоїти. Підвівся на ноги. В цій хвилині світло електричного ліхтарика, якого ще не погасив, упало на долівку і на трупа. Ступив кілька кроків і нахилився над мертв'яком. Стримуючи в собі віддих, взяв його за рукав короткої свитки і за ремінь, яким був підперезаний, та спробував піднести. Тоді мертва голова перекинулася набік і звисла вниз, відкриваючи вище закривавленої обшивки чорний проріз впоперек горла. На долівці, біля трупа, лежав, разом з довгим ремінцем, селянський залізний ніжик-рибка з відкритим чорним лезом.

Підтягнув трупа під вікно і спер його спиною до лави. Смуга місячного світла впала на мертво обличчя, обрямоване сивою стриженою бородою. Звідки взявся тут цей труп? Хто зарізав ножем старого? Якась підсвідома симпатія казала поручникові Улашинові відповісти на це питання. Тиха, залізними кіхтями війни, немов сліпою куркою припорпана трагедія сина його землі станула йому перед очима. Добровільна жертва любови до рідного порога.

Тепер, коли поручник відвернув свою увагу від тічні собак перед вікном, коли вовтузився над трупом і розгадав загадку його трагічної смерти, цей мертвий лисий волинський дідок став для нього неначе давно знайоמוю людиною.

— Дарма, діду! Хоч ти зарізав себе, щоб не покидати на старості літ рідного порога, проте я мушу викинути тебе через твоє власне вікно, — сказав сам до себе поручник. — Бо я не можу дихати, діду! Ти смердиш уже, страшно смердиш!

«За вікно! За вікно!» — невгамовно кричали всі змисли поручника, бо здавалося йому, що мертвий дід ось-ось заговорить, і його голос, замість крізь рот, буде гугнявіти через проріз у гортанці. Але чи мертвий дід дасть викинути себе через вікно, на жир собакам? Страх дрібними пальцями знов залоскотав поручника по спині. Звичайний позарозумовий страх, не перед смертю, а перед тим, що вже вмерло. Воно вирізувалося з темряви, залите тасмничим місячним світлом, тут же біля нього, оперте спиною проти лави. Поручник засвітив свій електричний ліхтарик, взяв мертвяка за рукав сукняної свитки і за матню полотняних штанів і виніс до сіней. Потім щільно зачинив сінешні двері.

Спер голову на лутку вікна і деякий час, без думки, немов відпочиваючи, глядів на кип'яток собачих спин та слухав гавкітню собачих голосів за вікном. Пригадалося йому нараз слово «клікуша».

«Клікуша . . . станеш клікушею . . . » мигнула думка і почала вперто клювати йому мозок. «Станеш клікушею . . . »

Навперекір цій безглуздій думці почав приглядатися собакам. Зацікавили його тепер з зовсім іншого боку. Хотів знати їх внутрішні імпульси, пізнати їх характер. Приглядався до кожного їх руху, до кожного скоку. Але там, в найглибшій закутині його душі, щось немов уперта миша, тихесенько шкрябало, і тої дивної підсвідомої тривоги він уже ніяк прогнати не міг.

Собаки поволі втихомирювалися. Прилягали один за одним на землю, витягали перед себе передні лапи і клали на них свої гострі морди. Час-до-часу, немов прокинувшись, підносили голови вгору і хвилину гавкали, а потім знову застигали у своїй непорушності. Тоді один з них сів на задні лапи, підніс вгору свою гостру пащеку, зойкнув пронизливим скавулінням і потім завив протяжним сумовитим виттям.

Решта собак немов збентежилася на хвилину, чуйно підносила голови і надслухувала. Потім один за одним сідали також на задні лапи, зводили голови до місяця, тривали так хвилину і собі заливалися протяжним виттям, немов голосінням. Це були спершу поодинокі скигління, а потім ціла тічня з'єдналася в одному, повному скарги і смутку містичному ритуалі собачого виття. Своїм внутрішнім ритмом припливу і відпливу це виття підносилося і опадало, як шум морського прибою.

Чи ви слухали коли, як виють собаки до місяця? Чи не наливалася тоді ваша душа дивними тривогами, чи не відзивалися тоді у вас струни нових невідомих вам інстинктів, не кликало вас це виття кудись, у стихію первобутності, поза тюремні ґрати часу і простору, кудись у танець містичних зачарованих тіней? Чи не хотілося вам вити разом з собаками? Вити до білого, таємничого місяця, вискаливши до нього свої зуби? Може, це мав би бути ваш плач, може, це мав би бути ваш сміх, яким ви хотіли б висловити те, що тоді оживало у вас, а чого ви не могли збагнути?

А може, і я, що пишу ці рядки, і ви, що відчуваєте так само, як я, ми лише нервово перевразливлені люди, так як був ним поручник Улашин, недавно поражений вибухом гарматного стрільна? Кажуть, що такі симптоми проявляються на нервовому підложжі...

Поручник Улашин не розумів того, коли сидів при вікні, в самотній хатині евакуйованого волинського села, сперши голову об лутку, і дивився у малу кватирку, немов на срібний екран, на якому місяць розгортав свої чаклування. Він сидів без усякої думки, тільки його змісли відкривалися щораз ширше і п'яніли місячним світлом під ритм собачого хоралу. Його тіло пронизувала дригота. Щось біле вертілося в його мозку. Всі нерви солодко бриніли. З'явилася давно забу-

та мелодія колісанки. Його огортало солодке блаженство спокою, так як тоді, коли зникає біль зуба. До рота почала набігати слина і текла тонкою ниткою з кутка напів розхилених уст на підвіконник. Потім щось підкотилося у його гортанку і побігло . . .

З горла поручника Улашина почала мотатися біла, тремтяча, рівна нитка голосу і навиватися на місяць, наче на клубок.

**

В актах VII. німецької дивізії можна знайти два цікаві документи. Один з датою 24-го серпня 1915 р., це звіт команди Н-ського куреня про дезерцію поручника австрійської армії, Василя Улашина, вночі з дня 22 на 23 серпня, з табору біля села Маличі, а другий — з дня 25-го серпня, повідомлення польової жандармерії у прифронтовій смузі на Волині про те, що придержали там людину в австрійському офіцерському однострої і з паперами на прізвище австрійського поручника Василя Улашина. Цей підозрілий чоловік волочився по лісах, а побачивши стежу, намагався втекти. При кінці рапорту жандармерії подано заувагу, що арештований прикидається божевільним і що його відставили покищо то тюремного шпиталю при команді корпусу — для прослідження.

БУНТ ПРОТИ ВЛАДИ

У судових архівах польського повітового суду одного містечка на пограниччі Лемківщини, може, ще й досі зберігаються акти цікавого процесу, що відбувся там перед другою світовою війною, в часах, коли антагонізм і напруження між українцями і поляками на національному тлі ставали дедалі гострішими. Кожна малозначна подія могла стати тоді приводом до поважного конфлікту, який польська влада використовувала, щоб шляхом насилля чи судового закону тримати в карбах непокірне населення окупованих західніх українських земель. Проте подія, яку хочу описати, не була така маловажна, хоч і виникла з маловажної і до смішности випадкової причини. У її висліді в містечку двоє людей загинуло, декілька було пораниених, в тому один до неприємности побитий польський поліцай. Суд видав кілька присудів до кари від пів до два і пів року тюрми на одинадцятьох довколишніх селян за «бунт проти влади». Подія сталася на річному ярмарку і виглядала менш-більш ось як:

Торговиця кишіла, як муравлице. Мов ті мухи в спеку, снувалися фактори, купці, баришівники, згінники. Незвичному селянинові аж в голові мутилося від того торгу. Тут на нього кричали, говкали, прозивали, били в долоню, аж терпла, і він не стямився, як віддав свою худібку за половину грошей.

На торговиці з рогатою худобою тяжко було пропхатися. Статечні воли, приведені просто з високих, солодкопашних полонин, здавалось, принесли з собою поміж своїми рогами трохи палкого верховинного сонця, трохи буйного вітру у рожевих ніздрях, трохи блакитного неба у великих, ласкавих очах. Вони спокійно

дивилися на гурми баришівників, що нервово, подразнено, з криком, оглядали їх, обмацували, міряли. На горбі, як полководець, що керує битвою, походжав товстий купець, у чоботях, у білому картузі, з паличкою в руці. До нього щохвилини підбігали його агенти-баришівники, завзято сперечалися і знову бігли в гущу рогатих флегматичних голів.

Оленина корова, поруч ситих полонинських волів, виглядала як сирота поміж багачами. Боки позападались, клуби повилазили, худий хребет вигнувся під тягарем великого черева. Купці обминали Оленину корову здалека, мовби не помічали її. Аж по довгому часі, коли Олена вже втратила була надію продати її, почали приступати до корови, пхали їй пальці поміж ребра, мацали під черевом, били кулаками по гострих клубах.

— Кілько?

— Дві сотки!

— Півтора!

— Дві!

Купці байдуже відходили, щоб зараз же знову повернутися. Несподівано стиналися з Оленою словами, як мечами.

— Бери, кажу, півтора!

— Дай дві!

— Бери півтора, поки даю!

Мовчанка.

— А сто шістдесят?

— Вісімдесят!

— Дай руку! Шістдесят п'ять!

— Ні, ні! . .

І знову купці відходили. За хвилину вся ця церемонія повторювалася з іншими баришівниками, або продовжувалася з тими самими.

У житті селянина продаж корови — це подія. Які тільки пляни з цим продажем не зв'язані! Які надії!

Місяці і роки обчислював: хай тільки продам корову! Кожний золотий, виторгований у барिशівника, для нього, як дарований рік життя, кожний спущений з ціни гріш — як втрачена крапля крові.

Тож Олена стояла біля корови задихана, червона і боронила її, як частину самої себе. Долоні били на щастя, як праники. У купцевих руках спокусливо шелестіли банкноти. . . Врешті, коло полудня — сто сімдесят п'ять, і прибили ціну. Дві руки, тримаючись за пальці, злетіли вгору, як птахи.

Олена тремтячими руками зав'язала банкноти в малу хустину і, боязко оглядаючись, сховала за пазуху.

Не так та чарка випитого потім з кумом могоричу веселила Олену, як свідомість, що добре сьогодні ярмаркувала. На плечах несла в мішку порося за п'ятку, купила ременю на чоботи для Гануськи, для Петруся готові штани, а для Марійки сторгувала гарну червону хустину. Весь крам несла в кошеліку на руці. Випита горілка шуміла в голові легкою, безжурною музикою. Хотілося їй зачепити першу зустрічну людину і розповісти їй про свій сьогоднішній день, кращий від усіх інших, про своїх дітей, яким несе з ярмарку гостинці, про те, на що придадуться їй гроші за корову. Але люди байдуже минали Олену, зайняті своїми справами. Лише порося в мішку на її плечах довірливо похрунькувало до неї, а вона йому відповідала, обіцяючи дома догляд і добрий корм.

Ходила поміж прилавки з ласощами і дитячими іграшками та вибирала, яку б ще іграшку купити для малої Марійки: чи яскраво розмальований яворівський візочок, чи дерев'яну собачку на коліщатах, чи качку, що лопотить крилами, чи, може, малесенькі, майстерно виточені дерев'яні горщики та мисочки. Її увагу звернув на себе продавець, що ходив поміж люди і продавав товар, якого Олена ще ніколи не бачила. Це були яскраві різнокольорові гумові пузири: вони рвучко злі-

тали над продавцем і, якби не були прив'язані мотузками, то мабуть так-таки й полетіли б у небесні простори.

— Бальони, бальони, для сина і для доні! — вигукував продавець. — Купіть матусю, купіть! — звернувся до Олени, яка стала проти нього і з подивом придивлялася до кумедних пузирів.

Він відділив від решти два великі пузири, червоний і синій, і простягнув їх Олені. Пузири весело застрибали на своїх довгих мотузках, аж Олена засміялася. «Це буде добра іграшка для Марійки», — подумала.

— А по скільки? — спитала і оглянулася, чи люди з неї не сміються.

Потім поклавши кошелік на землю, взяла обидва, попробувала, чи добре підлітають угору, вийняла хустину з грішми з-за пазухи і заплатила.

— Глядіть, щоб не втекли, — нагадав їй продавець. — Вони як птахи!

Олена махнула рукою, а щоб справді не вирвались їй з руки, перев'язала ними хустину з грішми і, доволена з цього свого помислу, засунула хустину глибоко за пазуху.

Закосичена двома кольоровими «бальонами», Олена пішла далі через базар. Пузири колихалися над нею, як дві яскраві квітки, що на мотузках, мов на тонесеньких бадиллинах, виростали з-за її пазухи.

— Гей, дивіться, люди: баба на бальонах на Лису Гору їде! — крикнув за Оленою якийсь парубок.

Прискорила кроку, бо люди навкруги сміялися з парубкового жарту.

— Матусю, як будете летіти, то тримайтеся вітру! — додав хтось інший.

Тоді стала і люто визвірилася на нього:

— Пильнуй свого носа, ти шмаркачу!

Ще більший регіт покрив її слова. Ярмаркова юрба була задоволена, що знайшла собі видовище. Тоді

Олена сердито підкинула плечима, щоб краще примістити мішок з поросям на спині, і раптом сталося неждане. Коли Олена ворухнула плечима, пазуха розхилилася, хустина, мов жива, випорснула з неї і, прив'язана до пузирів, почала поволі зніматися вгору. З несподіванки жінка аж остовпіла, вирячила очі на хустину, що мов зачарована пливла в повітрі, відкрила рот і заніміла. Люди навкруги теж заніміли в чеканні. Раптом подув вітру підхопив пузирі, вони швидко піднялися вгору, і поки Олена опам'яталась, поки поставила кошіль на землю, хустина з грішми була вже надто високо, щоб її досягти рукою. Забувши про кошіль, що лишився серед дороги, Олена, з поросям на плечах, почала бігти і підскакувати за хустиною, репетуючи в розпачі на весь голос:

— Мої гроші!.. Ловіть мої гроші!..

Дехто з юрби зареготався. Але скоро загальна веселість поступилася співчуттю і турботі.

— Палицю! Палицю візьміть! Палицею дістанете! — кричав хтось.

Діставали палицею, та вже також було запізно.

— Граблі, граблі давайте! Жердку з якоїсь стріхи! — кричали дедалі гучніше.

А пузирі з хустиною тимчасом підіймалися вгору, і кожний новий спосіб досягнути їх завжди приходив запізно. Олена бігала поміж людьми і, тримаючи однією рукою мішок з поросям на плечах, другу підіймала вгору і голосила, мов дзвонами була на сполох.

— Гей, жінка продала корову, і всі гроші були в хустині! Рятуйте якимось, люди! — гомоніла юрба, безпорадно приглядаючись, як кольорові пузирі спокійно підлітали щораз вище, а легкий вітер відганяв їх убик понад будинки містечка.

В цю хвилину на місце події підійшла людина, яка надала цілій справі урядового характеру і повинна була, на думку Олени, допомогти їй у нещасті. З дру-

гого кінця базару бундючно, з почуттям своєї влади і сили, ішов у її бік польський поліцай, пан і володар цієї, дошками від світу забитої гірської околиці.

— Бог надніс вас, пане постерунковий, — кинулася йому назустріч Олена. — Гроші... всі мої гроші, що взяла за корову... полетіли...

Що тут сталося? — перебив її поліцай. — Чого верещиш? Які гроші? Хтось украв?

— Ні, паночку, не вкрав... а полетіли, — лебеділа Олена і, віднявши руку від заплаканих очей, показала вгору.

— Нарешті поліцай зрозумів, у чому річ і, знявши з плеча рушницю, з повагою приклав до плеча та навів цівку на пузирі. Він довго прицілявся, а юрба людей напружено слідувала за його рухами та за обома дивними злодіями, що вкрали хустину з грішми і тепер утікали в піднебесні простори. Вибухнув постріл, аж задзвеніло в ухах.

— О-о-ох! — Полегшено зітхнули в юрбі.

Та потім, то тут, то там почувся сміх: повітряні втікачі навіть не здригнулися, а спокійно мандрували далі.

— Поцілів Богові в вікна! — кинув хтось з гурту.

Поява і неfortunна інтервенція польського поліцай вистачила, щоб непомітно перемінити напівкомічну ярмаркову пригоду у маніфестацію взаємної ненависти між представником чужої влади і місцевим населенням.

Поліцай суворим оком поглянув у той бік, звідки почувся голос, і гукнув завчену фразу:

— Мовчати! Не перешкоджати в урядуванні!

Бах! Пролунав другий постріл, але так само без успіху. Цим разом зовсім уже наявний сміх покотився серед ярмаркової юрби.

Обличчя поліцай налилося кров'ю. Він блимнув очима і стиснув зуби.

— Оступися, пся крив, бабо! — ревноу на Олену, що почала знову просити в нього порятунку. — Іди сюди! — крикнув на парубка, що стояв найближче нього в юрбі, і рвонув його за рукав до себе.

Поставив парубкові лівий лікоть на плече і міцно підпер рушницю на долоні. Довго націлявся. Вже здавалося, що ось-ось вибухне постріл, як несподівано серед напруженої мовчанки, хтось з юрби гукнув спокійним голосом:

— То не так легко, як палицею по плечах!

Рука поліцая здригнулася. Бахнув ще втретє невлучний постріл, але пролунав, як щось уже зовсім не потрібне й недоречне. Ніякова мовчанка впала між людей, як камінь. Поліцай одним рухом закинув рушницю на плече і поривчасто вхопився за гумову палицю, що висіла при його боці. Очі швидко забігали від одного обличчя до другого, шукаючи винного.

— Хто то крикнув? Голота! Кабани! Я вас навчу!

Наблизився до парубка, в очах якого найвиразніше миготіли іскорки глуму, і схопив його за груди.

— То ти крикнув?! Кажи!

— Ви, пане постерунковий, мене не шарпайте! — спокійно процідив крізь зуби парубок. — Як не вмісте стріляти, то я тому не винен!

Рука поліцая злетіла в повітря, і гумова палиця тупим ударом упала на парубкове плече і спину, раз, другий і третій. Парубок зігнувся і м'яко осунувся на коліна.

Юрба заворушилася. Зчинився галас.

— Не бий! Защо б'єш?! — кричали передні.

Ті, що стояли подалі, натиснули, і люди довкола поліцая та Олени, стали тісніше. Олена нічого не розуміла: її нещасливий випадок раптом перестав існувати для цих людей. Її гроші преспокійно пливли в повітрі чимраз вище і далше, а поліцай і ці люди мовби зов-

сім цього не бачили. Вона схопила поліцаю за руку, яка підносилася до нового удару, і залементувала:

— Пане, весь мій масток, мої гроші!... Що я тепер, бідна, робитиму!

Удар, призначений для когось іншого, упав на її спину, але влучив у поросю в мішку, і воно несамовито заверещало та заметушилося на Олениній спині.

— Не бий! Не бий! — знову заревіла юрба.

З-поза спин тих, що стояли найближче, витягнулися кулаки.

— Хлопці, дайте йому! Защо б'є людей?

Юрба в одну мить, мов кліщами, стисла поліцаю.

— Бий поліцаю! — лунали крики тих, що стояли оподалік. У повітрі зависла гроза неминучости: мала пролитися кров.

Поліцай, пручаючись, намагався вихопити револьвер.

— Розійдіться! Пустіть! — чувся його хрипливий голос, але нагло чийсь кулак зрівнявся з його обличчям і з силою вимірив удар. Поліцай відхилився і заслонив голову руками. Тоді з юрби витягнувся ліс важких мужицьких п'ястуків і добру хвилину один по одному падали їх удари на поліцаю. Посеред густої юрби створився крутіж людських тіл, з якого, немов з кратеру вулькану, видобувалися голосні крики і важке сопіння.

Юрба збігалася щораз більша. Перевертала прилавки, топтала порозкиданий по землі товар. Над базаром підійнявся крик, гвалт, лемент.

— Поліцаю б'ють!

Крамарі і сидухи, прилавки яких стояли ще цілі, швидко збирали свій товар і втікали з базару. Сільські жінки, що порозкладали були на хустинах городину, овочі, яйця і інші продукти свого господарства, похапцем зав'язували свої вузлики, закидали на плечі і прилучалися до натовпу. Ніхто не знав добре, що сталося. Чу-

ли тільки, що б'ють поліцая. Гуща людських тіл кипіла і бризкала схвильованими криками.

Раптом збоку, з-за вугла ярмаркової ятки, вибігли, задихані, два інші поліцаї. Хтось дав знати на стацію, і вони прибігли на поміч. Перша побачила їх Олена і, з мішком на плечах та витягнутою рукою, почала протискатися до них.

— Розійтись! — розтяв повітря вереск урядовою мовою.

Вслід за командою упало чотири постріли.

За хвилину на базарі стирчали лише самотні скелети будок, як кораблі з поламаними під час бурі щоглами і подертими вітрилами. На дорозі лежало кілька простягнутих тіл, валялися загублені мішки, кошики та вузлики. Парубок тримався руками за живіт, а чолом припав до землі, мов би бив комусь доземний поклін. Якась жінка кричала переляканим голосом, і крик її лунав у моторошній тиші, як свист льокомотиви. Коло трупа старого селянина валявся кошик, з якого викотився в дорожній пил окраєць хліба і головка часнику. Оподалік приплюскло до землі тіло поліцая, важке, не порушне, як мішок олива.

Збоку лежала Олена. З кропив'яного мішка, який ще тримала однією рукою, викопирсувалося, довірливо хрунькаючи, мале порося. Розглянулося і, не помітивши нічого небезпечного, підтюпцем побігло поміж будки. Здавалося, що Оленина рука останнім своїм рухом витягнулася вперед, щоб його затримати.

Високо-високо в повітрі, під блідим, стривоженим небом летіли понад містечком на городи і поля дві малесенькі плями Олениних пузирів і прив'язана до них невидна біла хустина з грішми. За містечком вони почали поволі опускатися і, як втомлені довгим летом птахи, осіли на землю поміж вузькими селянськими нивками.

1918	100
1919	100
1920	100
1921	100
1922	100
1923	100
1924	100
1925	100
1926	100
1927	100
1928	100
1929	100
1930	100
1931	100
1932	100
1933	100
1934	100
1935	100
1936	100
1937	100
1938	100
1939	100
1940	100
1941	100
1942	100
1943	100
1944	100
1945	100
1946	100
1947	100
1948	100
1949	100
1950	100
1951	100
1952	100
1953	100
1954	100
1955	100
1956	100
1957	100
1958	100
1959	100
1960	100
1961	100
1962	100
1963	100
1964	100
1965	100
1966	100
1967	100
1968	100
1969	100
1970	100
1971	100
1972	100
1973	100
1974	100
1975	100
1976	100
1977	100
1978	100
1979	100
1980	100
1981	100
1982	100
1983	100
1984	100
1985	100
1986	100
1987	100
1988	100
1989	100
1990	100
1991	100
1992	100
1993	100
1994	100
1995	100
1996	100
1997	100
1998	100
1999	100
2000	100
2001	100
2002	100
2003	100
2004	100
2005	100
2006	100
2007	100
2008	100
2009	100
2010	100
2011	100
2012	100
2013	100
2014	100
2015	100
2016	100
2017	100
2018	100
2019	100
2020	100
2021	100
2022	100
2023	100
2024	100
2025	100
2026	100
2027	100
2028	100
2029	100
2030	100
2031	100
2032	100
2033	100
2034	100
2035	100
2036	100
2037	100
2038	100
2039	100
2040	100
2041	100
2042	100
2043	100
2044	100
2045	100
2046	100
2047	100
2048	100
2049	100
2050	100
2051	100
2052	100
2053	100
2054	100
2055	100
2056	100
2057	100
2058	100
2059	100
2060	100
2061	100
2062	100
2063	100
2064	100
2065	100
2066	100
2067	100
2068	100
2069	100
2070	100
2071	100
2072	100
2073	100
2074	100
2075	100
2076	100
2077	100
2078	100
2079	100
2080	100
2081	100
2082	100
2083	100
2084	100
2085	100
2086	100
2087	100
2088	100
2089	100
2090	100
2091	100
2092	100
2093	100
2094	100
2095	100
2096	100
2097	100
2098	100
2099	100
2100	100

1918-1919
 1920-1921
 1922-1923
 1924-1925
 1926-1927
 1928-1929
 1930-1931
 1932-1933
 1934-1935
 1936-1937
 1938-1939
 1940-1941
 1942-1943
 1944-1945
 1946-1947
 1948-1949
 1950-1951
 1952-1953
 1954-1955
 1956-1957
 1958-1959
 1960-1961
 1962-1963
 1964-1965
 1966-1967
 1968-1969
 1970-1971
 1972-1973
 1974-1975
 1976-1977
 1978-1979
 1980-1981
 1982-1983
 1984-1985
 1986-1987
 1988-1989
 1990-1991
 1992-1993
 1994-1995
 1996-1997
 1998-1999
 2000-2001
 2002-2003
 2004-2005
 2006-2007
 2008-2009
 2010-2011
 2012-2013
 2014-2015
 2016-2017
 2018-2019
 2020-2021
 2022-2023
 2024-2025
 2026-2027
 2028-2029
 2030-2031
 2032-2033
 2034-2035
 2036-2037
 2038-2039
 2040-2041
 2042-2043
 2044-2045
 2046-2047
 2048-2049
 2050-2051
 2052-2053
 2054-2055
 2056-2057
 2058-2059
 2060-2061
 2062-2063
 2064-2065
 2066-2067
 2068-2069
 2070-2071
 2072-2073
 2074-2075
 2076-2077
 2078-2079
 2080-2081
 2082-2083
 2084-2085
 2086-2087
 2088-2089
 2090-2091
 2092-2093
 2094-2095
 2096-2097
 2098-2099
 2100-2101

МАТИ І СИН

Після того, як хтось уночі здер з будинку громадської управи польський державний герб, а іншої ночі, під неділю, знову наліпив на школі і на церковній брамі протидержавні відозви, стало ясно, що до села прийде пацифікація. Селом, мов дрижаки, пробігали чутки. «Вже в тому селі були, вже в тому селі були». Молодь була готова на перший знак утікати в ліс. Увечорі в читальні, замість співанок та репетицій, ішли безконечні, ведені пошепки наради. Місцеві польські осадники, проходячи попри читальню, кидали з-під лоба люті погляди і нетерпляче ждали, потайки затираючи руки.

Був холодний, дощевий листопадовий ранок. Життя ішло своїм звичайним пливлом. На майдані серед села скрипіло колесо громадської криниці, хлюпотіла вода, спадаючи в чорну глибіню. Поспішали до читальні юнаки на курси молочарських техніків. Краєм дороги, де було менше болото, шлалала, високо підіймаючи довгу спідницю, жінка вчителя, пані Блажкова.

Івась, продавець у кооперативній крамниці, худорлявий русявий парубок, з блідим обличчям і чорними блискучими очима, наче ждав на Блажкову. Нахилився через прилавок і сказав шепотом:

— До міста вчора прийшов ескадрон кінноти.

Його неспокійні очі з запитом гляділи на Блажкову.

Блажкова нахмарила не старе ще, але пооране зморшками чоло:

— Хочете втікати, Івасю?

— Ні, не втікати! Але...

Блажкова зрозуміла його натяк.

— Це була б найбільша помилка — робити тепер щонебудь! Найважливіше — витривати. Показати, що ми їх не боїмося! До побачення!

Івась знову нахилився над книжкою, в яку списував з фактур привезений вчора з міста товар.

У крамницю ввійшла мати Івася, стара Текля.

— Дай за яйце солі, живо! — сказала з порога.

Скільки разів мати входила в крамницю, завжди Івась бачив її якимись іншими очима, як вдома. Вдома її образ рідко коли доходив до його свідомости, як рідко доходить до нашої свідомости тикання годинника в кімнаті, в яку вступаємо лише нате, щоб з'їсти щонебудь і переспати ніч. Але коли входила у крамницю, її постать зарисовувалася в зіницях його очей гостро і до дрібниць виразно, так як постать кожної людини, що ставала там на порозі. Худе старе обличчя, поморщене турботами, нерозгадане у своїй твердій, немов кам'яній, масці. Похилена, занедбана постать у зношеній одежі, брудна пазуха, полинялі кольорові петлиці старого, рудого сердака.

— Давай солі, живо! — повторила Текля і поклала на прилавок яйце. — Йду до двора. Кликали. В печі буде борщ на полуденок і бараболя.

— Ще нема в селі тих? — спитав Івась і зморщив чоло, сам недобрий на себе, що починає цю розмову. Йому нагадалася вчорашня суперечка з матір'ю, коли він увечорі приніс з села вістку про відділ кінноти, що прибув до сусіднього містечка. Мати, як звичайно, коли йшлося чи про двір, чи про владу, стала проти сина та інших «бунтівників», таких як він. І сьогодні, відповідаючи на запит сина, почала виявляти своє незадоволення.

— Нема, але ще прийдуть! Не бійся! Я все казала — пан був паном і буде, хоч би його і сто таких лапсердаків, як ти, хотіло з пана скинути. А при панові

завжди можна прожити. Панською ласкою я вас усіх семеро, і тебе наймолодшого, вигодувала та в люди вивела, знаєш? Чия влада, того й правда, та й тільки, і ніщо на те не вдієш!

Оглянулася, чи хто не чує:

— Ти уважай! Ціле село знає, що в тебе в кооперативі сходяться ті, що їм Україна пахне. Постерунок вас усіх знає. Буде тобі, як приженуться в село ті на конях! А я жалувати вас не буду. Біг-ме, не буду!

— Я вас не прошу, щоб ви мене жалували! — відгризався роздратовано Івась. — А може це ви пішли і виказали?... — додав ще і з-під лоба глянув на матір. — Таку маму мати, то...

— Чи я тобі кажу, щоб ти мене мамою кликав? Я тобі не кажу!

Здається ще щось сиділо в старій Теклі на язичці, але вона стрималася. Зібрала хустину з сіллю у вузлик і вийшла.

Івась похилив голову. Знову заворушився у його серці жаль до матері. Була тверда і ніколи його не пожаліла. Ніколи не чув з її уст ласкавого слова. Зашкарубла у своїм серці, затвердла, як її руки, набиті мозолями. Для семеро їх серця у неї не вистачило. Не стало в ньому тепла. Обросло колючками, як будяк на вигоні. Казала правду: не просила, щоб називав її мамою.

**
*

Івась стояв, забившись у куток крамниці. Кров з розбитої ударом кулака ніздрі непомітно скапувала йому на білий крамарський халат і на вишивану пазуху сорочки, переплітаючись з дрібним вишиттям у нові червоні узорі. Кожний потоптаний звій стяжок, кожний висипаний на підлогу мішок борошна, цукру, соли, на які виливали гас, мазь до воза, кожний подертий сувій полотна, кожний важко загорьований шматок гро-

мадського добра бив по душі болючіше від ударів кулака. Це була праця трьох років його молодого життя, вислід його юного запалу, це було те видиме, що гуртувало довкола нього людей села. Це була «його» кооператива.

Капраль витяг з кишені картку паперу, на якій були списані прізвища.

— Як називаєшся?

— Іван Колодій, — відповів тихо Івась.

— Взяти його!

Вояки взяли Івася поміж себе і, штовхаючи, повели під громадську управу, де вже стояло кільканадцять арештованих селян, між ними також Блажкова. Прикладом рушниці штовхнули його до гурту. Між близькими собі людьми Івась знову почув себе міцним і певним.

Дорогою з двора надбігла Текля. Спинилася перед крамницею, заглянула у відчинені навстіж двері і побігла під громадську управу. Її син стояв поміж арештованими з виразом обличчя твердим і рішучим, з низько стягненими над очима бровами. Побачила застиглу на губах і розмазану кров та закривавлену сорочку і крикнула задихана:

— А то тебе спорядили, Іване! Чи я не казала!

Син підніс голову і випростався.

Мати розглянулася довкола, якби шукала порятунку. Жінки стояли гуртами, безрадно ламаючи руки. Ніхто не звертав уваги на стару Теклю.

— Носи їм позакривавлювали, як підсвинкам! — пробурмотіла до себе і винувато замовкла. Стояла, не рухаючись з місця, худа, гудзувата, як смерека, що виросла на скелі. Руки не вміли знайти собі місця. То розкладала їх, то притискала до грудей. Не могла дати собі ради з тими думками, що налетіли на неї, як горобці на сову в білий день. Крутила головою і боронилася від них, як могла:

«... Відколи світ світом, то пани були і будуть!»

«... Від малої дитини панський хліб їм... діти на панському хлібі вигодувала!»

«... Пес свого пана в руку не вкусить, а чоловік має кусати?»

«... Вони за тою Україною стоять, але ні моїй дитині, ні мені їсти не дадуть...»

«... Не виказала, а правду сказала, як запитали! На свого сина не подала! На свою кров каменем не кидала!»

Гнулася і корчилася то в один бік, то в другий, аж щось у ній всередині скрипіло.

Залунала команда, арештованих оточили польські кіннотники і повели вулицею за село. Пішли збиною купою один при одним. Подорозі оглядалися довкола себе, якби останній раз мали бачити ці пусті обійстя, хати з переляканими очима вікон, з блідими обличчями стін. Десь з другого кінця села чути було протяжний жіночий лемент. У вуличках в'їдали собаки, як скажені. Хата арештованого Гордійчука кричала навстіж розчиненими дверима і повибиваними вікнами, світила голими ребрами бантин на покрівлі, на якій порозбивано черепицю. Пір'я з подушок, розвіяне вітром по безлистих деревах та солом'яних стріхах господарських будинків, втопане в болото перед хатою, виглядало, як перший сніг.

Вершники оточували гурт арештованих. Часом чобіт вершника торкався в'язня, і тоді його нога злісно штовхала арештованого в бік. За конвоєм бігли жінки й діти, хапали вояків за стремена, затримували коней за узди і кричали:

— Защо їх мучите? Куди їх ведете? Беріть і нас!

Жіночий лемент рвався на осінньому вітрі висо-

ким болісним зойком, падав на болотнистий шлях і гас під копитами коней.

Текля ішла далеко за всіма, сама одна. Чорна хустка зсувалася з її сивої голови, поли старого сердака розвівалися на вітрі.

За мостом звернули з дороги на сільське оболоння і затрималися. Вояки зробили каре і замкнули в чотирокутнику кінських тіл п'ятнадцять селян і одну жінку.

— Роздягатися догола!

Стояли, як врослі в землю.

— Роздягатися всі догола! — заскавучав ще раз високим фальцетом командир карального загону в офіцерському мундирі, але без відзнак. Підняв коня на дибки і наїхав на першого з краю арештованого.

З гурту вступила Блажкова.

— Пане офіцере! Чи вам не сором? Я, жінка, маю роздягатися тут перед вами?

— Роздягайся, кажу, бо звелю здерти з тебе твої лахи!

В голосі командира скавуліла скажена лють:

— Ми тобі випишено ззаду Україну, а спереду Петлюру!

Блажкова поривистим рухом дрижачих рук скинула плащ і зірвала з себе одягу аж до сорочки. Селяни скидали кожухи, здіймали сорочки. Збивалися у ще тісніший гурт. Тіла гнулися, як без костей. Тоді вояки кинулися на них і почали звалювати їх, одного за одним, на землю.

Грубі прuti підносилися і з розмахом падали, як ціпи на тоці. Перші удари, мов ножами, розкраяли тіло Івася. Заслонився руками, і тоді по руках поповзли вогнисті гадюки київ. Якесь важке тіло звалилося на його голову і придавило до землі, аж зуби в'їлися в землю. Другий привалив йому ноги. Удари прутів,

один по одному краляли йому спину, пронизували бодем стегна, присисалися до тіла. Хтось біля нього закричав тонким голосом. У його свідомості мигнула думка, що це Блажкова. Голос був подібний до свисту сопілки. Не видержав і почув свій власний крик, захриплий, чужий, що вирвався з-поміж притиснених до землі зубів.

**

Івась лежав без пам'яті на постелі. Повінь темряви котила над ним свої важкі хвилі, а він, у тій темряві, ніби хапався за чийсь руки, що тягнули його до світла, але раз-у-раз зривався з самих кінчиків пальців і потопав у ній знову на цілу вічність. На його посічених фіолетними пругами плечах виступала кров, як пара на холодній шибі. Текля сиділа в ногах, на лаві, і мокрим рушником збирала червону росу крові. Здавалося, що вкладала в цей рух усі, ніколи не виявлені своєму синові почування, всі, ніколи невимовлені ласкаві слова, всі пестощі своїх грубих запрацьованих рук.

Івась порушився і застогнав. Не відривала очей від його жовтого, як віск, обличчя, що по-дитячому безпомічно лежало боком на подушці. На гладкому, не загорілому у крамничному холоді чолі і на стінці тонкого носа виступили цяточки поту. Іван відкрив очі.

— Мамо . . .

— Що, сину?

На запечених устах хлопця щось промайнуло, як промінь усміху.

— Нема вже їх?

— Вже забралися, сину.

На миснику будильник клацав старим втомленим ходом.

— Котра година?

— П'ята. Скоро вечір.

За хвилину знову тихий, болісний голос:

— Мамо, це ви? . . .

З трудом проковтнув слину і заплющив очі.

— Я . . . не виказала, я . . . лише . . .

А потім, якби просилася в сина:

— Що я, сину, знаю . . . Стара . . . Від дитинства у цій роботі, як кінь у кираті з зав'язаними очима. То аж нині мені — тоді, як вас били, — якби хто в голові сірником черкнув . . .

Зняла рушником краплю крові, що котилася вздовж широкої чорної просіки. Івась мовчав, мовби спав. Раптово розплющив очі і хотів повернутися. Засичав з болю.

— Мамо!

— Що, сину?

— Послухайте мене? Зробіте те, що я вас прошу?

— Синочку, чи я не рада б тобі неба прихилити?

— Це не для мене, мамо . . .

— Коли ти кажеш, то мені однаково, для кого . . . Я, сину, перед тобою нині, — як Юда . . .

— Це для України, мамо. Це для тих, що, як ви, в чужому кираті ходять з зав'язаними очима. Зробіте, що вам скажу?

— Кажи, сину . . .

Іван хвилину мовчав. Лихоманка наливала кров'ю його обличчя. Почав тремтіти дрібними дрижаками. Останками свідомости зібрав думки і шепотом дав матері доручення.

**
*

Село спало тієї ночі, як на побоевищі. В хатах стогнали побиті, лікар з містечка перев'язував обкипілі кров'ю рани. Блажкову, Івася і кількох селян відвезли тієї ночі до лікарні. Але вранці на будинку громадської управи, на сільській крамниці, на кооперативі і на школі знову появилися розліплені чісують рукою протипольські летючки.

БУДЬ ЩАСЛИВИЙ, СИНУ!

I

Дитяча кімната в палаті графа Браніцького на галицькому Поділлі була пофарбована в блідоблакитний колір, а біла обстановка кімнати була витримана в стилі дитячої простоти. В темносиньому візочку, що мав вибагливу форму модерної автомашини, в білесеньких, мережаних перинках та на м'яких подущинках, лежав новонароджений хлопчик, пересемець прізвища та мастків графів Браніцьких. Це було крихітне, поморщене тількице кольору дозріваючої сливки, що своїми скорченими ручками і ніжками вперто затримувало ще ту поставу, яку мало в лоні матері. Воно було погане бридкістю оббілованого кролика і гарне, як тільки можуть бути гарними всі можливості людської істоти, що починає жити.

Немовля заплакало тонким, скрипливим голоском. До візочка підійшла його мамка, Марія. Її босі ноги дружно випиналися міцними стегнами з чорної гобортки і певно ступали по землі, підтримуючи струнку будову молодого тіла. У рямках густо вишитих рукавів недільної сорочки вона несла перед собою важкі груди молодой матері. Засмалене сонцем і вітром обличчя, зав'язане до половини чола чорною, в рожеві квіти хусткою, мало рум'яний відтінок, що нагадував дозрілу малину.

Марія заповила дитину, взяла її на руки і, сівши на дзиглику, вигорнула з пазухи повну рожеву грудь. Жадібний дотик дитячого ротика залоскотав її нерви, дзвінком озався у спині, перебіг по цілому тілі. Від-

чувала виразно, що це само життя переливається з неї в цю малу, чужу їй істоту, і болісно затиснула уста. Уже третій день плекала цю дитину власною груддю і за кожним разом огортало її почуття кривди за свого власного сина, якому ця чужа дитина відбирає матір. Змушувала себе, щоб не вирвати цицьку з уст хлопчика, і нетерпляче шарпала думками ті ланки подій, що зв'язали її життя з цією дитиною.

II

Маріїн шлюб з Юрком випав був на той самий день, що й шлюб молодого графа. Ця випадкова одночасність весіль була тоді приємна для неї. Їй здавалося, що вже часовий зв'язок підносить її шлюб понад усі шлюби в селі. Пригадала собі, як ходила до свого роду просити на весілля і, падаючи в ноги старині та цілуючи парубків у тверді щетинясті лиця, жартом, з відтінком гордості, додавала:

— Молодий граф бере шлюб того самого дня, що і я!

— Дивися, щоб і хрестини були одного дня! — сміялися парубки.

А вона відгризалася:

— Ми з Юрком їм перегнати не дамося! Не бійтеся!

— То так, — сказав старий дядько Василь, — кожному Панбіг дав серце однакове, лише долю дав не однаку . . .

Але Марія не боялася долі. Її Юрко був лише зарібником, робив у близькому каменоломі, а вона принесла йому в посагу лише півшнурок поля, але руки мали обоє до всього придатні і до роботи охочі. І серця, як разовий хліб, черстві, але здорові.

Як гучно торохтіли сільською дорогою вози з Маріїним весіллям, коли Юрко віз її з посагом у свою

хату на краю села! Добрі селянські коні, цілі в уплітках та стрічках, крутили головами в твердих ремінних кантарках, били копитами об камінь і ронили в куряву дороги шмати білої піни з загнuzданих ротів. Голосно, з серцем, ладкали свахи, наче плескали праниками шмаття на потоці, пищали дівчата, вівкали під охотою парубки.

Ззаду, в такому самому розгуканому чвалі, наздогнало й переганяло їх графське весілля. Молодий граф з весільною свитою та гістьми віз до свого палацу молоду графиню. Свашки обірвали пісню, дівчата й парубки притихли і цікаво дивилися на панську весільну валку.

— Хоч пани, а кохаються, як люди. До того не наймають! — сказав хтось, і регіт покотився за возами.

Похитуючи на вибоях боками карет та повозів, промчав панський поїзд попри драбинясті селянські вози. Граф з молодою дружиною сиділи у першому повозі. Немов шукаючи одна одну, Маріїні очі зустрілися з очима пані Христини. На мить торкнули одна одну цікавими поглядами, в яких блищала однакова гордість і певність свого щастя.

Молода графиня кивнула Марії головою і всмінулася.

Марія поправила зав'язану по-молодичому шалінову хустку на голові, перепустила очима всі повози і шепнула до свого Юрка:

— Чи пан, чи хлоп, але то, що від Бога, то однакове! Правда, Юрку?

Коні йшли вже нога за ногою, і вже тяжко було зірвати їх до дальшого, такого самого шаленого бігу. Наймолодша сваха втерла долонею рот і наново затягнула ладкальну пісню:

Отвирай, мамо, ворота,

Йде до тебе сирота . . .

Маріїні руки, як частина посагу, що вона його везла в хату свого чоловіка, лежали на її подолку, важкі і спокійні.

III

Щасливі дні дозрівали, як яблука в саду. Марія зривала їх, клала в подолки минулого і простягала руки по нові.

Аж одного дня, несподівано, прийшов кінець її щастю. Юрко, як звичайно, пішов на каменярню, а Марія ломила кукурудзу на своєму півшнурку. Увечері, повертаючись з поля, Марія застала перед воротами графа і графиню, як розмовляли з її Юрком. Графиня впізнала Марію і зраділа.

— Це та, що брала шлюб того дня, що й ми, — шепнула графові і обкинула Маріїну постать швидким, допитливим поглядом.

Марія почула знову приплив симпатії до цієї молоді тендітної жінки, далекої їй і чужої, а все ж близької однією жіночою долею.

— Хочемо, щоб ваш чоловік розсадив завтра Перст, знаєте — ту скелю, що нависає над дорогою коло двора. Може колись звалитися і наробити нещастя.

Юрко дивувався, нащо розсаджувати скелю, яка нікому не заважає. Вона ще сто років буде стояти і не обсунеться.

— Нічого, молодий газдо, ви таки розсадить її, — наполягав граф, посміхаючися. — Пані боїться переходити дорогою попід цю скелю та ще й мене не хоче туди пускати. Возьміть людей, я заплачу.

Юрко знизав плечима, вагаючись. Але Марія відразу зрозуміла цей страх молоді графині, що мала стати матір'ю. Цей непереможний неспокій, що опановує душу вагітної жінки, шукаючи собі будь-якої при-

чини. Цей страх находив не раз і на неї. Марія легко торкнула рукою свого чоловіка і сказала:

— Підеш, Юрку, підеш! Зроби це для молододі пані!

На другий день досвітком, Марія ще спала, як Юрко пішов розбивати Перст. А коло полудня його принесли додому на ношах. Відламки скелі розчавили йому обидві ноги, роздавили груди, порізали обличчя.

Були свідки, що Юрко сам, необоречно, підпхався під скелю перед самим вибухом динаміту, хоч його остерігали. Суд не признав йому ніякої ренти від графа. Тих марних кількясот золотих, що їх з ласки дістала, не вистачили навіть на лікарню і на адвоката. Попід той самий Перст пішла до графа на роботу. Тільки наніч приходила додому. Зустрічали її Юркові очі, що гляділи на неї з жовтого, поораного згоїнами обличчя, як очі побитої собаки. Мовчки пригортала до себе цей понівечений спомин свого чоловіка. Перед очима ставала їй графиня.

«Бог тебе скарає! Бог тебе скарає за мою кривду, за мого чоловіка!» — проклинала в душі.

Сама не розуміла ясно, якої власне кривди зазнала від графині. Але раз прирівнявши себе з нею у своїм щасті, вона підсвідомо прирівнювала себе і тепер до неї та тим болючіше переносила свою недолю.

Юрко хирів, хирів і помер, а через тиждень народився в неї син. У графині теж народився син, а графиня після тяжких злогів, казали, також була при смерті.

— Є Бог на небі! — здригнулося щось у найтайнішій глибині Маріїного серця.

Потім вона скоро перехрестилася:

— Боже, прости мені грішний . . .

IV

Негайно покликали Марію до двора — за добру плату плекати графового сина. Пішла за мамку, але вперта думка, що та, яка була посередньою причиною смерті її чоловіка, відіймає їй ще й сина, в'їдалася в її серце і не давала спокою. Залишала свого крихітного, ще навіть не охрещеного синочка, сповитого в грубу ряднину, у кімнаті графської куховарки і тільки вряди-годи до нього прибігала. Ті довгі години, коли вона плекала і няньчила графового сина, її власна дитина лежала без опіки на чужій постелі і безугаву квиліла.

Через вікно дитячої кімнати, в якій Марія давала грудь графовому синові, видніла по другому боці дороги гола, стрімка гора. Покреслена лініями лупакових прошарків, порисована змійками крутих стежок, підмальована зеленими мазками молодої трави нагадала Марії стару почорнілу ікону Голготи, перед якою кожної неділі гаряче молилася у темному притворі церкви. Гостра самотня скеля Перст, височіла в половині узбіччя над дорогою, наче чийсь кулак, пробитий кризь гору з нутра землі.

Почала легко колисати дитину на колінах, і під ритм колисання поплив її тихий спів:

Ой, спи, дитя, колишу тя,
А як заснеш, то лишу тя,
Сама піду на роботу,
Тай не прийду, аж в суботу . . .

Голос Маріїн заламався. Замовкла, подумавши, що ця колисанка добра тільки для її сина. Нагадала собі слова дядька Василя, що кожному дав Бог серце однакове, але долю дав не однаку. Думала про те, що і цим обом немовлятам, таким схожим ще тепер одне до одного, як дві краплі води, судилася неоднакова доля. Питала себе, з якої іншої глини зроблена ця пан-

ська дитина, що лежить на її колінах у м'яких пелюшках та перинках. Чому ціле життя буде їй бракувати хіба лиш пташиного молока, а її синіві заздалегідь суджена гірка хлопська доля?

Між обривками думок, наче між стружками, що спадають з-під струга, шукала правди і не могла її знайти. Аж нараз появилася, блиснула і засвітилася в її голові ця думка. Стрепенулася збентежена. Стривожена, почала утікати від неї. Але ця думка зависла над нею, як меч:

«Ніякими молитвами не вимолиш синіві такої долі, як одним гріхом! Зробиш свої руки по лікті, а не заробиш йому такого талану!»

Бунтувалася проти цієї думки цілим своїм материнським серцем і цілим своїм материнським серцем підкорялася їй: «За мою знівечену долю, нехай хоч воно поживе в добрі!»

Солодка мрія заколисала сумління. Годинник у сусідній кімнаті вдарив якусь годину. В саду вперто стукала дзьобом об дерево жовна. Піднесла руку до чола і стерла долонею піт. Потім поклала дитину у візок, а сама твердими кроками пішла в кімнату куховарки.

— Тамте заснуло, тепер нагодую своє, — сказала мимоходом куховарці, ввійшла до її кімнати і забрала з постелі свого сина. Скоро занесла його в панську дитячу кімнату, поклала обох хлопчиків одне біля одного на дитяче ліжечко і розповіла їх. «Навіть оба ще не хрещені!» — подумала. «Не записані ще на свою долю ні в Бога, ні в людей!»

Зраділа цій думці і тремтячими руками вдягнула свого сина в панську сорочечку з мережками довкола шиї.

V

Коли в кімнату ввійшов граф з лікарем, нахилена над дитиною постать Марії дихала спокоєм і теплом. Лікар сам розповив дитину і почав її оглядати. Граф підійшов до вікна і мовчки глядів на навислу над дорогою, грізну і зловорожу скелю Перст, тільки трохи надщерблену вибухом динаміту.

— Мені здається, що він уже навіть потовстів, — сказав лікар сам до себе.

Поставив Марії кілька питань і, заспокоєний, наказав їй:

— Не перегодовувати дитини, не перегрівати, це найважливіше! Годувати, як досі — що три години. А ваша дитина, як мається? Здорова?

— Слава Богу, ніщо йому не бракує, прошу пана, — твердо відповіла Марія.

— Треба годувати з пляшечки, як не вистачає, — сказав ще доктор.

— Так, прошу пана!

Лікар підійшов до графа.

— Дитина здорова, — сказав і тихше додав: Знайшли пан граф добру мамку! Це не легко в такій наглій потребі!

VI

Графиня лежала у спальні на ліжку, серед подушок і шовкових накривал, як воскова фігура. Шкіра натягнулася на випуклому чолі і на тонкому носі. Під очима і в кутиках уст, запечених від постійної лихоманки, лежали землісті тіні. В ногах ліжка, скулений і постарілий, стояв граф. Лікар при нічному столику писав рецепти.

Коли Марія внесла дитину, графиня хотіла витягнути до неї свої воскові безкровні руки, але не могла їх

піднести. Марія приблизила білий заповиток майже до обличчя недужої і поклала його біля неї. З-поміж дрібних мережив, мов з-під пелюстків снігу, фіялкою визирало кругле личко з заплющеними очима і скривленим до плачу ротиком. Графиня дихала короткими уривчастими віддихами. В її очах і на обличчі відмалювалося стільки материнської любови, стільки ніжності і безсилої втоми, що Марія схилила голову, щоб сховати сльози.

Графиня з трудом підняла голову з подушок і довгу хвилину вдивлялася в обличчя немовляти. Потім з трудом поцілувала його в чоло. З її сухих уст спливли ледве чутні слова:

— Будь щасливий, сину!...

Марія стрепенулася, якби хтось ударив її ножом у серце. Підхопила слова графині і повторила їх:

— Будь щасливий, сину!...

ДЕНЬ УРОДИН

Сьогодні день уродин студентки останнього курсу Львівської консерваторії Наталки Безушко. З того приводу вона прокинулася досить рано. Довго лежала на своєму м'якому пружиновому ліжку, вкрита блідофіолетною атласною ковдрою, яка щільно окутувала її молоде тіло і захоронювала від вранішнього холоду. Вона добре почуває себе у своїй окремій квартирі, що її ще з першого року її музичних студій винаймив для неї її батько у свого далекого родича, відповідального працівника міської управи. А крім цього, так багато, ох, так багато думок безконечним хороводом проходить крізь голову розманіжених дівчат, коли їм кінчається двадцять четвертий рік життя. З цими думками можна б пролежати цілу вічність, не чуючи гамору, що долітає крізь вікна з вулиць Львова, не чуючи стукання в двері старого знайомого листоноші, що ніколи не залишає її листів з поштою її господарів. Вона, аж за другим стуканням, вискакує з теплого ліжка і відмикає ключем замок дверей. Листоноша з батьківським усміхом відчиняє двері її кімнати, ловить ще поглядом її струнку постать у нічній піжамі, що ховається під атласною ковдрою, і кладе на стіл газету, лист і листівку. Він не знає про сьогоднішнє Наталчине свято і каже до неї буцімто грізним голосом, цим разом по-німецькому:

— Ауф, кіндер, ауф!

Потім прощається іронічним «цілую руці» — і зникає за дверима, щільно причиняючи їх за собою. Але Наталка залінива, щоб знову замикає їх на ключ.

Наталка догадується, від кого цей лист, що лежить там на столі. Це від батька. Високого, худого,

з високим чолом, прокурора обласного суду в Івано-Франківську. Суворого і невблаганного у своїй недовірливості, яка ціле життя довкруги нього перемінила в одну велику судову залю розправ. Вона знає, що в самому низу, під батьковим підписом, написано дрібними, кругленькими буквами: «Коли приїдеш додому? Коли твій випускний іспит? Чи ти вже настроїла піяно? Твоя мама». Наталці не хочеться читати листа від батька, бо його зміст вона знає наперед. Після уродинних побажань, вона знає, написано про те, щоб Наталка конечно пішла до одного, батькові знайомого, партійного вельможі в справі призначення її на працю в Івано-Франківську, а не деінде. А вона за всяку ціну хоче залишитися у Львові. А листівка? Від якогось знайомого. Із «щиросердечним привітом». Вона знає. Ця щирість і це серце бувають чомусь тільки на листівці і то тільки тоді, коли цей знайомий віддалений на сто миль від Львова, — думає скептично.

Наталка знову, немов у теплу купіль, поринула в думки. Двадцять чотири роки! Знайомі обличчя, одні за одними, переходять попри неї, визирають з ясного плеса думок, вихиляються, немов з вікон довгого потягу, що затримався на станції її життя. Перескакувала від одного вагона до другого, від одних облич до інших.

Двадцять чотири роки... Думки про дівочу самотність налягали на її голівку, що, вкрита русявими потоками волосся, непорушно притиснулася до білої подушки. Бачила своє дотеперішнє життя, як ряд вогників, сильніших і слабших, які ніколи не були настільки гарячими, щоб надовше зігріти її душу. Вони мимолетно обсмалювали її і знову кидали в холод. Бачила свої дотеперішні захоплення, як гострі скоки лихоманки в недужого, якого починає морозити саме тоді, коли в нього температура найвища. Ще у вищих клясах десятирічки в Івано-Франківську писала елегійні і патріотичні

вірші за вимогами соцреалізму, захоплювалася ідеями комсомолу в рямках своєї школи і навіть добилася в ньому відповідального посту. Потім нагло заманулося їй стати світової слави піаністкою. Цю свою останню мрію заміняла врешті за більше реальну перспективу: стати вчителькою гри на піано.

Щораз більше налягав на Наталку настрій смутку, свідомість чогось недоспіваного, недосказаного в щоденній казці її життя. Переглянула в думці тих кілька облич, що були їй близькі тепер, і скривила кутики уст. Чогось недоставало в її житті. Із студіями теж зазігнулася. Кінцевий іспит, про який у кожному листі так допитується мати, ще далеко. Треба б уже вийти заміж. Але за кого? З її теперішніх приятелів єдиний Байда вперто хоче викликати у неї враження закоханого. Але Байда, цей син службовця якогось провінціального райвиконкому, необтесаний і часом нестерпно нахабний кар'єрист, директор нового Львівського універмагу імпонує їй хіба своєю кремезною постаттю. Вона називає його жартома «беф гро сель», воловина із грубою сіллю. Любить сперечатися з ним та дратувати його, коли він, на свій спосіб, визнає її свою любов. Звикла вже до його грубого і нахабного способу розмови, але насправді, найбільшою його прикметою вважає те, що він завжди має гроші і не жаліє їх на гулянки з цілим товариством. Ні, вона ніколи не думала поважно про те, щоб вийти за Байду заміж!

Щоб прогнати невідрадні думки, Наталка досягає із стола місцеву газету «Вільна Україна», що її приніс поштар, і починає її переглядати. В очі впадає їй наголовок дрібним, непомітним друком на третій сторінці газети: «Буржуазно-націоналістичні недобитки перед судом у Луцьку». Такі повідомлення рідко коли появляються у місцевій пресі. Вона знає про закриті

суди, що досить часто відбуваються в Україні, в тому й у Львові. Часто, хоч і пошепки, говориться про це поміж студентами, раз згадав їй про це її батько у зв'язку з підвищенням у службі за його успішну працю. Соромно було їй тоді трохи за свого батька, про якого знає, що сам він після війни був арештований як буржуазний націоналіст, який буцімто співпрацював з німцями. Не хотіла думати про те, за які заслуги його пізніше звільнено та ще й призначено, як колишнього юриста, слідчим суддею а пізніше прокурором в його рідному місті Івано-Франківському. Може й тому не любила Івано-Франківського, де всі знали її як дочку прокурора Безушка.

Погляд Наталки швидко перебігає по рядках короткої новинки. Її очі прочитують нараз серед рядків два несподівані прізвища: прізвище головного обвинуваченого, учителя історії Луцького пединституту, Сергія Твердохліба, і прізвище головного прокурора окремого призначення, її батька, Василя Безушка. Прізвище батька не дуже дивує її — прокурорство це служба її батька. А служба — не дружба, як каже завжди її мати. Але Сергій Твердохліб! Чи це можливо, щоб там у Луцьку, на Волині, судили Сергія Твердохліба, її колишнього, на два роки за неї старшого шкільного товариша з Івано-Франківського?

Наталка відкладає раптовим рухом газету і затулює очі руками. В темряві заплющених очей, немов на екрані кінотеатру, появляється десь далеко ясна плямка. Вона росте й росте, мчить з неймовірною швидкістю до неї. Вже виразно бачить його обличчя. Так, це — Сергій, який вже тоді так дуже лютився, коли вона називала його з-російська «Серьожею». Ось він стоїть біля неї у пом'ятому картузі, в тонкому пальто і з нерозлучною книжкою під пахвою. Ось він несміливо

простягає до неї руку, вітається. Вона учениця восьмої, а він десятої класу.

Які ж немилосердні, які жорстокі бувають не раз ті шіснадцятилітні підхопні для своїх перших звелічників!

І Наталка пригадує собі, як вона одного разу, під час домашньої гостини з приводу її іменин, крадькома всунула йому в руку старий трамвайний квиток, і як смішно було їй дивитися, коли він, схвильований і почервонілий, покvapно сховав папірчик до кишені та прожогом метнувся до другої кімнати, думаючи, що це любовна записка від неї. А потім іншим разом... Наталка ще й тепер не може втриматися від сміху і хвилювання, коли згадує, як це було з її програним закладом. Вони побилися об заклад про те, чи буде того вечора дощ, чи ні. І заклад був «ад лібітум». Що захочеш, те й отримавш від того, хто програє...

Це був вечір у міському саду. Вони обоє сиділи на лавочці при бічній алеї. Сергій виграв заклад. Дощу не було. Він глядів на неї обожнюючими очима, але ніяк не міг зважитися висловити своє бажання. Її брала нетерплячка, наче молоду кітку, що вперше зловила мишу і хоче погратися нею. Ось, зараз, зараз, ця мишка поверушиться, зараз Сергій спробує сказати їй, а бодай натякнути на свої «сердечні страждання» з її приводу. Але у Сергія, видно, вже від самої тривоги перед великим словом завмерло серце. А може, справді, те друге, про що він вже тоді думав, видалося йому важливішим. Бо він, дивлячись їй прямо в очі, сказав твердо і наполегливо:

— Наталко! Я часто говорив вам про це, але ніколи не міг переконати вас. Ви завжди сміялися з мене. Для вас це була дурничка. Але тепер ви програли заклад і мусите виконати те, чого я від вас зажадаю. Ціна вашої прогри невелика, ви ж українка! Слухайте: від-

тепер всюди маєте говорити по-українському, чуєте? Ніколи і ніде по-російському! Це буде мій виграш від вас. А крім цього, це справа нашої національної честі!

Наталку ще й сьогодні сердить той окуп за її програу, що видався їй тоді просто безглуздим. Чому він поставив мову понад її і своїм серцем? Ну, хоч би зажадав звичайного поцілунку! Вона сміється, але в її сміху бренть нотка смутку і тихий жаль за тим сподіваним, що того дня пропало навіки, як те невимовлене Сергієм, бажане слово. Він пробував пояснювати їй, говорив про потребу патріотизму, про національну гордість, про права, забезпечені радянською конституцією, про повільне зникання рідної культури. Але її зняла лють на того недоріку, що не мав відваги вимовити слово любовного признання в такий пригожий момент. Хотілося їй помститися на ньому за це розчарування, завдати йому біль.

— А хочете знати, який я поставила б окуп, якщо б я була виграла заклад?

— Скажіть, Наталко, — просив Сергій з проблиском надії в голосі.

— Добре, але мусите відступити мені свою виграну!

Сергій ледве помітно похитав головою:

— Ні, краще ви виконайте моє бажання, а я виконаю ваше...

Тоді вона зробила довгу павзу, а потім, крізь сміх і крізь сльози, сказала злісно і жорстоко:

— Я хочу, щоб ви ніколи не казали мені, що ви мене кохаете! Навіть, якби ви мене справді кохали! Це вже пропало!

— Чи ж я колинебудь...? — зжахнувся Сергій. Але враз зрозумів, що в цій хвилині програв більше, ніж думав. Замовк. Схилив голову, а потім без слова встав і швидким кроком відійшов.

Вони ще потім зустрічалися в школі, але від того дня Сергій зовсім змінився. Наталка наче перестала для нього існувати. Ніколи не вдалося Наталці спокусити його до довшої розмови ні сміхом, ні ласкавим поглядом. Ця його холодна неприступність ображувала її і доводила не раз до сліз. Щоб тільки робити йому наперекір, перестала вчитися. З приємністю сповіщала його про свої неуспіхи і тішилася, що бодай таким чином вдавалося їй вивести його з кам'яної байдужости.

Після випускних іспитів, зустріла його випадково на вулиці. Повідомив її, що виїжджає до Львова, де буде студіювати на університеті історію.

— Хто знає, коли побачимося, Сергію! — сказала.

Він мовчав. Тоді Наталка задирливо засміялася:

— На всякий випадок, як будете женитися, то напишіть, коли ваше вінчання!

Минуло з того часу вже шість років. Наталка давно забула про перше своє розчарування. І ось тепер ця несподівана вістка в місцевій газеті. Наталка, мовби сама собі не довіряла, ще раз хватає до рук газету і ще раз уважливо прочитує рядки, що в них писалося про Сергія:

«В обласному суді в м. Луцьку відбувається розправа над Сергієм Павловичем Твердохлібом, учителем історії Луцького педінституту, обвинуваченим за український буржуазний націоналізм і за антирадянську пропаганду та агітацію».

Наталка не може перемогти хвилювання. Знову стає їй перед очима той несміливий юнак, з високим чолом, з молодим вусиком і синіми закоханими очима. Але тепер обличчя Сергія в її уяві витягується і вкривається тюремною блідістю, а очі набирають твердого мужнього блиску. Бачить його тепер сміливим лицарем, сподвижником ідеї, яку намагався колись і її проповідувати. Хотіла б, щоб таким вернувся до неї. Нехай би

взяв її у свою невідкличну владу і створив з неї повну людину, як композитор бере у свою владу розсипані жмути тонів і творить з них гармонію музичного твору.

Під враженням того нового, що його віднайшла в образі свого колишнього несміливого обожнювача, снує Наталка фантастичну нитку мрій про зустріч із ним. Адже могла б вже навіть завтра побачити Сергія! Треба тільки зважитися на ризиковний вчинок, який міг би знищити її життєву кар'єру або навіть завести її саму на лаву обвинувачених. Треба б тільки поїхати ще сьогодні до Луцька і завтра, за допомогою батька-прокурора, дістатися на судову залю. Уявляє собі вираз обличчя Сергія, коли б він побачив її там. Може, не впізнав би, а може...

Обличчя Наталки ясніє збудженим усміхом. Передумуючи все наново подробиці можливої зустрічі, вона знає, що це тільки мрія. Вона лежить довго без руху. Знадвору просякає у тепле повітря кімнати шум і гамір великого міста, але Наталка його не чує.

Коли нагло обізвався в коридорі електричний дзвінок, а через хвилину тихий стукіт у двері, Наталка не відзивалася. Але високий, плечистий мужчина, що прийшов відвідати її, не хотів відійти. Він був певний, що Наталка ще спить, тому спершу поспробував, а потім відхилив двері її кімнати і, тримаючи в руці велику китицю осінніх квітів, увійшов досередини. Кремезний і неповоротний, з простим, немов тільки згрубшого обтесаним обличчям, гість дивно виглядав при китиці айстер, яку тримав у руці. Бистро шарпнув зав'язку букета і, заки ще Наталка розплющила очі, розмахнувся та закидав її холодними, кучерявими, вкритими ще ранньою рососою квітами.

Личко Наталки виринуло з-поміж повені різнобарвних пелехатих квітів і, заскочене несподіванкою, відбивало на собі і гнів на непрошеного гостя, що так

нахабно вирвав її із світу хвилюючої уяви, і з трудом гамовану радість. Її карі очі гляділи буцімто гнівно на високого парня, але кутки повних уст тремтіли вже бризками сміху. Поглянула на повінь айстер довкола себе, потім знову перевела очі на несподіваного гостя, що задоволено реготався біля дверей, підпершися в клубках руками. Голосний її сміх приєднався до його реготу.

— Байдо! Байдо! Ви — і квіти? Я не впізнаю вас!

— Як бачите, — схилився у незграбному поклоні молодий чоловік. — Як бачите! Я завжди вмію прийти впору, чи не так?

— Звідкіля ж ви довідалися, що сьогодні мій день уродин?

— Це вже справа богів, Наталіє Василівна. Бажаю вам з вашими уродинами якнайшвидше вийти заміж, а за кого — нехай скажуть вам ці квіти! Ха-ха-ха! Я десь колись чув таку глибокодумну фразу!

Байда склонився ще раз, цим разом вже поважно, потім свобідно взяв крісло, щоб сісти на нього, але, подумавши, безцеремонно сів на Наталчине ліжко, в її ногах. Заговорив бундючно, з ноткою глузування в голосі, додаючи до своєї мови різні слівця і фрази російською мовою.

— Якби я за хвилину не мусив «к сожаленію», іти від вас, то я вилуцив би вам все це, як на долоні. Ви знаєте, Наталко, що моїм єдиним бажанням вже не від сьогодні є, щоб моя опіка над вами протяглася на необмежений час і на цілу вашу милу особу, «не ісключая етаво вашево ложа». Когось врешті любити треба, ні? Я досить довго знаю вас, але за той час я не бачив, щоб ви були в когонебудь закохані. Ви шукаєте якогось «героя нашево времені», і не помічаєте, що він стоїть біля вас. А що я ні поет, ні романтик, а звичайніський собі

адепт «комерческого званія», то кажу вам це просто з мосту.

Наталка нетерпляче порушила і нахмарила брови. Їй невперше доводилося вислуховувати подібні Байдині женихання, на які вона ніколи не реагувала серйозно. Але сьогодні, їх легковажний тон особливо різко контрастував з її попереднім ліричним настроєм і немило вражав її. Байдині фрази і вставки російською мовою, яку вона, від часу інциденту з Сергієм, справді пильно оминала, якимось особливо сердили її сьогодні. Усміх зник з її обличчя. Приплив симпатії до Байди за його несподіванку з квітами — розвіявся.

— Байдо, прошу вас, залишіть сьогодні ці ваші недоречні жарти!

— Вас усе ще нервує мій спосіб розмови, Наталко? — продовжував, ні трохи не збентежившись, Байда. — Що ж, треба звикати. Тим більше до людини, яка завжди готова пригорнути вас тоді, коли ви врешті зрозумієте, що Бозя створила нас одне для одного. Гадаю, що сьогодні найкращий день, щоб про це подумати.

Байда перебіг очима по насупленому обличчі Наталки і простягнув до неї руку, але Наталка відсахнулася. Зміркував, що сьогодні, мабуть швидше, ніж звичайно, прийде звичайний епілог їхніх розмов: вони почнуть сперечатися і, ні до чого не договорившись, розійдуться.

— Мої сьогоднішні думки не виходять вам, Байдо, на користь, — подражнено сказала Наталка.

— Значить, ви все ж таки думали сьогодні про мене? — перепитав Байда.

— Так, хвилину тому...

— А можна знати, що саме?

— Я згадала одного знайомого хлопця, який колись у мені кохався, і порівняла його з вами. Порівняння випало не надто підхлібним для вас.

— «Падумаєтє! Какой ужас!» — по-театральному обурюється Байда. — Але вам завжди подобається те, чого біля вас немає. Я до цього вже звик. Чи можете сказати мені дещо більше про цього лицаря «без страху і упрьока»?

Наталка має нагоду похвалитися своїм колишнім поклонником. Це завжди робить їй приємність — підносити перед Байдою прикмети когось іншого, дражнити його амбіцію. У її розповіді Сергій виходить дуже розумним, інтелігентним, симпатичним юнаком, серце якого було зламане нещасливим коханням до неї.

— Ви і він, цє, просто, два окремі світи!

Тоді Байда обливає її холодною водою глуму:

— Саме тому ви його відтрутили! — каже регочучись. — Ви належите до тих жінок, що лише здалека, в теорії, люблять ідеали. Зблизька такі «ідеальні» мужчини для вас не варті навіть того, що ми, звичайні з'їдачі білого насущного хліба. А ще — знаєте, чому? Бо з нами ви можете почувати себе як рівна з рівними, а з ними ні!

Наталка замахується на нього квіткою айстри, і він, заслоняючись руками, просить пощади:

— Дозвольте... дозвольте, ще одне питання. Чи ви не подумали про те, що цей молодець міг за цей час так само змінити свою думку про вас, як ви про нього?

Байдина просторікуватість завжди виводить Наталку з рівноваги. Тим більше сьогодні. Вона сміхом покриває своє обурення, але її очі блискають гнівним вогнем, і вона, з неудаваною злістю, починає шпурляти в Байду жмутами айстер, що їх збирає довкруги себе на ліжку.

— Ви нікчемний поганець! Ви нахаба! — ласться Наталка. — Я не терплю вас! Чуєте?

— Тільки не так пристрасно, Наталко, — каже спокійно Байда. — Ви готові мене вбити цими квітами. А я саме хотів вас поцілувати!

Він поглядає на годинник, встає і, застібаючи своє пальто, каже, мовби від нехочу, як людина, якій ніколи не відмовляють:

— Я прийшов сказати вам, що сьогодні о восьмій я зайду по вас. Підемо запити ваші уродини у веселому товаристві. Отже будьте готові на восьму. До побачення!

Наталка зривається з подушок. Їй хочеться сказати Байді щось грубе, що, мов ляпас, вдарило б по цій самовпевненій фізіономії, що змінило б цю маску легковажного панібратства все одно в що: в гримасу обурення, чи переляку, чи, може, подиву. І взагалі, вона врешті мусить збунтуватись проти цієї людини, що ні на одну мить не хоче бачити в ній щось більше ніж пусту, розманіжену, нудьгуючу, незадоволену дівчину. Вона покаже цьому купчикові, з ким він має справу! Наталка з досадою хватає газету, показує Байді новинку про суд у Луцьку та прізвище Сергія і заявляє:

— Ось бачите? Це він!

Байда перебігає очима показане місце, потім здивовано підносить брови і мовчить.

Наталка сама не знає, де взялася в неї відвага кинути Байді ще один виклик:

— І... прийміть до відома, що я сьогодні їду до Луцька, тому увечорі о восьмій мене тут не застанете!

— Ви? До Луцька? Чого? Чи ви маєте розум? — питає Байда перелякано. — Хочете, щоб вас там арештували? І ще мене в це замішаєте!

Наталка вже не боїться тепер, що осмішить себе в Байдиних очах. Могла б сказати, що їде на побачення з Сергієм, але каже:

— Хочу передати йому на суді букет червоних рож! Але це хай залишиться між нами!

Байда швидким, допитливим поглядом охоплює цілу Наталчину постать, лагодиться вибухнути сміхом, але стримується. Він бачить, що йому не вільно тепер сміятися з неї. Він знає, що на цю свою карту Наталка поставила тепер все своє дотеперішнє міщанство, про яке він їй хвилину тому говорив, все своє бажання вирватися в якийсь кращий світ нез'ясованих ще, може, ідеалів, одним словом все те, що досі не давало йому інтимнішого доступу до неї. Тому треба цю очевидну фантазію Наталки прийняти за добру монету. Коли вона цю карту програє, вона буде його. Він ще раз недовірко похитує головою і знизує плечима, безрадно розводить руками і каже:

— Бачите, як людина може помилитися!

— Як то помилитися? — питає насторожено Наталка, чекаючи на якусь нову нахабність Байди.

Але Байда відповідає поважно, навіть з виразом покори:

— Признаюся, я ніколи не був би подумав, що ви здібні на такі речі! Ну, що ж, щасливої дороги бажаю!

Байда вже в дверях. Там він затримується, обертається і пильно глядить на Наталку. На її обличчі відчитує збентеження. Помічує навіть якусь риску вагання. Якомога зм'якшуючи свій шорсткий голос, він поблажливо кидає:

— Але я таки прийду о восьмій... може якраз спізнитесь на поїзд або що...

Одягаючись, Наталка, немов червоних жаринок, дотикає думками останніх Байдиних слів. Нервові кроки Наталки дудоняють у кімнаті, як у шахті. В які безнадійні кольори одягнувся сьогодні цей осінній день! Розкидані по підлозі айстри лежать непідняті. Наталка

підходить до вікна і морщить чоло. Їй стає досадно за свій жарт з Байдою. Вона почуває, що повелася нечесно супроти Сергія і тих, хто з ним. Чи це була лише звичайна комедія уродинних настроїв, метеор на сірім небозводі нудьги, порожній звук струни, нап'ятої на її нікчемній душі? Чи вона не здібна на ніякий сміливий вчинок? Чи її поїзд справді нікуди вже не від'їде?

Наче у відповідь, Наталка підходить до шафи і вибирає з неї свою святкову сукенку та якісь інші речі. Її рухи стають щораз швидші і нагальніші, немов би вона втікала від себе самої. Вона витягає невеличку валізу і вкладає в неї все, що потрібне для подорожі. Поїзд до Луцька відходить за дві години. Вона його не запізнить!

Наталка кидає перед себе свій рішенець, як кидають у болото перший камінь, щоб, станувши на ньому, поглянути вперед, куди ступити даліше.

РЕГАБІЛІТАЦІЯ

СКЕТЧ

Дієві особи:

СТЕПАН ПРИГОДА — працівник суспільної опіки
МИРОН МАРИНОВИЧ — безробітний імігрант

ДЖЕК БРАВН — директор бюро суспільної опіки.
(Дія відбувається в канцелярії суспільної опіки над злочинцями, які відбули свою кару.) На задній стіні напис:

REHABILITATIONAL CASEWORK SERVICE

ПРИГОДА: (сидить за письмовим столом, порядкує папери, грається настільною запальничкою, потім, гойдаючися на задніх ніжках крісла, переглядає газету. Чути несміливе стукання в двері, раз, другий. Пригода прикидається, що дуже зайнятий працею. Урядовим голосом): Кам ін!

МАРИНОВИЧ: (входить несміливо) Екскюз мі, пліз...

ПРИГОДА: (не повертаючи голови, далі розглядає акти. За хвилину, не відриваючись від роботи) Сіт давн, пліз!

(Довга хвилина мовчанки. Маринович покірно стоїть. Врешті зважується заговорити).

МАРИНОВИЧ: Екскюз мі пліз... (Переходить на українську мову. Відважніше) Перепршую, чи пан Пригода?

ПРИГОДА: (Швидко підводить голову). О, ви українець? Чому ж відразу не кажете? Прошу, сідайте. Я думав, що це якийсь звичайний злочинець. Ха-ха-ха! Ви знаєте, що я тут опікуюся тільки злочинцями...

МАРИНОВИЧ: Я не тільки українець, я... Ти не пізнаєш мене, Степане?

ПРИГОДА: (Встає з-за письмового стола, приглядається). Чекайте, чекайте — пізнавати пізнаю, тільки не знаю, хто ви є...

МАРИНОВИЧ: Я — Маринович, Мирон Маринович! Ми ж разом ходили до гімназії у Львові! Не пізнаєш мене, Степане?

ПРИГОДА: (Радісно). Маринович! Сервус, ти!... Ну, як би я тебе не впізнав! Тільки, знаєш, роки! Дай писка, колего! Що ти тут робиш? Оповідай! Де живеш? Де працюєш? Не можу сказати, щоб ти дуже елегантно виглядав. А ти ж колись у Львові був перший елегант! Ловелас, поет, актор! Що з тобою тепер? Сідай, прошу! (Сідає за письмовий стіл).

МАРИНОВИЧ: Еміграція, друже, не кожному служить... Поетам, акторам і ловеласам, як ти кажеш, в кожному разі — ні. Еміграція — як англійський пудінг: ніколи не можеш знати, яка в ньому всередині холера сидить! (Сідає).

ПРИГОДА: Це правда. Еміграція...

МАРИНОВИЧ: Еміграція — як модерна поезія: зовсім добре обходиться без поетів! (Оба сміються).

ПРИГОДА: (Частує Мариновича сигаркою. Закурюють запальничкою, до якої Маринович уважно приглядається). Гарна, що? Ти знаєш, звідкіля я її маю? Це подарунок вдячності від одного гангстера, якого я на слово витягнув з тюрми і вистарався йому добру посаду!

МАРИНОВИЧ: Як бачу, ти маєш впливи!...

ПРИГОДА: Так... але обмежені. Мої впливи обмежуються тільки до злочинців. Бачиш: Регабілітейшенел кейз-ворк сервіс. (Оба сміються). Ти жонатий?

МАРИНОВИЧ: І двоє дітей! І вже більше року безробітний!

ПРИГОДА: Важко кудись впхатися на роботу? Ну, так! Сьогодні, щоб дістати працю, треба бути молодим!

МАРИНОВИЧ: Ходив до посла Кучерепи за протекцією, оббивав пороги у міністра Яремка, у Гросмана, ніщо з того! Ти знаєш, мені найбільше відповідає праця... в парламенті!

ПРИГОДА: О, ти високо ціляєш! Хочеш бути послом?

МАРИНОВИЧ: Але ж ні! Клінером! Звичайним прибиральником! Замітати, порядки робити, пізніше можна авансувати навіть на порт'єра!

ПРИГОДА: А може, знайшлося б щось більш відповідне для твоєї поетичної вдачі? Ти дуже скромний...

МАРИНОВИЧ: Ти знаєш, яка моя друга мрія? Працювати у лікер-борді. За продавця в крамниці з горілками. (Мрійливо) Чиста робота, вісім годин праці, добра платня, забезпечення на старість... Але туди дуже важко дістатися. Якраз учора я довідався, що ти... маєш впливи! Може б...

ПРИГОДА: (Стурбовано). Прикро мені, Мироне, справді прикро! Я вже казав тобі, що мої впливи обмежені тільки до злочинців, тобто до регабілітації злочинців. Ми в цьому бюрі опікуємося тільки злочинцями, які вийшли з тюрми і хочуть повернутися до нормального, статочного життя, хочуть регабілітуватися. Регабілітейшенел сервіс — це називається, розумієш? Дбаємо, щоб вони мали де мешкати, вишукуємо їм відпо-

відну працю, а якщо не хочуть прийняти праці, то виплачуємо їм нормальне безробіття. Одним словом, робимо все, щоб цих колишніх злочинців не кортіло знову грабувати, красти чи мордувати людей.

МАРИНОВИЧ: Я можу робити щонебудь: копати рови, малювати кімнати, чистити форнеси, возити сміття. Степане... Я сміюся, але... я справді у трагічній ситуації! Я кочую на дно!

ПРИГОДА: Я дуже добре розумію тебе, Мироне, але ти зрозумій також і мене. Ти не є злочинець. Ми реабілітуємо виключно колишніх гангстерів, злодіїв, вбивників, наркоманів... а ти не підходиш ні під одну з тих категорій...

МАРИНОВИЧ: Колишніх злочинців? А хто тут у Канаді реабілітує колишніх поетів, акторів, журналістів, адвокатів? Справді, яка шкода, що я не злочинець!

ПРИГОДА: Зрозумій мене, Мироне! Всюди є свої регуляміни. Офіційно, я, як урядовець цієї установи, можу старатися дістати працю тільки для колишнього злочинця, що вийшов з тюрми. А ти колишній актор, поет, інтелектуал, який тюрми навіть не нюхав!

МАРИНОВИЧ: (Зривається з крісла). А те, що за Польщі я сидів два роки в тюрмі за приналежність до ОУН, це не рахується? А рік у совєтській тюрмі не рахується?

ПРИГОДА: (Розводить руками).

МАРИНОВИЧ: Слухай, скажи їм, що я злочинець! Скажи їм, що я сидів, два, три, десять років у тюрмі! Скажи їм, що я маю високий стаж: що я зарізав жінку, обрабував банк і живцем з'їв міністра суспільної опіки. Або скажи їм...

(Відчиняються двері і з розмахом входить директор бюро Джек Бравн).

БРАВН: Гело, Стів! (Роздягається з плаща і вішає його та капелюх на вішалку біля дверей). О, ви маєте клієнта? Невер майнд! Скажіть йому, щоб почекав у ждальні. Я маю до вас пильне діло.

МАРИНОВИЧ: (Прибрав в одній хвилині поставу і рухи гангстера). Невер майнд ю, нот мі, сер! Андерстенд? Нов суперіоріті комплекс! Нов юберменш бігейвіор гір! Гір із нот концентрейшен кемп! Я тут був перший і я не маю часу, демн ю бладі сівіл сервентс, ю!

ПРИГОДА: (Зривається з-за стола і знаками намагасться зацитькати Мариновича).

БРАВН (до Пригоди): Хто це є? Що це за тип?

ПРИГОДА: Це... це... досить небезпечний пташок, пане директоре! Вийшов кілька днів тому з тюрми.

БРАВН: Таких взагалі не повинні випускати з тюрми! Виглядає на наркомана або на сексперверта!

МАРИНОВИЧ: Лістен, сер! Ви мене тут не ображуйте! Я є чесний злодій! Я відсидів повних десять років у тюрмі і мені належить, щоб ви мене відповідно шанували. Ю бладі ретс! Кіднепінг — донт лайк? До того два голд-апи і один грабунок, получений із знасилуванням! Райт?

ПРИГОДА: (До Мартовича) Будьте спокійні, пане. Ми дамо вам добру працю. Можете регабілітувати себе у суспільному житті.

МАРИНОВИЧ: Що? Працю? А мені нащо праці? Я роздобуду собі гроші і без праці!

БРАВН: Слухайте, пане, ми вам дамо добру, неважку працю, щоб ви могли стати знову нормальною людиною. Погляньте на себе, як ви виглядаєте! Ви можете вибрати собі працю, яка буде вам відповідати. Спершу ми будемо допомагати вам також грішми. Ви дістанете найвищу ставку безробіття. Чого ви маєте вертатися до свого низького, злочинного і, правду кажу-

чи, непоплатного способу життя. Ви мусите реабілітувати себе перед суспільністю. Ми вас просимо... дайте себе переконати!

МАРИНОВИЧ: Ну, як вже так просите... Але це мусить бути праця відповідна до мого кримінального стажу!

БРАВН: Може місце сторожа банку? Думаю, що це для вас надавалося б?

МАРИНОВИЧ: Що ви собі думаете? Це була б профанація моєї професії! Я, що два рази обкрадав банк, мав би бути тепер його сторожем? Ніколи! Я маю вищі кваліфікації! (До Бравна погрозово): Спробуйте лиш не дати мені відповідної праці, то завтра прочитаєте про мене в газетах! На першій сторінці! Ви знаєте, хто я є? Чули про такого — Мариновича?

БРАВН: Ах, Маріно! Ви справді Маріно? Ви замордували ювілера, а його жінку і доньку... (робить відповідний жест).

МАРИНОВИЧ: Так, я є Маріно! За зразкову поведінку в тюрмі мені подарували половину кари!

БРАВН (з повагою): Містер Маріно, (подає йому руку). Я є Джек Бравн. Це для мене велика честь, що я можу стиснути вашу руку. Пане Пригода, перегляньте наш реєстр найкращих посад, які маємо до розпорядження, може знайдете щось відповідне для пана Маріно!

ПРИГОДА: (Переглядає списки). Зараз, зараз... Сторож банку — не надається... шофер пана посадника міста... інспектор міських тротуарів... ексекUTOR від задовжень з-перед 1914 року... оглядач міських парків і краєвидів...

МАРИНОВИЧ: Це все мені не відповідає!

ПРИГОДА: Є! Є! Контрольор побитих пляшок у державній крамниці алькогольних напитоків! Платня 5

тисяч долярів річно на початок, 18 днів хворобового, три тижні відпустки, аванс що шість місяців.

БРАВН: Думаю, що ця посада для вас відповідає, пане Маріно?

МАРИНОВИЧ: (Клепнув Бравна по плечі): О-кей Джек!

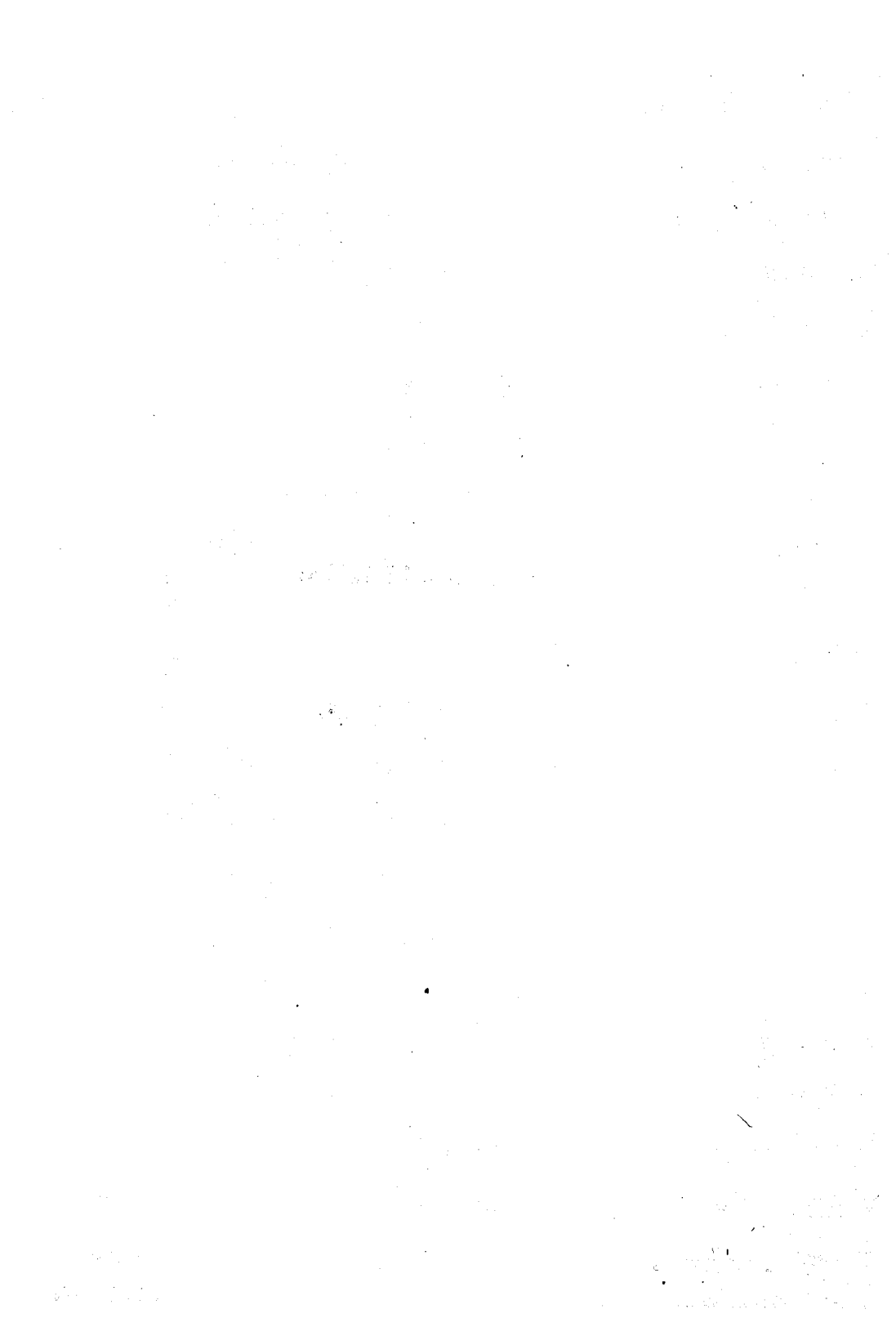
ПРИГОДА: Тут адреса крамниці, у якій маєте зголоситися!

МАРИНОВИЧ: (Бере від Пригоди адресу, підморгує до нього і вдаряє себе в груди): Нарешті я реабілітований!

(Бравн і Пригода кланяються йому у слід. Маринович стає в дверях, поглядає на свій одяг, підходить певним кроком до вішала, скидає своє пальто, бере на себе плащ і капелюх Бравна, потім підходить до письмового стола, бере і ховає в кишеню запальничку, а потім гордим кроком виходить).

ЗАСЛОНА

НАРИСИ ОЛІВЦЕМ

ГРІШНИК

А був Нестор святий, чеснотливий та праведний. Як товсті пруги літер в Євангелії, що чіткою межею відділюють золотий зміст від пожовклого паперу, такою чіткою була в його душі межа між добром і злом, і біла та чорна вода у джерелі життя, з якого він пив свої дні, ніколи не зміщувалися. Він був добрий, і голосив слово добре, і навертав грішних на дорогу смирення, бо світло та соняшно було йому йти по її тернах.

І він промовив раз до великого грішника, якого зустрів уночі серед безлюдного поля:

— Слухай!

Чоловік, що в чорну пітьму розтоптаню гадюкою вився по ріллях, що полум'ям рудого волосся лизав розорані скиби, що стогони насаджував здовж доріг, як під копач чорні зернята колючої тернини, підвів свою очайдушну голову.

— Слухай і будь уважний, Іване! Чого ти міряєш незміренне, і думками зачорнюєш чорне, і кривиш до місяця своє обличчя, так як би злий і злочинний чоловік міг плакати?

Засвітив тоді на мить окаляний чоловік каганець злоби у своїх очах — і погасив його.

— О, праведний, ти збагнув мене!

Сказав і сміхом заскородив розорану голосом ніч. — Бо коли б я, грішний, заплакав, то зо мною заплакав би той Добрий. А чи може Бог плакати? Велике є моє зло і велике є зло нездійсненої туги моєї. Як Соломія голову Йоана, так ношу мою тугу на таці гріха, а вона безкостими устами ссе зіниці очей моїх.

— За чим туга твоя, Іване? — запитав Нестор, а чоловік говорив:

— Вчора я матір у мосму серці вбив, сьогодні приятеля зрадив, завтра дівчині з рожевою, ласкавою долонею з душі молодість зберу, як з молока сметану, аж вигляне зелене, сліпе око. О, на правду, велике є моє зло, і на правду, велика є моя туга! Туга за Добрим!

І потряс грішник рудими кучерями, і засміявся в горлі десь глибоко, і застогнав сухими, палаючими очима, що були як два зноровлені коні.

Праведний Нестор поклав над ним знак хреста і тихо відійшов. А там, де світ на мохнатих грудях схрестив дорогами білі руки, простяг душу до неба і молився.

— Пане! Великий! Дай мені стати грішником як той, бо негідний, негідний я Твого царства!

ПЕРША ДІЯ

Режисер докінчував уставляти картину першої дії Льогенгіна. Малий і дрібний, як мізинець поміж великими пальцями. У своєму короткому піджаку і вузьких штанях виглядав чужо серед громади дужих лицарів, закованих у залізну зброю. Важкі, кремезні постаті у шкуратяних панцирях, покритих залізною лускою, лїниво підіймали високі щити і слухняно йшли на вказане їм місце.

Широкі бороди, крилаті шоломи, дерев'яні мечі й атмосфера театральної шмінки.

— Перші баци — наліво із статистами! Чотири зелені — на праве підвищення!

Маленький чоловічок спостерігав картину королівського саду через окуляри в чорній роговій оправі. Режисерові потрібні окуляри, бо тяжко голими очима заглянути у віддаль десяти віків. Його барвіста, з розмахом зав'язана краватка перехилилася несиметрично на лівий бік.

По боках сцени, на вкритих травистим вруном ступенях — шпаліри лицарів, на задньому пляні, на пригорбі — народ. Мають на довгих списах прапорці, блищать в електричному сьайві шоломи.

Робітники в низьких, темносиніх картузах уставляли додаткові рефлектори і снувалися на тлі мальовничого Рену, на водах якого мав виплисти на сцену човен Льогенгіна. М'яко плигнуло світло на плоске полотно задника. Щось з-перед очей югнуло в даль, щось наче бовтнуло в синю глибіню. Затріпотіли брижі великої ріки.

За заслоною хтось золотим олівцем почав тягнути тремку лінію по синьому. Це почалася увертюра.

Тим часом король Генріх у золотому криластому шоломі велично стояв ще напереді сцени з рукою, тяжко спертою на меч, і сміявся з дотепу Тельрамунда. Тельрамунд вмів розказувати знамениті анекдоти. Король двома пальцями вийняв з уст волосок довгої рудої бороди і кмітливим поглядом глядів на ноги пажів, що вже стояли по боках його престолу. Їхні круглі груди упруго витискалися з-під обтислих хлоп'ячих жупанів. До того з найкращими ногами король моргнув, і паж усміхнувся.

Тоді статистові - отрокові, що стояв на підвищенні і закоханими очима слідкував за пажем, випав спис з руки на дерев'яний поміст сцени. На отрокові була груба сорочка з сірого сукна, на сорочці в'язана з постріблених шнурків сітка, що правила за залізну кольчугу, жовті, чорно-лусковані обтислі штани, червоними волоками аж до колін обв'язані, і його власні старі черевики. На одному з них невелика прищипка.

Пс-с-ст! — суворо псикнув режисер на отрока, а паж ще раз усміхнувся до короля.

Нетерпляче цокав сигнал розпорядника до гардероби Гертруди. Король поспішно вийшов на ступні престолу, в будці суфлера блиснуло світло, режисер поправив барвисту краватку.

Увертюра зникла, мов біле облако. Прозвучав сигнал для куртени, і перед сценою розкрилася чорна пропасть залі. На горішній галерії чотири тьмяні очі рефлекторів. Потім з чорної пропасти невиразно вирізуються золоті береги бальконів і ряди-ряди-ряди очей, загорнені у бліді, затерті паспарту облич. Хтось наліпив тисячі зиниць на чорне тло залі.

Із сцени музику оркестри можна сприймати очима. Барва тонів інакша, коли її сприймати із сцени. Че-

ліст із надутими, повними лицами і складками на товстому підборідді, флетист з чорними, нахмареними бровами, скрипаль з сумними синіми очима, трубач із обличчям снігового діда. Їх більше сотні. Барва тонів інакша, коли її сприймати очима.

На сцені лебідь гнув гордо білу шию. Ельза вмлівала в обіймах Льогенґріна, а внизу флетисти цілували свої флейти.

Ласкавий король байдуже глядів у бік Льогенґріна і непомітно шепнув щось пажеві з точеними ногами.

Паж усміхнувся і притиснув своє бедро до руки короля.

Тоді саме отрок не підняв з усіма іншими свого списа на честь Льогенґріна. Грала столюдна оркестра, Ельза п'яніла щастям, але в ухах отрока стало тихо, немовби падав сніг.

М'якою долонею поклалася на очі завіса. Мов горми горобців злетіли оплески з чорного поля залі.

— Не вмiсте держати в руці списа! Не вважаєте на сцені! Віддайте одяг і йдiть геть! — крикнув за сценою режисер на отрока.

Це була груба сорочка з сірого сукна, в'язана з посріблених шнурків сітка, що правила за залізну кольчугу, жовті, чорнолусковані штани, червоними волоками аж до колін обв'язані, і його власні старі черевики. На одному з них невелика прищипка.

ПАНИ З МІСТА

— Ромчику! Ромчику! Ходи скоренько їстоньки обід! — гукала пані Наталя на свого трирічного одинака, який саме вганяв з прутом по подвір'ї за квочкою з курчатами. Квочка то втікала, то поверталася назад до курчат, тріпала розчепіреними крилами і схвильовано кудкудакала.

— Ні-і-і!... — почувся з-поза ціпання курчат та вереску квочки тонкий голосок маминого пестія.

— Що я з цією дитиною маю робити! — падкалася пані Наталя. — Десь людські діти як діти, їдять, як Бог велів, а цей лиш: ні-і-і та й ні-і-і! На снідання ледве щось в нього насилу упхаю, на друге снідання хіба трошки шинки з булкою з'їсть і одного банана, а за обідом знову починає своє «ні-і-і». Ромчику, я винесу тобі обідць сюди надвір. Добре?

— Ні-і-і!...

— Ходи, Ромчику, мама закличе Василька, щоб був при тобі, як ти будеш їсти обідць! Ходи!... Ромчик сам з'їсть обід, не дасть Василькові, правда?

Пані Наталія примостилася з Ромчиком у саду під черешнею на лавці, на столі стояв Ромчиків обід, а з другого боку біля Ромчика станув його одноліток Василько, синок господаря, що в нього пані Наталя винайняла квартиру на літо.

Ромчик мав повне, засмалене сонцем обличчя, густі, золотисті кучері, мамин рівний, гострий носик і «викапані» батькові карі, блискучі очі. У Василька впадало зразу в очі велике черевце, на якому туго напиналася

довга, заялозена сорочина. Мав ясне, як льон, коротко пристрижене волосся і яносині великі очі під темними віями. Запхавши палець у рот, він з цікавістю слідував за кожним рухом «панів з міста», що вчора поселилися у їхній світлиці.

З усього найважче було Василькові зрозуміти те, що Ромчика заєдно чимось, мабуть, дуже смачним годують, а він раз-у-раз кричить своє «ні-і-і» і не хоче їсти.

Василько стояв біля столу, як бузюк, на одній ніжці, а другу, підкорчену, тримав з-заду обома руками і так, випнувши свій великий животик, крутився, як маятник, то в один бік, то в другий. Великими синіми очима він пильно водив за ложкою, що почала сновигати від тарілки до Ромчиковаго рота. Ромчик сьорбнув кілька разів юшку, а потім почав своє звичайне «ні-і-і».

— Гамай, Ромчику, гамай! — приговорювала пані Наталя. — Бо як не будеш гамати, то я дам Василькові! Побачиш!

І справді, пані Наталя простягнула повну ложку юшки Василькові, аж Василько мимохіть відкрив рота. Але коли ложка була вже перед самим Васильковим носом, пані Наталя швиденько перенесла її до рота Ромчика. Ромчик проковтнув юшку і весело засміявся разом з мамою. Василько перестав крутитися на своїй ніжці, закліпав очима і шморгнув носом. Приємний запах залоскотав його в носі, і рідка слина зібралася під язиком.

Пані Наталя була щаслива, що знайшла спосіб, як ухати в свого сінка більше їжі. Вона тепер уже кожну ложку підносила спершу аж під ніс Василькові, а тоді швидко переносила до рота Ромчикові. Після юшки прийшла черга на шматки сіканця, прикрашені городиною. Вони пахли ще краще, ніж юшка, і Василько за кожним разом приплющував очі, коли вони набли-

жалися до його даремно відкритого ротика, а потім зникали у Ромчиковому шлунку.

Врешті, Ромчик зовсім відмовився їсти. — Ні-і-і! —була його єдина відповідь. Тоді пані Наталка простягнула цілу тарілку з рештками сіканця і сказала гнівно:

— На, Васильку! Їж собі, коли Ромчик не хоче. Щоб ти знав, Ромчику, що Василько з'їсть весь твій сіканець і морквицю. Бачиш, даю Василькові. На, Васильку, на!

Василько пустив з рук свою підкорчену ніжку і недовірливим рухом простягнув обидві руки до тарілки. З несміливим запитом в очах подивився на пані Наталю, потім на Ромчика і взяв тарілку. Ще стояв хвилинку а потім обернувся на п'яті і щодуху побіг з тарілкою з саду. Вже був близько фіртки, як догнав його знайомий вередливий крик:

— Ні-і-і!

— Васильку, вернися, Васильку! — загукала вслід за тим криком пані Наталя і сама підбігла до Василька. Вона сквалливо вирвала з його рук тарілку і понесла назад Ромчикові.

— Що я з тією дитиною маю робити! — нарікала вголос подорозі. — Але, може, вже нарешті з'їсть усе...

Та Ромчикові і не в думці було їсти. В його очах світилася інша думка:

— Песикові! Дай гаму песикові! — залепетав своїм дзвінким голосом.

Пані Наталя оглянулася і закликала:

— Бімбо! Бімбо! — Знала, що з Ромчикового обідання вже нічого більше не вийде!

Через хвилину з'явився білий, кудлатий пінчер Бімбо. В очах Василька Бімбо був теж дивною «собакою з міста», яку вранці мили в теплій воді і якій, на її кудлах, зав'язували рожеву стрічку. Бімбо покрутився

довкруги тарілки, поскомлів, з'їв віднехочу кусок сіканця, а морквицю обнюхав і залишив. Потім, виляючи хвостом, побіг до пані Наталі, допрохуючися, щоб вона взяла його на руки.

Василько стояв оподалік і нерухомими очима дивився на «панів з міста», на собачку і на тарілку з недоїдками. Потім, раптом, його личко збіглося довкруги носа в дрібні складки і з самої їх середини висолопився і затрубів, порскаючи слиною, його дитячий язик. На вимовніший осуд його маленьке ображене серце не могло здобутися.

РІЗДВЯНА УТРЕНЯ

У пустих, затишних кімнатах, під молочносинім рядном зимового світанку — все спало: спав великий круглий стіл під білою мережаною скатертю, стоячи навколішках на сіні, аж один край скатерті торкнувся землі; і на ньому скляна посуда та рештки страв у погідному, сумирному безладді; й у вітальні чорний, мов оксамитний, фортеп'ян, що оберся об стіну та усміхався крізь сон рядом білих клявішів; і коло фортеп'яну ялинка у сріблестому намисті. Вона сонно приплющила свої зелені вії, під якими, як зачаровані сльозини, висіли срібні цяцьки. М'яко розкидані, ще теплі ліжка у двох спальнях дихали спокоєм і привабами передраннього сну.

Пушисті вікна співали морозом. У кімнатах приходства пахло теплом біленьких груб, свята та родини. Білий кіт обережно, з повагою витягував лапки і плив по столі: черкнув рожевим вухом об хліб, вітрив носом по довгому полумиску і їв. Муркотів, як дідусь над молитовником. Нараз сторожко підвів голову, звів угору пружистий білий хвіст і полохливо помережав стежку аж у куток під стару комоду.

Гуп, гуп... Хлопчик-семизимок вкотив у кімнату червоне яблучко личка з двома синіми волошками в очах, а на устах — матусин поцілунок. На хлопчикові новенький плащик — різдвяний дарунок. У церкві було зимно-зимно і плащик втомився гріти. Новенький плащик. Хлопчик пострибав дорогою на попівство, як бабка по воді: дрібно-дрібненько.

Навшпиньках підійшов до ялинки.

«Мама казала, щоб ялинки не обривати і щоб їти спати», — думка. Але ялинка намовляє: покоштую!

Затривожено поглянув у велике дзеркало: — Агу!
— Ага!

На пальчиках: — Я лиш одну шоколадку!

— Мама казала... Мама казала йти спати...

Повів довкола сумними волошками: — Я тільки зірву цей місяць у срібному папірчику...

— Мама казала, що ялинка битиме своїми колючими гілками...

... У теплому татовому ліжку, на подушці, поклялася ясна хлопчикова головка. Послушний сон цілує очі, досвіток на чоло прозору руку поклав. На ялинці висить на ниточці місячний серп з шоколадки у срібному паперці та усміхом по усточках хлопчика ходить. І хлопчикові сниться сон:

Під ялинкою стоїть дівчинка з блакитною стрічкою у волоссі і з кіскою, як мишачий хвостик. Місячний серп із шоколади у сріблестому паперці гоїдається високо на гілці ялинки. Дівчинка дивиться на срібну цяцьку великими сірими очицями, а по її личку горошинами стікають сльози: кап, кап. Праву пухкеньку ручку зачервонілу притискає лівою долонею до себе. Нараз віддуті усточка затріпотали у кутках, мала ніжка піднялася і тупнула до землі:

— Мозьна-а-а!

Її права ручка витягнулася до місяця, а колюча гиялячка сколихнулася, лизнула ручку своїм зеленим колючим язиком, і на ручці запашіла друга червона пруга.

— Дівчинко! Дівчинко! Не плач! Я дістану тобі цей срібний місяць з ялинки!

Він зривається, біжить, голі рученята з розхристаними рукавцями витягає до ялинки, до місяця на білій

ниточці. Люто сколихнулася гілка: по правій руці запекло. Пашать болючі удари один по одному. Він реченят не опускає. На кінчиках пальців чує вже усміх місяця. Ось! Ось! Мліють ручки за болем жорстоким.

І чує нараз, що тримає вже срібний місяць у руках. І бачить: дівчинка вже не плаче. Дівчинка дивиться на срібний серп місяця у його руках і плеще в долоні і тупотить ніжками. Регочуться її губки, сміються очка і танцює її кіска як мишачий хвостик. І він чує, як її радість дрібушками солодко скобоче його коло серця, хоч ручки його ще пашать, так дуже пашать...

— Як виростеш велика, зірву тобі такий самий срібний місяць аж з неба!

Бачить, як дівчинка поглянула на шоколадовий місяць у срібному папірчику у своїх руках, як розчаровано кривить губки, як злісно ломить срібну шоколадову цяцьку на дрібні кусочки і кидає йому під ноги. Бачить, як дівчинка розпливається у сизій млі, тане, зникає. Бачить вже тільки її сірі великі очка з-поза морозного квіття шибок і кличе за нею:

— Дівчинко! Дівчинко!

Дивиться: білий кіт миється під столом обома лапками. Це вже не сниться.

Хлопчикові голі ручки лежать витягнуті по подушці, як два житні покоси. Ранній холод коле їх своїми колючками. Місячний серп із шоколади у срібному паперці висить, як перше, на ялинці у другій кімнаті і, як перше, сміється до нього. Але червоне яблучко заснути вже не може...

Було тихо-тихо. Лише до пушистих вікон голу-бами билися утренні дзвони. І білий кіт мурликав свою відвічну казку.

ПОЗА МЕЖАМИ ЧАСУ

«МАМУНЮ МОЯ БІЛА»!

Одинадцять місяців у році сновигаєте кам'яними вулицями гамірного Львова, де дзвінки трамваїв, гудки авт, верески продавців газет, рекламові вікна крамниць, яскраві шахівниці афішів на парканах та інші великоміські благодаті танцюють по ваших нервах, як молотки по розстроєних струнах цимбалів. Шокрок вітається з якимсь знайомим, щохвилини приймаєте до відома якусь політичну новину, якусь кримінальну сенсацію. Тому цілий рік мрієте про цей дванадцятий місяць, місяць своєї відпустки. Мрієте, як гімназійний учень про Робінзонів острів, як провінціональний адвокат про посольський мандат до парламента, як безробітний магістер філософії про посаду в Рідній Школі. Мрієте про те, щоб на цей місяць опинитися десь над зеленими водами самотніх норвезьких фйордів, або в зелених джунглях якогось відлюдного острова. Студіюєте десятки проспектів корабельних ліній, студіюєте великий міжнародний розклад потягів, щоб, врешті, вирішити: проведете цей серпень 1934 р. у закутині мальовничих гір середушої Європи, званих Карпатами, де, немов у людському заповіднику, поза межами часу, живе ще й досі дивний, екзотичний нарід русинів, бойків чи лемків, який мешкає ще здебільшого в курних хатах, одягається в білу полотняну ношу й живиться вівсяними коржами, картоплею та чиром з вівсяної муки.

Час стоїть у Ветлині на місці, як вічність. Дивлюся на «страшків», понатиканих у городах серед кар-

Забобони і вірування живуть у Ветлині, як у неторканому рукою цивілізації заповіднику.

Ось бачите город, засаджений “булею”, тобто картоплею, огорожений воринням. За воринням дорога. Близько дороги хата, дві груші. Але чи можна залишити так булю при дорозі на жертву недобрих очей та “вроків”? Що буде їсти бідна ветлянська родина, коли якийсь недобрый зір прохожого наврочить було і були виляже або зогнис під корчем? І газдиня запопадливо видуває білок і жовток крізь зроблену в яйці дірку, насилос шкаралуці на тонкі галузки, що творять подобу трійці і застромлює такий дивний страхок на городі поміж булею. Хто йде, той, напевно, кине перший погляд на трійцю і його вроки вже не матимуть сили.

А скільки тут відьом, а скільки чарівниць! На жаль, не вдалося мені схопити ніодної моїм фотоапаратом, хоч бачив я їх кілька. Збирають сліди за коровами і відбирають коровам молоко. Дуже треба перед ними берегтися, кажуть прихильні вам

топлі. Це проти вроків. Щокрок, між картоплею висока тичка з трьома галузками, а на галузках, ніби пацьорки, білі шкаралуці з яєць. Хто йде, той, напевне, перший погляд кине на страшка, а не на бараболі, і вже небезпека вроків минула!

На кожному подвір'ї самотньо стовбичить довгий дерев'яний будинок з білими смугами там, де щілини між бревенами замащено глиною. Курна хижа, стодола, стайня на коні та корови і хлів для свиней — під одним високим солом'яним дахом, нагадують індіанські вігвами.

«Мамунцю моя біла!» — ластиться дитина до мами. У широкій, довгій, рясно збираний полотняній спідниці, в білій згрібній сорочці, у полотняній білій завійці на голові, що свobodно спадає на плечі, ця мама від голови до калчурів, що обтискають ногу вище постолів — як білина біла. Лиш на обшивці сорочки і три пазусі легка червона вишивка. «Мамунцю моя біла!» Дивлюся на жіночу постать у білій завійці, як іде порошною дорогою, і ввижаються жінки далекого арабського, а може індійського Сходу і давніх-прадавніх часів.

Іду вранці з вудкою в руці через сіножать над ріку Ветлинку, а сонце встає з-за гір, і роси за кожним кроком падають на мої ноги. Здається мені, що так само йшов я тисячу років тому.

Вчора, на проході, я зустрів похорон. Попереду йшов священик і процесія. За ними сивий кінь тяг сани з домовиною. Не віз, а сани, хоч літо. За саньми йшли жінки і чоловіки. Якась жінка обіймала домовину руками і, йдучи, голосила. Сани тихо, мов човен по

ветлинці. У вечір перед святим Юрієм, коли корови мають іти вперше на пашу, гори лунають від трембіт, палають від вогнів. Це пастухи трембітами і вогнями відганяють відьом і злих духів з тих місць, куди завтра має худоба вийти на пашу.

Звідки взялися тут, на пограниччі Бойківщини і Лемківщини у Ветлині, Ліського повіту, ці жінки далекого Орієнту і цей східний портал якоїсь святині? Чи це арабські жінки у білих завоях, що йдуть до мечеті на молитву? Не грішіть! Не шукайте за чужими впливами там, де справа з найоригінальнішими і найсвотріднішими проявами старовинної української культури, збереженої у глибоких горах на цьому пограниччі Бойківщини і Лемківщини. Послухайте, що каже про

ці головні убори визначний український етнограф і антрополог Федір Вовк:

“Найстаровинніше головне накриття, що втрималося й досі на півночі — це біла намітка або, взагалі, біла хустка. Це головне накриття замужніх жінок находимо у всіх слов'ян; у поляків воно дало навіть назву замужнім жінкам “бялоглова”. В Україні ми бачимо його на всіх старих малюнках, починаючи із зборника Святослава, і це вкриття незмінно переходить через цілу історію України, переходується в козацьку добу, доходить і до наших часів. Судячи по давніх малюнках, за найстаровинніші з сучасного білого головного вкриття треба визнати обрус та намітку. Обрус переховав свою назву найбільше у лемків, подекуди на галицькій низині та в деяких місцевостях Волині. Це не дуже

воді, сунулися по каменистій дорозі. Нагадалася мені репродукція старовинної фрески в історії України-Руси Грушевського: «Похорон княгині Ольги». Князі несуть на плечах сани з домовиною. І ще один рисунок нагадався, деє колись бачений: «Похорон батька Тараса Шевченка». Літній красвид і сани з домовиною, запряжені одним конем. Початки нашої історії, недавня Київщина і лемківське село в Карпатах об'єдналися тут в одному звичаї. Старовинний звичай везти домовину з небіщиком на саях колись був однаковий в цілій Україні, ще зовсім недавно він був на Гуцульщині, а тут він зацілів ще й досьогодні, немов у звичасвому заповіднику України.

Люди тут мало новочасні. А все ж приходить сюди пошта три рази в тижні. Від найближчої залізничної станції везуть її трохи кіньми, а далі несуть пішки. Разом цілих шістьдесят сім кілометрів. Є в селі кооператива, читальня і школа з одним учителем. Тільки що школа донедавна була закрита. Не знайшлося ніодного вчителя, що хотів би йти вчити в цей закамарок. Правда теж, що і в кооперативі недобір за недобором, а в читальні пустка. Старші люди консервативні — як природа. Зате молоді... Увечорі пастушки гонять товар з пасовиська, їдуть верхи на конях і молодими дзвінками голосами співають:

Раз-два-три, люба Україно...

довге (метрів 1 і пів до 2), досить широке полотнище, що його просто кладуть на голову а кінці його висять на плечах... Її (намітку, також обрус) вдягають, ідучи в гості, до церкви або "на смерть".

Оце вам світлина бойківських жінок, у таких обрусах, що їх у Великій називають завійками. Дивитесь — не надивитесь в неділю, як залитою сонцем дорогою, на зеленому тлі гірських узбіч і мізерних нивок ідуть гуртами та одинцем ці білі постаті.

Серпень. Гаряче полудне. Бойківське село Ветлина дримає в долині рвучкої річки. Хати, мов брунатно-червоні корали насипані на білу нитку курної доріжки. Доріжкою йде похорон. Через вигін і до церкви. Напереді хрест, процесія, священник у ризах, а за ними кінь везе домовину. На диво, домовина на саях, хоч літо. На домовині хрест. Сани тихо, рівно плывуть по каменистій дорозі. До домовини припала жінка, і, йдучи у такій поставі за саями, “йойкас”, голосить. Кілька жінок іде за домовиною у похоронному поході.

Везти мерця на саях, це старовинний український звичай, відомий ще з літопису Нестора. І не тільки український звичай. Кажуть учені, що, взагалі, індоєвропейський. Говорить про такі похорони на саях і найстарша пам'ятка староіндійської літератури Ріг Веда (книга гімнів). В ритуалі похорону зберігся найстаровинніший а з тим і найпримітивніший засіб комунікації з часів, коли віз на колесах взагалі ще не був відомий.

ДЗВІННИК

Із сходу бистро надтягали грізні чорні хмари. Гори вбирали на себе темно-сині плащі. Трави на сіножатях метушилися на вітрі й жалісно скомліли. Десь далеко гуркотів грім. Темніло.

— Коби хоч громи не били! — затривожився хтось із нас. Ми стояли на подвір'ї попівства з почуттям безрадности і безсилля супроти стихії природи.

— А дзвінник у нас від чого? — самовпевнено відповів хтось із місцевих.

— Дзвінник? '

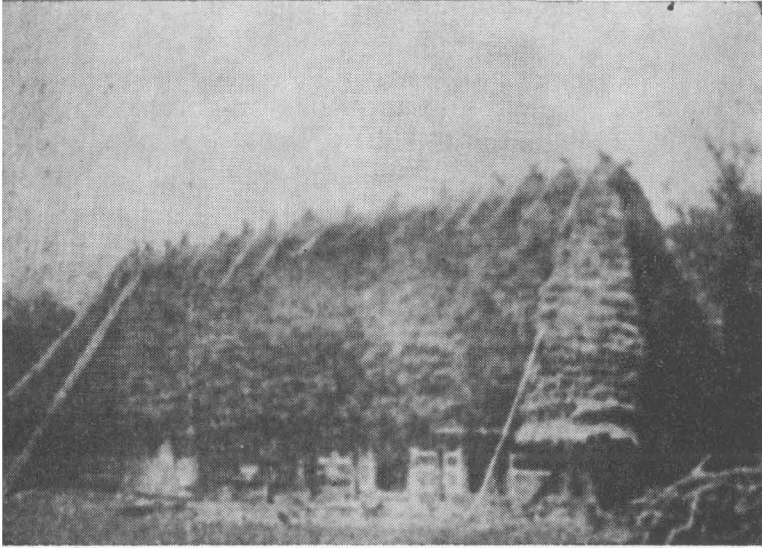
— Ба. Той, що розганяє хмари. От... про вовка помовка.

Надійшов малий чоловічок з великою головою на короткій шиї, з худим смуглим обличчям і сумним виразом карих матових очей, таких, як у циганів. Мовчки перейшов попри нас у сторону дзвіниці, що майже припирала до подвір'я попівства. Оподалік ховалися у синіх сутінках стіни мурованої церкви.

— У нас громи в село вже не б'ють. Той, що забив дзвінникового батька, був останній. Віконця на піддашші дзвіниці блимнули слабим світлом. Потім в одному з них показалася велика голова дзвінника. Дивився туди, де над обрисами гір застигли, немов завагалися у своєму поході, грозові хмари.

— Цієї ночі не будете добре спати, — сказав отець Зіновій, і ми пішли до хати.

Буря причікувала, набирала сили. Була вже ніч, як вже десь близько ударив перший грім. Вихор дико зашумів у липах під церквою. Блискавка нагло освітила білим примарним світлом гірський красвид. Потім знову запала темрява, в яку впав раптово звук дзвона: «Бам-бам, бам-бам, бам-бам».

Оце така селянська хижа у Ветліні. Великий незграбний будинок, самітно стоїть серед подвір'я. Тут під чорною солом'яною стріхою і комора, і мешкальна кімната, і стодола, і стайня для худоби і хлів. Стріха, як стара дідова шапка. А висока! У двос, а то й утрос вища від самого зрубу! Щоб було де на поді складати сіно, овес та жито. За комином на стрісі не шукайте даремно. Дим з величезної печі виходить на хату, а потім вікнами та дверима на Божий світ. Тоді, коли горить ватра в печі, треба сидіти на лаві а то й на глиною змащеній долівці, а дим стелиться попід стелею та завужус сотні блощиць, що резидують у зашкалубинах дерев'яних побілених стін.

Уявляєте собі, як виглядає пожежа такої хижі? Бачите приперту до стріхи драбину і пожежний гак? Це ті сдині дві речі, які звичайно залишаються цілі після пожежі.

Треба ще додати, що дерев'яні стіни з розколених на половину кругляків, помальовані знадвору цеглястою фарбою і лише там, де сходяться півкруглі бруси, жолобки між брусами заліплені глиною і побілені.

На сході знову загуркотіло довго й грізно. Люто свистав вітер, шуміли дерева. Дзвінник дзвонив. Рівні, одноманітні удари дзвона голосили свої магічні заклинання.

Блискавки освітлювали з-поза хмар поле несамовитого двобою. Фосфоричним світлом спалахували білі стіни церкви. Дзвіниця висилала в чорні челюсті ночі свої розпучливі сигнали. Ринув дощ і забубнив пальцями по вікнах.

Під шум бурі сон скоро склеїв наші очі. Лише час-до-часу будив нас сильніший удар грому. Коли затихав, до вух долинав разом із плюскотом зливи той сам одноманітний, рівний, розколиханий голос дзвона. То невпинно цілу ніч дзвонив Ветлинський дзвінник, якому грім убив колись батька.

І цим разом хмари розійшлися. Ні один грім не вдарив у село.

НА ПСТРУГИ

Небо, сонце і гори, як три мої вірні собаки. Вранці, коли виходжу з вудкою у руці з попівства, два з них уже ждуть на мене на дорозі: небо, чисте як кришталевий дзвін, і гори, мрякою сну ще оповиті. Третій, з золотими кудлами, ще протягається ліниво у своїй буді, десь на Ветлинській полонині. Раптом насторожено підносить голову. Це я свищу на нього. Понад полонину, понад ліси, через мряки, що понад річкою, мчить третій вірний собака мого дозвілля — сонце. З радісним скомлінням припадає до моїх ніг, треться до мене золотими кудлами, лиже теплим язиком мої руки, обличчя, чоло. Ідемо разом, навправці, через скошену сіножать над бистру Ветлинку.

Петруг. Яке образне слово! Є в ньому і бистрість, і в'юнкість, і сила, і хижість і обережність. Навіть чер-

вони цятки на зеленосрібних боках пструга є у тій назві. Пструг. Невелика риба, великий хижак гірських рік. Майже такий пажерливий як людина.

Стоїмо проти себе. Два хижаки! Обережно закидаю вудку. Мушка легко черкає по воді, підскакує, спокусливо танцює. Стоїмо обоє на чатах. Пструг десь у криївці під каменем, або непомітно приплющений до кам'яного дна, чатує на здобич. Нам обом потрібна справність і докладність. Одна необережна мить, і мій супротивник, пструг, блискавкою прошмигне і щезне, тільки злегка торкнувши принаду кінчиком свого чуйного рота.

Ось пструг запримітив мушку. Мов стріла пронизує воду. Пажерлива пащека, озброєна дрібними гострими зубами, хватає здобич. Одна мить. Легкий порух руки — і пструг, зачеплений на зрадливе гостре вістря, борсається у воді, вимотуючи тонку линву з коліщати, поки, втомленого і покірного, не приведе його вудка під берег, до моїх ніг.

Горі рікою йду далеко в глибину гір, броджу холодною, мов лід, водою, п'ю пахуче живицею повітря. За мною три мої вірні собаки, три боги, три коханці: небо, сонце і гори.

«ВШИТКА ГРОМАДА»

Ветлинського «пана начальника» знають в цілій околиці. Пахне Захаром Беркутом. Коли вітається, витягає далеко перед себе свою тверду рапаву долоню і злегка доторкається нею вашої руки. Дивиться на вас недовірливо і з скритою легковажністю. Які ж інші почування може мати карпатський горянин до подоляна, що з'явився, непрошений, у його прадідній волості з далекого невідомого міста, щоб, не питаючися дозволу, чатувати у його річці, Ветлинці, на пструги, ходити його

лісами та полонинами і, що найдивніше, вилігуватися голим на березі біля мосту та випікатися на сонці.

— Но, як ся вам у нас полюбило? — питає кожний раз і клепає вас по плечі. З його голосу ви бачите, що немає і не може бути ніде на цілому світі краще ніж у Ветлині, де вїтує він, пан начальник.

Має на собі коротку, накинену на опашки гуньку, обшиту червоними гальонами, білі полотняні штани, згрібну сорочку з скромно вишитою обшивкою і на ногах капчурі та постолі. На голові чорний повстанний капелюх з високо підкоченими крисами.

Отець Зіновій прийшов у Ветлину на парафію у сам Страсний четвер, а в Велику п'ятницю заповів у церкві, що в неділю Великодня Воскресна утрєня почнеться вже о четвертій годині вранці. Просив, щоб чесні парафіяни не заспали. Сам в суботу завчасу поклався спати, щоб теж не припізнитись. Прокинувся переляканий, з криком:

— Хто тут? Хто тут? Що сталося?

Хтось твердо термосив його за плече. Крізь вікно ледве просовгувалося в кімнату сіре світло світанку.

— То я, начальник, — почувся голос.

Отець Зіновій протер очі і ледве розпізнав у ранніх сутінках над собою ветлинського вїта.

— Що сталося?

Пан начальник взявся під боки.

— То так, єгомост? Вшитка громада в церкві, а ви ще спите?

Отець Зіновій зірвався з ліжка, мов опарений. Голівся, мився, одягався, як на сполох. Такий стид перед громадою! Спізнився на Воскресну утрєню! Аж вїт прийшов, щоб його збудити!

Начальник постояв серед кімнати, допильнуючи, щоб «єгомост» назад не пішов у стебло, і потім вийшов. Отець Зіновій вже навіть не поглянув на годин-

ник. Наоспіх зібрався, майже вибіг надвір. Аж тепер запримітив, що ледве починає зоріти. Поглянув на годинник — не було ще й третьої. Якби не велике свято, то був би закликав з пересердя на «вшитку громаду», що так рано, перед часом, зійшлася на відправу. Та коли прийшов до церкви, там стояв тільки «пан начальник», паламар і ще двоє людей.

— Де ж та «вшитка громада», пане начальнику? — запитав сердито віта. — Нікого в церкві нема, а ви будите мене і кажете — вшитка громада в церкві.

— Єгомост! — Як я є в церкві, то є вшитка громада! — з повагою прорік пан начальник і вдарив себе широкою долонею у груди.

Воскресна утрєня могла починатися.

КАНОНІЧНА ВІЗИТАЦІЯ

В отця Зіновія на попівстві — рух. Єпископ Григорій з Перемишля об'їжджає тіснянський деканат. У вівторок буде в Ветлині, а ще нічого не прилагоджено. Церковний комітет і ціла громада на ногах. Направляють парафіяльні будинки, мажуть, білять, ставлять паркани, зводять тріюмфальні брами.

Син дяка повірисував власного помислу написати на таблицях і прикрасив їх візерунками. Над дверима парафіяльного дому видніє:

«Вітай нам, архиєрею, для Тебе б'ється те серденько священиче». Намальована митра, а під нею серце з хрестиком зверху.

Споро часу зайняло писання привітів. Отець Зіновій всю фантазію вичерпав. Увечері приходять газди і діти на пробу. Найгірше з тим словом «преосвященний». Завжди виходить у газдів «пересвященний» або «первосвященний».

«Повторяйте за мною: «пре-о-священний...», навчає отець Зіновій.

«Ба, я ж повідам: перво-священний...»

Як усі вже відійдуть, тоді сам отець Зіновій сідає за стіл і зубрить напам'ять свою промову, яку має виголосити, передаючи владиці ключі від церкви. Повишчував собі її на карточках і стиснувши голову долонями, перечитує їх безконечну кількість разів:

«Ось минуло тридцять п'ять років...»

Справді 35 років минуло з того часу, як у далекому гірському тіснянському деканаті відбулася останній раз канонічна візитація.

У кухні своя жура. Господиня Марися (у кано-нічному віці) переглядає скупі запаси целебівської ко-мори, студіює куховарську книжку і журиться, що зва-рити владиці в середу на обід, бо ж то піст, а городини в горах ще ніде дістати не можна. Хоч сядь та й плач! Вся надія на мене та на мій рибальський хист. Мають бути пструги мариновані, пструги варені з сіканим яй-цем, пструги печені і пструги таки так... Тим то я від ранку до пізнього вечора броджу понад Ветлинку і ма-жаю вудкою, як ціпом. Що пструг — то на душі легше. А в ліс за суніцями пішла ціла експедиція дітей.

Того дня, від 9-ої години ранку, бандерія із сто коней, з гривами, заплетеними у синьо-жовті стрічки, гарцює по оболонні перед церквою. Кожний вершник у білій полотняній одежині, з прапорцем у руці і вогнем в оці. Худі гірські коники іскри копитами крешуть. Ко-лишній австрійський «штандовий» капраль від уланів, як вріс у свого буланого й у свої стремена з посторон-ків. У руці великий синій і жовтий прапор, а голос, як у полководця:

— Кіннота... на мій наказ, колона вправо-о-о!...
Гарцює перед лавою, наказує, картає.

Коло першої години, у саму полудневу пору — останній перегляд колони. Напереді сиві коні, потім гніді, потім карі. Усе в порядку. Руш!

Затупотіли копита по кам'янистій, розпеченій сонцем дорозі. Чвірка за чвіркою їдуть білі вершники з прапорцями. Загорнулися в тумани куряви і попливли. Як візія далекого минулого.

Нагадалося:

«Військо йде, хоруговки мають...»

Щось стиснуло за серце, за горло.

— Де промова? Мариська, де поділася моя промова? Шукайте за промовою!

Отець Зіновій «виходить зі себе». Десь під час нервового порядкування затратилися карточки з його промовою, а тут владики вже на краю села, вже дзвони на дзвіниці грають. Все в хаті йде жужмом, упереверь. Нарешті, під стиртою старих газет, знаходять затрачену промову. Слава Тобі, Боже!

При першій тріумфальній брамі зібралося ціле село. Там, де дорога перебігла міст понад Ветлинкою, і через горб, білою змійкою всувається поміж хати «старого села», показалася хмара куряви. З куряви невиразно виринули голови коней і постаті вершників.

— Їдуть! Їдуть!

Всередині походу, оточена з усіх боків кінним почтом, сповита туманами пилюки, котиться поволі позичена в надлісничого бричка з владикою і його приборником. З брички висідає висока, достойна постать у фіолетній мантії.

«Високодостойний первосвященний», виразно, за складами, починає свій привіт вїт громади, але похоплюється, що це щось не так, як його вчили, і завертає: «Високодостойний пересвященний...» Тупнув ногою і почав ще раз: Високодостойний преждоосвященний владику! Ще хвилинку подумав, потім зрезигновано мах-

нув рукою на знак, що це дивненьке слово сидить йому на кінці язика, тільки він ніяк його не вимовить, і хутко передав хліб та сіль владиці, а сам зробив місце дякові.

І дякові не пішло ліпше. Із зворушення затявся після першого речення, закліпав очима, підтягнув кілька разів носом і почав хлипати ротом, як би хотів у повітрі зловити те слово, якого йому бракувало... На щастя за плечима стояв отець Зіновій в ролі суфлера, і оба щасливо довели привіт до кінця.

Зате голова аматорського гуртка, який вітав владику від читальні і кооперативи, дав цілу театральну виставу. Був одягнений у сині шаравари і козацьку шапку з довгим червоним шликом і говорив з патосом, широко розмахуючи руками, як на сцені в stodолі отця Зіновія. Тільки перешкоджали йому трохи в його самопевності занадто легкі шаравари, яких він зовсім на собі не чув і тому що хвилини схоплювався за них руками, щоб запевнитися, чи вони ще є на ногах.

Владика слухав цих привітів, у яких було більше правдивого зворушення, як красномовного хисту, мелянхолійно покинував головою і щиро дякував. Були такі, що навіть бачили сльози в його очах тоді, як вийшли проти нього малі діти з китицями гірських квітів і дзвінками дитячими голосами виголошували свої привіти.

Решта пішла, як по маслі. На другий день у церкві співав нарочно зорганізований хор під управою громадського секретаря, дяк реабілітувався після вчорашньої промови апостолом, а отець Зіновій пописався проповіддю. Під час обіду домінували петруги, а сонце — сонце обливало гірську долину своїм кип'ятком, якби хотіло надолужити владиці всі недоліки, завважені в парафії.

У саме скварне полудне знову почала збиратися на оболонні бандерія. У тяжкій фіолетній мантії вийшов з парафіяльного дому владика, благословив нарід на прощання і усміхався. Чекала його дальша їзда гірськими дорогами, у спеці і куряві стокінної кавалькади.

Поїхали. Затупотіли копита, закурилась дорога, задуднів міст над бистрою Ветлинкою. Ще хвилина і замовкли прощальні дзвони, осіла курява на придоріжні сіножаті, і люди, живо розмовляючи, спроквола розійшлися по хатах. Залишилося лиш те саме небо з білими хмарками, ті самі гори, як зелена колиска, і сонце — як золотий дискос над нею.

УСМІХНЕНІ МОМЕНТИ

Десь там на подільських стежках і білих курних дорогах розгубили ми наші весни. Даремно за ними шукати. Але в пам'яті блимають моменти, як з усміхів сплетена гірлянда:

МОМЕНТ 1: ФОТОГРАФІЯ

Літній день. Тремтить повітря на сонці. Скільки їх, тих сонць, що не можна навіть глянути в бліде небо? Ван Гог малював їх два. А тут їх хіба сто! І скільки тих парфумів вилято на гарячу сковороду подільської землі?

Біле село в ярузі — над річкою Серетом, повільним Гангом Поділля. Приходство серед села. Поблизу церква. В одному слові: приходство — стільки змісту! Як у слові — дитинство, як у слові — любов.

Хвіртка до городу обвисла на одному гакові. Важко її відчинити і зачинити. Тому завжди стоїть напів відкрита. У городчику перед ганком — стругані стежки і кльомби квітів, обложені білими камінцями поділь-

ського вапняка. Біля кожної рожі високий колик, на кожному колику — скляна кольорова куля.

На зеленому тлі бузку, що попри штахети, групою стоять до фотографії гості і домашні. Посередині батько-священик. Найстарший син робить знімок. Його товариш, студент філософії, якому призначено згинути згодом на сталінській каторзі, не прочуває своєї долі. Він стоїть з рушником через плече і, сміючись, залицяється до старшої попадянки. Молодша стоїть біля неї. Обидві теж не прочувають своєї гіркої долі. Як добре, що ніхто не знає свого призначення.

Два босоногі хлопці-гімназисти, яких за копу років можна буде зустріти десь в Америці чи Канаді на з'їзді південних подолян, це два молодші поповичі, паничі. Старший дразнить молодшого, прозиваючи його «цап Базилько», і це вводить молодшого у шевську лють. І це — видно на фотографії.

Ціле товариство іде до Серету на гать — купатися. Окремо купаються чоловіки, а окремо жінки. Жінки купаються у довгих нічних сорочках, а чоловіки таки так.

Але цього вже на фотографії не видно!

МОМЕНТ 2: ПЕРШЕ КОХАННЯ

Два паничі збираються до Заліщик у гості. Вони часто там гостюють. Їздять на проби хору з другом Сохацьким — музикою і диригентом. «Сійтеся квіти страждання» співають оба паничі з великим відчуттям, бо в лікаря у Заліщиках, донечка як маків цвіт.

Старший брат має коротко підстрижені вусики, а молодшому вусик тількищо засівається. Це для нього прикрість, бо він завжди через ці вусики бачить перевагу старшого брата в тої, до якої і він несміливо підносить свій тужливий зір.

Рано-вранці старший брат, тільки прокинувся, зараз почав підстригати й підголювати свої вусики. Потім покликав молодшого: — «Поглянь, чи рівно?»

— Ще трошки згори з правого боку... та-ак! Ой, трошки забагато! Зголи ще тепер трошки з лівого! А тепер притни ще трошки знизу з правого боку, бо вийшло криво! Ай-ай! Забагато! Дай мені бритву, я тобі зрівняю!

Молодший брат зрівнює зправа, зрівнює зліва, потім притинає ще знизу, аж поки під носом старшого брата не залишилися два пучки волосинок, дуже подібні до двох мух, що вперто намагаються дістатися до його носових дірок. Побачивши себе в дзеркалі, старший брат вже сам доголив ці рештки своєї мужеської окраси і залишився — без вусів.

Старший панич поганяв кіньми, люто шарпав віжками і раз-у-раз цвигав коні батогами. Молодший, ніби байдуже, дивився кудись убік. Оба цілу дорогу мовчали. Коли ж приїхали до Заліщик і заїхали до лікаря на подвір'я, панна Оля вийшла на ганок, задивилася на старшого брата й аж сплеснула в долоні:

— Ах, пане Миронку, як же вам гарно без вусів!
А на молодшого — навіть не поглянула!

МОМЕНТ 3: «Я СОБІ ПЕРЕПРАШАЮ!»

В залі читальні Просвіти давали виставу. Місцевий аматорський гурток, з допомогою пан-отцевих паничів, ставив побутову трагедію «Дай серцю волю, заведе в неволю». По сцені, як поранений тур, кидався один з поповичів в ролі чорного характера, Микити. При ньому, мов осиковий листок, тремтіла найкраща дівчина села, що грала ролю Марусі, закоханої у тихого та несміливого Семена. Тихий та несміливий Семен, ролю якого грав другий панич, стояв тим часом за кулісами

і чекав на свій вихід. Біля нього також чекала на свій вихід, вся схвильована акторською тремою, інша сільська артистка, що грала роль «наївної».

«Одсахнись! Одсахнись од нього, кажу тобі, а то задавлю як собаку!» — у приступі заздрощів ревів на сцені Микита до «осикового листка», Марусі.

Прекрасна Маруся, мабуть, таки на добре збентежилася стусаном, що супроводив слова Микити, бо забула язика в роті. Настала прикра мовчанка. У душній, набитій залі чути було, як сопіли схвильовані дурною ситуацією глядачі, і як суфлер щораз голосніше намагався піддати Марусі її репліку. В передньому ряді, на позичених з приходства кріслах, ніяково позирала на себе місцева інтелігенція.

Тоді саме — мусіло це статися! Серед повної тиші на сцені і при повній напрузі глядачів, з-поза куліс пролунав нагло і донісся до найдалшого кутка залі обурений та сердитий голос «наївної»:

— Паничу! Я собі перепрашаю!

“Я ПЕРШИЙ САЛЮТУЮ”

В моєму місті в Канаді відбувалося недавно «почитання моців» живих ще Усусів з нагоди ще одної річниці їхньої слави. Сиділи за довгим почесним столом, сиві, лисі, пригноблені, поморщені. І я сидів між ними. Напроти, за столами, сиділи «звичайні» громадяни, що слухали промов на нашу честь, їли курку на нашу честь і думали на нашу честь: «Хто б то сказав, що це колишні Усуси!»

Колишні Усуси... Слова високодумних промов відбивалися від мене, як горох від стіни. Ні, ніяка промова не наповнить вже мене гордістю, що я «колишній Усус». Бо чи може бути болючіше і жорстокіше слово, як слово — колишній?

Але коли я так сидів за столом, слухаючи однієї з довших промов, заколисаний піруетами підхмарних зльотів красномовного промовця, моя думка, немов хвостата мавпа, розгойдалася на тонкій, звисаючій галузі дерева сучасності і перескочила на дерево минулого, саме в тому місці, де я був не колишнім, а дійсним Усусом. І я нагадав собі і на коротку мить знову до глибини душі пережив один момент моєї стрілецької слави, дрібний, скромний, безпретенсійний і дуже особистий. І я подумав собі, що цієї дрібної події з мого життя не заступлять мені ніякі промови, ні ніяка «курка пошани» на мою честь, ні ніякі «голубці вдячності» на мій рахунок.

Я ледве скінчив був тоді сімнадцять років життя і під «зольнеглями» моїх вояцьких, твердих закаблуків дзвінко співали того дня вибоїсті тротуари одного повітового містечка в Галичині. Я мав тиждень відпустки.

Шапка-мазепинка на голові, і сірий «пасований» стрілецький однострій, і розквітлі каштани здовж хідників, і кокетливі погляди зустрічних дівчат настроювали мене майже героїчно. Я сходив униз головною вулицею містечка, як молодий, навіть дуже молодий бог.

І ось в одному моменті я побачив, що напроти мене йде інший «бог» — вояк у незграбному австрійському «комісьному» мундурі, з простим, пересічним обличчям, але з двома зірками на комірі і з жовтим портупе при багнеті. Пан капраль!

Я був простий стрілець, і моїм обов'язком було по-військовому його поздоровити. Перед цим обов'язком завжди здригалася моя душа навіть у «місці постою», а що допіру тут, у цьому містечку, де я почував себе на пів-цивільному статусі героя на відпустці. Але я знав, якими неприємностями грозить такий випадок, коли б я свідомо не поздоровив пана капралья. Я не хотів ризикувати і саме міряв очима віддаль між мною і паном капралем, щоб у можливо найпізніший час випрямитися і «вдарити в дах», коли сталося щось зовсім несподіване. Пан капраль випередив мене. Він скоріше за мене виструнчився, кинув головою вправо, ударив приписово твердим кроком об хідник і, вліпивши в мене очі, підняв руку до дашка австрійської військової шапки.

Я збентежено і нерішуче підняв руку до дашка моєї мазепинки. Я подумав собі, що, може, за мною йде якась «висока шаржа», і це перед нею так приписово салютує пан капраль. Але в цій хвилині пан капраль, так само виструнчений і з рукою при дашку, стояв уже передомною. Опустив руку по швах і сказав твердо:

«Я перший салютую перед українським січовим стрільцем!»

Не промовивши більше ні слова, пан капраль знову «вдарив у дах» і відійшов. Я не знаю, хто він був, я

не стрінув його більше у своєму житті. Але я знаю, що мене не може вже ніколи зустріти більша пошана, ніж цей салют від невідомого пана капраля.

ПІЯНІСТКА

Був Новий Рік 1938. Надворі мороз доходив до сорока ступенів, а гострий вітер від Аральського моря дув з непогамованою силою. Старий казах з поморщенним, як капшук, обличчям докидав після кожної точки новорічної програми свіжі оберемки «верблюжої трави» до двох залізних грубок. Проте морозне повітря не хотіло вступитися з невеликої, битком набитої залі кльобу. Пилинки снігу вперто проникали до середини залі кризь невидні шпари в стінах дерев'яного будинку і мінливими іскристими зграями обсідали однаково баранячі кучми казахів, як і хутрянні палахи та коміри представників місцевої влади.

На сцені, на почесному місці, проти замазаного паперовими квітами портрету Сталіна, чорніло велике, масивне піано. Цей знищений, старий інструмент, завезений сюди бозна звідки ще в часи революції, став «символом тієї вищої культури, що її принесла в казахське містечко радянська влада». Саме так назвав його сьогодні секретар місцевого райпарткому у своїй вступній промові до новорічного вечора. Але в малому казахському містечку не було досі ніодної душі, що вміла б грати на цьому інструменті, і тому до цього часу стояло воно лиш безкорисним, бездушним неужитком, даремно забираючи місце на тісній сцені кльобу.

Аж оце недавно секретар райкому таки найшов у межах свого району потрібного музику, і сьогодні, між іншими точками програми, присутні мали вислухати теж гри на піано.

Коли прийшла на чергу ця точка, вийшла на сцену худа, мов висушена із усього тіла, жінка, вік якої важко було означити з її зів'ялого, поморщеного обличчя. Була вдягнута у зношений, полатаний плащ, що тільки кросом нагадував колишній європейський одяг. Як цей крій у зношеному докраю плащі, так тільки якийсь невловний, внутрішній, глибоко захований вираз обличчя нагадував ще у цій жінці колишню інтелігентну, культурну, європейську жінку.

Ішла до піяна непевними, обережними кроками, якби боялася, щоб її мала, завинена у сіру ситцеву хустину голова не злетіла з в'язів. Хвилину здавалося, що вона зовсім не бачить своїми синіми, широко відкритими очима і йде навмання, корючись тільки якийсь невідомій силі, якою притягає її до себе чорний інструмент. Але публіці, що сиділа в залі, була відома ця непевна хода, яку тут називали «ходою сліпої курки». Так ходили всі жінки-засланки, що працювали у фабриці рибних консервів над берегом Аральського моря. З постійного голодування вони всі хворіли на цингу й курячу сліпоту.

Сіла за піяно і тільки тепер розвинула свої замотані в ганчірки руки. В цих руках ніхто не пізнав би тепер колишніх білих, тендітних музикальних рук відомої піаністки. Вже третій рік день-у-день, від ранку до ночі, патрошила риб'ячі нутроці у фабриці рибних консервів. У щоденному голоді і безвиглядній поневіріці виконувала цими руками свою гидку, одноманітну роботу, знемагаючи влітку від спеки гарячого, пустинного сонця Аральських берегів, костеніючи в невиносній стужі казахстанських зим, безустанно вдихаючи сопух риб'ячої гнилі, що забивав памороки та просякав не тільки одяг, але й тіло, до костей.

Усміхнулася якимось далеким, непритомним усміхом і з трудом розправила сині, жажливо відморожені,

набубнявілі пальці. Тонка, мов папірець, шерхла шкіра на пухлині відморожень блищала й мінилася червоно-оранжовими та синьофіолетними плямами. Там, де шкіра потріскала, застигла на ній шкаралюща сукровиці. Ці руки мали сьогодні грати. Не розуміла, чому витягнули її на цей вечір з надрів того суспільного дна, що встигло вже було звести її до найнижчого рівня півживих, майже нелюдських істот, чому вивели її тут на цей прилюдний показ. Перевела очі на залю, на перший ряд мутних облич «відповідальних працівників» містечка і, немов ламаючись у собі, вдарила на клявіатурі один самотній тон. Раптовий звук продзвенів, як зойк, і тихо вмер у морозному повітрі залі.

Піяністка хвилину ще сиділа без руху, якби надумувалася, що має грати. Потім обережно торкнулася болючими пальцями клявішів, мов розжарених вугликів, і з-під них почав несміливо випливати простенький, ритмічний мотив української веснянки. Тремкою лінією розстросних згуків піяна переливалася у сірому від тютюнового диму повітрі тиха, несмілива, проте несподівано бадьора мелодія. Піяністка підняла голову і, сама заслухана у цю грайливу, сповнену сонця мелодію, заплющила очі. Тепле внутрішнє світло опромінило її втомлене, знівечене обличчя, і вона, перемагаючи фізичний біль, щораз сміливіше, вдарила пучками поранених пальців по клявішах старого, розбитого інструменту.

Це була імпровізація на мотивах української народної пісні. Ясна, бадьора мелодія веснянки була така несподівана під руками цього нужденного фантому колишньої людини, що в перші хвилини звучала як насміх, протест, як виклик. Але гармонія звуків росла, збагачувалася тонами, акордами, бурхливими переходами, міцніла почуваннями, мінилася різнобарвними варіаціями того самого мотиву. Навіть захриплі струни

піяна дзвеніли тепер під руками піяністки чистими переливами тонів, розсипалися іскристими китицями веселого сміху.

Потім її гра перейшла на спокійний, епічний настрій опису. Натхненними звуками змальовувала красу далекої української природи, співала про радощі й бурі вільного життя. Животворним запахом українського чорнозему, теплим подихом весняного сонця спливала ця сповнена оптимізму та віри музика на чужу, холодну, байдужу залю. Здавалося, що від її тонів стало на залі тепліше, більше простірно і ясно. Здавалося навіть, що тають від неї тупі, застигли в байдужності пруги жовтих казахських облич. Тільки начальник місцевого відділу НКВД, в першому ряді слухачів, нахмурившись, похилився вперед, немов виловлював у цій музиці щось підозріле, щось бунтарське, щось вороже режимові.

Піяністка грала. Знову і знову повертався переможний мотив веснянки, знову і знову розбиті звуки піяно ясніли молодечим блиском, кипіли життям, і сміялися сонцем наперекір усьому, що їх оточувало. Було в тій грі щось величне, геройське, майже понадлюдське. Навіть зів'яле, виснажене обличчя піяністки, наче б то, хотіло заперечити жажливу дійсність і стати понад нею. Глибокі западини і зморшки виповнювалися й набирали барви, довкола уст і заплющених очей блукав далекий лагідний усміх. Лише руки... Зварені морозом, потріскані, як доспілі сливи, пальці — нестерпним болем платили за кожний сміливий удар, за кожний бадьорий акорд, за кожний променистий пасаж і непомітно стікали тонкими смужками червоної крові на пожовклі клявіші старого піяно.

Надворі, у сірій темряві ночі, з диким свистом і дуднінням неслися в нестримному розгоні табуни розшалілих коней, скажені подуви азійського морозного

вихру, післанці неблаганної смерти. А в тісній, брудній залі клюбу малого казахського містечка над берегами Аральського моря гордо та проречисто дзвонили дзвони, літали голуби в блакиті неба, і пах, сонцем та волею пах український чорнозем...

Кінцевий акорд весняного гимну раптово обірвався, заяснів останнім промінням тонів і згас.

Не згас лиш тихий усміх на обличчі піаністки. А кров, що побagriла пожовклі клявіші старого піано, співала далі пісню перемоги.

“Я — МАТИ БОЖА ПОЧАЇВСЬКА . . . ”

Це була невеличка бібліотечна зала у лікарні для душевнохворих. Коли вже всі, і хворі, і ті з комітету, що прийшли їх відвідати з нагоди Різдва, сіли за довгий, застелений білими скатертями і заставлений солодощами, квітами та овочами стіл, ввійшла ще до кімнати молода, поставна, ясноволоса жінка, у голубій сукенці, з синіми очима й з усміхненим обличчям. Було ще одне місце, на покутті, в горішньому кінці стола, і вона певним кроком підійшла туди та зайняла його. Здавалося, що це місце належалося їй. Вона мала у своїй поведінці ту свободу, безпосередність і певність, що відразу зробили її центральною постаттю серед цих хворих, здебільшого молодих ще людей, у яких на обличчях лежала дивна байдужість і втома.

Їх було понад двадцятьоро за довгим столом. Поміж ними були три жінки з важкими формами тіла і круглими, опецькуватими обличчями. У декого з них був вираз ніяковости, немов би соромилися того, що вони тут. Інші сиділи байдужі і рівнодушні, з непорушними поглядами, в яких, здавалося, не було ні життя, ні бажань.

Молода жінка в голубій сукенці зайняла почесне місце, але негайно встала. Обкинула всіх своїм усміхненим поглядом і швидко заговорила легким, звичним, свобідним голосом:

«Я — Мати Божа Почаївська... Я з Паном Богом і з Ісусом Христом стрічаюся щодня і говорю так, як ось тепер з вами... Вони мені все розказують, що має статися і радяться зо мною. Їй-Богу! Я просила Ісуса

Христа, щоб дав вам щасливо провести ці свята і других дочекати. І він обіцяв мені. Вітаю вас із цим святом Різдва Христового — Христос рождається!»

Ніхто з тих, що сиділи за столом, не відповів їй і не подякував. Вони знали, що вона говорить недоречі, і тому ніхто не прийняв тих її слів, як щось незвичайне, що повинно б викликати сміх чи спротив. Кожний з них мав свої настирливі думки, які для інших видавалися недоречними і з якими сам не міг дати собі раду. Усі вони були роздвоєні між світом дійсності й світом своїх уявлень і повднували в собі ці два світи в дивні мережива існуючого та неіснуючого.

— Я попав сюди через помилку, поліція забрала мене, не знаю чому... Я зовсім здоровий, нічого мені не бракує. Вже сім місяців тримають мене тут і не хочуть випустити, — говорив колишній підпільник з далеких зелених гір Лемківщини. — Може хто з тих пань, що прийшли нас відвідати, знає того доктора? Мене голова не болить. Давали мені наперед ін'єкції проти тифу, а тепер заживаю пілюлі проти простуди. І це все. Лише моя пам'ять стала коротка... але, може, це з літами? Коли б так хто знав того доктора, то може б мені допоміг вийти?

В куті патефон почав грати «Бог Предвічний». До грімких голосів хору та бандур на грамофонній платівці долучувалися один за одним голоси хворих, що сиділи за столом, і тих з комітету, що прийшли їх відвідати. За хвилину не було нікого, хто не співав би: повним голосом, шепотом, або бодай безмовним порухом дрижачих уст. Потім вже самі хворі співали «Нова радість стала», «Во Вифлєсмі», а далі «Тече річка» і «Комара», а врешті Мати Божа Почаївська чистим, певним голосом почала «Човник хитається», а молодий чоловік із ста-

ранно плеканим вусиком і рожевими лицами підтягав другим голосом.

— Я вже тут чотири роки, — сумно говорив тим часом колишній дивізійник при другому кінці стола, — і мабуть скоро не вийду: я чую голоси... Як тіло болить, то легше виздоровіти, а то душа...

Чорнявий молодий чоловік з худощавим обличчям аскета і бездонно сумними чорними очима говорив: — Мене вже були випустили, я був уже здоровий і почав працювати. Потім все знову вернулося: отрута з зубів затруїла мої руки та ноги...

— Мені подаруйте олівець і багато паперу, — просила ця жінка в горішньому кінці стола в голубій сукенці і з синіми очима. — Я щодня пишу листи до Айзенгавера і потребую багато паперу. Я написала йому, щоб він збудував золотий міст через море — з Америки до Європи... і до нас на Волинь. Ми мали такий міст у себе дома перед війною, але лише до половини моря. Війна його знищила. Я Мати Божа Почаївська...

— Яке-яке ваше прізвище? — перепитала пані з комітету, яка недочула добре останніх слів.

— Почаївська... Мати Божа Почаївська... — повторила і усміхнулася ласкавим, вибачливим усміхом. Потім додала, немов виправдуючись: — Я тут лише на відпочинку... лише на короткий час...

Коли прийшла пора кінчати зустріч, всі встали і ще раз заспівали «Бог Предвічний». Не було в тому співі ніодного фальшивого голосу, ні фальшивого тону. Рідко буває спів такий вимовний і такий зворушливий. В цю хвилину в невеликій бібліотечній залі лікарні для душевних недуг не було ні хворих, ні здорових. Були тільки діти одного українського Бога, що просили Його про ласку надії. Цей настрій відчули навіть шпитальні доглядачі, які із здивуванням та зворушенням стояли біля дверей.

Хворі відходили, кожне у свій відділ, у своє щоденне, невідрадне оточення. Відходили з маленькими даруночками під пахвою, з усміхом на обличчях і з промінчиком світла в бідних, збентежених душах. Останньою попрощалася Мати Божа Почаївська в голубій сукенці і з синіми очима. У неї, як і в кожного з цих людей, був колись свій золотий міст до половини моря. Але війна його зруйнувала.

ЛІРИЧНІ ЕТЮДИ

1911

ТРИПТИХ ЛЮБОВИ

ОЖИДАННЯ

Я жду на тебе довгі ночі. Хочу, щоб ти прийшла до мого старого саду тоді, коли білими стежками плистиме у срібних човнах блідолиця казка, коли місяць буде сидіти на найнижчій галузі яблуні, мов великий білий півень, що не хоче зайти на своє сідало. Ми будемо полошити його дзвінками наших розмов, будемо кидати в нього камінцями наших мрій, а він підлазитиме з галузки на галузку, все вище й вище, аж із самого вершка злетить опівночі на бліде небо, широко б'ючи своїми білими променистими крилами. Тоді ніч нахилиться низько над садом і блідолиця казка попливе повз нас на своїх срібних човнах.

Я жду тебе. Знаю, що ти прийдеш напевно. Хвилини погідного дожидання котяться попри мене, як важкі золоті монети по гладкім столі. Із шляхетним бренькотом падають у подолки вічності і, зникаючи, прощаються зо мною чистим, усміхненим блиском.

ЛЮБОВ

Від тебе йде до мене тепле золоте проміння. Дивлюся на тебе з заплющеними очима і чую його, як ходить по моїм обличчі, тремтить по моїх, витягнених до тебе долонях. Чую теплий його легіт на своїх устах і всміхаюся.

Коли відходиш від мене, і ніч покриває довкола мене світ, чую тебе в собі. Сходиш, як сонце, із чорних челюстей туги, погідна, тепла, ясна, і світиш мені. Світиш моїй душі.

Інколи буває, що за один момент гніву, який спалахне у мені злісним, зрадливим полум'ям — трачу тебе. Дивишся тоді своїми великими сумними очима на мене і гаснеш. Гаснеш мені, моє сонце. А я, як в'язень, якого з ясного дня кинули у чорну п'тьму темниці, кривавим криком кличу за тобою і припадаю до твердих, холодних стін моєї самоти.

ПОВЕРНЕННЯ

Минає час. Чи це минають хвилини, чи роки? Між ними лиш та різниця, що роки самі проходять, хвилини ж треба переносити.

Хвилини самоти й болю — як торбини грошей, золотих і срібних, на пустині. Важкі, але однаково дорогі нам. Падаємо з сил, але не кидаємо їх. Хочемо перенести їх через пустиню і, як скарб, покласти до ніг коханої.

Минає багато хвилин, чи, може, років. І знову вполудне йду, як колись давно, тією вулицею, де ми майже щодня зустрічалися, і несу тобі мій скарб. У вікнах так само відбивається сонце, і так само дзвенить кам'яний хідник під моїми кроками, і так само бублейник на вулиці продає свої бублики, що нагадують знаки безконечности.

Відблиски давніх зустрічей, уривки розмов, розгублені стиски рук вигулькують, як пустотливі діти, з-поза дерев і брам, з-поза вуглів кам'яниць, і нечайно обсипають мене пахучими пелюстками радості.

І так само, як колись, на розі вулиці з'являється твоя маніжна постать. Так само сонце купається у твоїм золотім волоссі, так само сміється до мене м'яке, тепле проміння у твоїх великих, темних очах.

Простягаємо до себе долоні, і знову на кожній долоні — серце.

Як колись, як дуже-дуже давно, як учора.

ФАКТУРИ КОНТРА ЛЮБОВ

Нудно в просторій бюровій кімнаті «Народної Торгівлі». Вечірні години позачергової праці тягнуться нога поза ногу, як старі коні в кареті. Так скучно буває ще хіба в розвагових залах санаторій, у військових казармах у неділю пополудні, в залізничних ждальнях другої класи, де сидять подорожні з квитками на третю, і в душах старих кав'ярняних кельнерів.

Біля вікна, за письмовим столом відділу фактур, сидить молодий службовець. Молочне світло електричної лампи, завішеної низько над столом, заливає білими потоками рівно поскладані скирти записаних паперів. Наліплені податковими штемпелями, позначені значками, підписами, печатками, вони лежать перед молодим чоловіком, як перед митним урядовцем чиїсь паспорти в дорогу забуття. Молодий службовець акуратно списує їх у колонки великої книги і кладе на них свій останній значок.

Зимовий вечір тріпоче за вікном сніговими крилами, як голуб біля клітки з голубкою, і заглядає крізь шиби зеленими очима. Серце замкненої любки тремтить, припадає до холодного вікна і розквітає білими квітами на шибках. Може, це туга часу і простору, замкнених у лінії і числа, за вічністю та безміром, туга повітря, просякненого пилом старих паперів, за поривом нестримного буревію, туга електричного струму за перевалами чорних грозових хмар?

В другому куті кімнати, відділена рядом американських письмових столів, працює під лампою похилена лиса голова головного книговода. У теплому по-

вітрі кімнати висить дух свіжої фарби, кляйстру і старих банкнотів.

Молодий чоловік списує із фактур ряди цифр у рівні картаті узорі. Він підводить голову, опирається об спинку крісла й дивиться в сріблито-чорну пляму вікна. У світлі лямпи помітно, як довкола його очей бігають дрібні рисочки, мов брижі по ставу, і як у кутиках уст загострюються тіні.

— ... позиція 1528, число головної книги 2454.

Він глядить у вікно і думає: «Скажу їй сьогодні так: Ми житимемо в невеликих достатках, але гарно. Чому не вирішиш нарешті? Ти знаєш, як я люблю тебе...!»

— П'ять сотнарів кави... позиція... число...

«Може, вона знову не вийде сьогодні, так як не вийшла вчора і позавчора?»

Думка сіє брижі довкола очей. З-за крайнього стола повертається лиса голова книговода. Він пильно стежить крізь окуляри за поведінкою молодого службовця і сміється:

— Щось не пишеться вам, пане Петре?

Петро усміхається винувато і не відповідає нічого. Тоді книговод підтягає окуляри з плескатою ногою на чоло і кладе своє перо на стіл. Нагадує коня при дишлі, що, відпочиваючи, скинув через голову нашильник. Він сміється солідним сміхом людини, що дивиться на світ крізь призму цифр: «Як будете мати стільки літ, що я...» — говорив його сміх — «як будете мати стільки літ, що я, то будете сміятися з своєї нещасливої любови, так як я тепер з вас».

Петро нервово кидає оком на годинник і думає: «Книговод зраджує свою жінку з касиркою з магазину, дома робить жінці бешкети за перестоялий обід, а жінка потішається з молодим комірником».

Книговод виймає з нагрудної кишені книжечку, в яку записує дотепи, і читає:

«Жінка — як тінь. Коли за нею гониш — вона від тебе втікає, коли від неї втікаєш — вона за тобою гонить!»

Петро вперся очима у вікно. Він думає твердо: «Сьогодні вона прийде! Вона прийде!»

Книговод читає:

«Жінка подібна до сонця. Тому лише той, хто дивиться на жінку крізь чорні окуляри, бачить, якою вона є насправді!»

Петро рішуче береться за перо.

— А не забудьте перемножити фактури від Айзенвельта! — пригадує йому книговод.

Петрова думка працює, уста шепочуть цифри, цифри, цифри. На чоло набігає синя жилка. Даремно вечір тулить оксамитні груди до вікна, даремно пригорщами кидає іскри морозу по шибках. Кімната слухає дует скрипливих пер, що у рівні стовпці списують цифри фактур.

Петро раптом підносить голову і думає:

«Може й справді, жінка похожа на сонце, і лише той, хто дивиться на неї крізь чорні окуляри, бачить, яка вона насправді! Але бідний той, хто ціле життя дивиться на сонце лише крізь скла чорних окулярів! Він ніколи не бачить, як виглядає справжнє сонце!»

— Ви вже йдете? — питає книговод.

— Іду!

Молодий службовець затріскує за собою двері, запихає п'ястуки в кишені плаща, ховає голову в комір і бистро йде у сутолоку вулиць.

ДРУКАРКА

День-у-день, від ранку до вечора, бігають її дрібні пальці по клявішах писальної машинки. Кожного дня вранці, коли сідає за цю невеличку машинку, бере свою душу і, разом з тонким папером, закладає її під валок. Хистко і справно стукотять її пальці по клявішах, і немилосердно, з сухим тріскотом б'ють сірі сталеві черенки по її серці, по нервах, по мізку. Увечорі, з останнім переписаним аркушем, вона виймає з-під валка свою душу. Молоду, химерну дівочу душу, збиту, знівечену, затоптану сталевими черенками, як дорога кінськими підковами.

Тільки в час перерви, коли душа відходить, як зів'яла квітка у воді, вона знову стає собою: молодою жінкою, повною крайностей і суперечностей, вічно в пошуканці за чимось новим, трохи химерною і трохи мрійницею. Вона прагне того невідомого великого, що мусять прийти в її життя. Вона кидається і пручається в тому ожиданні на всі боки і паде врешті до стіп своєї сталеві пані, як пташка, що розбилася об віконну шибу. Вона бачила раз таку пташку, що лежала з розбитою кривавою головою на підлозі скляної веранди.

Це була вона — друкарка Христя, якої душа щодня вмирає під валком писальної машинки.

ОСІННІЙ ВЕЧІР

На мою гору закрався сьогодні цей босий непевний волоцюга — осінній вечір. Він застукав у шиби мого вікна своїми білими пальцями, а коли я вийшов у сад, він притьмом кинув мені у серце кілька пожовклих листків яблуні. Я став його невільником, як звук є невільником арфи. Цей босий волоцюга із прозорим місячним обличчям грається тепер моїм серцем, як дівчина дзеркалом.

Сиві дні дримають на конарах мого саду, і в його лисавій, журно похиленій надо мною голові тасмно мовчить старечий розум. Місяць тихо шевелить пальцями в останніх кучерях свого старого друга і задумано вибиває такт на своєму ткацькому верстаті.

Моя душа, як плач морського прибою у безмісячну північ. Нахили сині озера очей твоїх, далека, до уст моїх! Нап'юся з них музики щастя. Впаду на тінистому березі озер твоїх і буду вдивлятися в їх глибину, як безумний рибалка, що на гачок насилує шматки свого власного серця.

Зорі сверстять на небозводі, як сверцики в моєму саду, як смуток на моїх очах. Відчиню тобі брами душі моєї і покладу зводжені мости над каналами злоби й болю. Усміхами встелю дорогу твою, ранками вберу твій день.

Вітер сторожко бродить по сухому листю саду й стежку підмітає; над селами крутить великий вітрак туги.

Рівно-рівно вдарає серце долини — млин бензиновий.

Нахили сині озера очей твоїх, далека, до уст моїх!

У СВЯТУ НІЧ

Тиша. Благословенна тиша над землею. Така тиша буває тільки там, у рідному краю. М'яка, майже нереальна. Біла рука пухкого снігу приглушила всі звуки, затерла всі контрасти кольорів, загладила гострість ліній, зняла з красвиду сувору правду віддалі та перспективи, поклалася ніжним, цілющим доторком на душу. Бреду знову засніженими стежками саду і слухаю. У білій тиші — таємні кроки. Це Він іде. Христос-дитина.

Згадую і мрію. Бо хочеться, так до сліз хочеться пережити ще хоч раз, ще хоч хвилину такої різдвяної тиші у рідному краю.

*

Сани пливуть по твердій дорозі, як човен по воді. Коні рвуть сніг з-під копит і бризкають ним, як піною. Тільки десь-колись цокне орчик, форкне кінь, заскрипить копанія на затоках. У вечірньому сутінку під горою — село. Блимають віконця. Десь заскрипіли ворота. За кожним віконцем мигають тіні. За кожним столом, у кожній родині, в ритуалі Святої Вечері родиться Син Божий — вічна Правда і вічна Любов. У цю тиху ніч, святу ніч...

До вас, до вас, далеких, засніжених піль, і сіл, і міст моїх їду в тихих санях моєї туги. Швидше! Швидше! Пливуть сани, б'ють копитами коні, а я їду і їду, і ніяк доїхати до вас не можу, дні мого дитинства, сліди стіп моїх на білому снігу!

*

На фіолетному тлі різдвяної ночі зариси трьох дерев'яних бань і золоті квадратики ясноосвітлених віко-

нець. Немов із штудерної музикальної скриньки несуться з церкви величні звуки у засніжену даль. «Бог предвічний народився...» Стаю у притворі церкви біля замурзаних цілунками, пробитих ніг Спасителя, притискаю гаряче чоло до холодного одвірка і співаю разом з вами, мої далекі, мої дорогі:

«... прийшов днесь із небес,
щоб спасти люд свій весь
і утішився».

МІНІ - МИСЛІ
Вадима Іншого

Ніколи не бійся — бути відважним
*

Не вагайся бути чесним, бо коли раз завагаєшся,
то не допоможе тобі і ювілейне кадило
*

Коли тебе б'ють, в цьому може бути для тебе ве-
лика честь. Залежить від того, хто б'є
*

Не хвалися своїми давніми заслугами, бо воно по-
магає стільки само, що хвалитися перед лікарем своїм
давнім здоров'ям
*

Коли в гніві вискакуєш зі шкіри — не забудь про
фіговий листок
*

В дискусії не трать рівноваги, навіть тоді, коли
лежиш на лопатках
*

Коли ідеш на засідання в справі Патріархату, не
забудь перехреститися
*

Ще ніякий доктор не поїв усіх розумів — навіть
телячих
*

Хто звик тільки кадити — вище паламаря у гро-
маді не дослужиться
*

Бабці бувають дуже консервативні — носять мі-
ніскерти, хоч вони вже давно вийшли з моди

Найгіркіші жінки — ті, що найсолодше говорять

*

Багатий втомляється навіть тим, що дихає

*

Скупий найбільше втомляється тоді, коли витягає
з кишені калитку

*

Найпростіша дорога до неба — через лабіринт
життя

*

Ми всі були колись геніяльними — поки не по-
чали ходити до школи

*

Старий когут голосно піє — але з **плота не зла-**
зить

*

Можна бути мудрим і без краватки

*

Буває, що й міні не помагає

*

Коли можна побачити «все» — все стає нічим

*

Порожня бочка гуде — головно, коли є редакто-
ром або диктором по радіо

*

Асекураційні агенти ніколи не виграють рево-
люції

*

Журналісти — **подібні** до коней — їх роки **пізнати**
по зубах

*

Пси і барани **дуже** не люблять, коли **хтось** є «ні
пес, ні баран»

*

Коли при переговорах зависне в повітрі простягнена рука, треба простягнути ногу

*

Щоб бути добрим редактором, треба наперед умерти

*

Чи це випадково, що на бенкетах через мікрофони завжди найкраще чути найдурніші промови?

*

Без Бога ні до порога — без Москви ні до патріярхату

*

Найзавзятіші суперечки виникають тоді, коли обі сторони мають слухність

*

Є жінки, яких цілий світ нічого не обходить — поза його замітанням

*

Гумор — це інтелектуальний люксус, на який не кожний може собі дозволити

*

Повинен — це хтось, а не я

*

Заки почнеш вдавати мовника — заглянь до граматики і словника

*

Є люди, що їх можна тільки переголосувати, ніколи — переконати

*

Не вистачить сповідатися перед священиком — треба сповідатися перед самим собою

*

Найглибший слід у серці залишають босі ноги

*

Айнштайн слушно твердив, що час є поняттям релятивним. Після деяких промов слухачам здається, що вони ще в народній школі

*

Ще нам ніколи так добре не вмиралося, як тут в Америці і Канаді!

*

Стільки тих Ісусів Христів ходить тепер по вулицях, а ще ніодин не дав себе розп'ясти за якусь високу ідею

*

Дурному навіть склероза не помагає

*

Прикро бути бабцею без унуків

*

Кожний ювіляр повинен подати у своїй біографії, коли останній раз у житті купив українську книжку

*

Хочеш приднати собі приятельку, посварися з її чоловіком

*

Щастя складається з моментів, як доляр із центів

*

Треба вміти втішатися щастям, навіть коли вам трамвай втече з-перед носа

*

У вату завивайте бойові рани, а не національну кривду!

*

Деякі політики мішають слово «патрія» із словом «партія»

*

Еміграція стоїть поділом!

*

— Смійтеся з того! — сказав блазень і заплакав...

ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАЦІЙ

“Під сміх війни”, обкладинка першої збірки нарисів та оповідань В. С. Левицького у виданні Літературної Бібліотеки “Русалка”, Львів-Київ 1921 р.	14
“Бо війна війною”, обкладинка другої збірки нарисів та оповідань В. С. Л-ого, у виданні В-ва “Червона Калина”, Львів-Київ 1922. Вільєта Павла Ковжуна	22
“Свято весни”, обкладинка сценічного образка на дві дії В. С. Л-ого, у виданні В-ва “Світ дитини”, Львів 1926	44
“Грішник”, обкладинка третьої збірки нарисів та оповідань В. С. Л-ого, у виданні В-ва “Червона Калина” Львів-Київ 1927	60
“Серце людини”, обкладинка новель Гі де Мопассана у перекладі В. С. Л-ого, у виданні Бібліотеки “Нового Часу”, Львів 1927. Вільєта Роберта Лісовського	70
“Кланялися вам три України”, обкладинка репортажу В. С. Л-ого з туристичної подорожі цього автора по українських поселеннях у Югославії, Чехословаччині і Польщі, у виданні В-ва “Новий Шлях”, Вінніпег-Торонто, Канада 1970. Вільєта Мирона Левицького	92
Страшок проти вроків на городі у бойківському селі Ветлина	190
Ветлинські жінки перед церквою	192
Похорон улітку на саях	194
Селянська хижка у Ветлині	196

З М І С Т

Вступ:

Дещо про призабутого майстра української
новелі — Юрій Клиновий ст. V — XXV

Етюд:

Бабуся 1

Новелі:

Непорочна 3
З Новоукраїнки до Відня 15
Не та... 23
Липнева отрута 31
На похороні 43
Небезпечна жінка 45
Світ такий красний 61
Англійська люлька 71
Гість з-під Монте Санто 81
П'ять сантиметрів 93
Клікуша 109
Бунт проти влади 125
Мати і син 135
Будь щасливий, сину! 143
День уродин 153

Сат. скетч:

Реабілітація 167

Нариси олівцем:

Грішник 177
Перша дія 179
Пани з міста 182
Різдвяна утрєня 186
Поза межами часу 189

Усміхнені моменти	204
“Я перший салютую”	208
Піяністка	210
“Я Мати Божа Почаївська...”	215

Ліричні етюди:

Триптих любови	221
Фактури контра любов	223
Друкарка	226
Осінній вечір	227
У Святу Ніч	228
Міні-мислі Вадима Іншого	230
Перелік ілюстрацій	234
Зміст	235

відання, не слабне через усі сторінки книжки, а кінець останнього оповідання доводить його до найвищої напруги..." **О. Дніпровський**

"... Автор дав тут вісім сюжетів у найкращому того слова розумінні оповідань..."

Е. Ю. Пеленський, "Новий Час"

"... Книжка повна мистецької культури. Вісім оповідань, написаних з почуттям такту і міри та зі знанням техніки нової мистецької прози..."

М. Г. (д-р Микола Гнатишак)

"Дзвони"

Про книжку-репортаж з подорожі по українських поселеннях в Югославії, Чехословаччині та Польщі, "Кланялися вам три України" (1970), писали:

"... репортаж Василя Левицького не має ні одної сторінки, ні одного речення, ні одного рядка, який свідчив би про його бажання грати на струнах дешевого патріотизму, прогулюватись по цих, надто вже протертих стежках. Проте це аж ніяк не означає, що наші народні справи не знаходять глибокого відгомону в його серці, навпаки, він на кожній сторінці книжки з любов'ю схиляється до своїх, долею побитих Україн".

Ю. Клиновий "Свобода" 1971

"Кланялися вам три України" — це найкращий репортаж, який будь хто написав з подорожі по Україні чи інших країнах, де є наші люди, бо у ньому переданий образ, змальований людиною, яка вміє бачити від великих до найменших фактів і проявів життя, вміє слухати люблячою душею і розуміти. До того ще й вміє писати цікаво, образно, безпретенсійно..."

Марія Гарасевич "Овид" 1972